

A. R. BOBOJONOV,
D. M. KAMALOVA,
S. B. RO'ZIBOYEV

YER KADASTRI

2-qism

Darslik

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT ARHITEKTURA QURILISH INSTITUTI

A.R.BOBOJONOV, D.M.KAMALOVA, S.B.RO'ZIBOYEV

YER KADASTRI

darslik, 2-qism

Toshkent - 2016

UDK: 347.235

Mualliflar: A.R.Bobojonov, D.M.Kamalova, S.B.Ro‘ziboyev.

“Yer kadastrı” darslik, 2-qism.

Darslikda davlat kadastrlari yagona tizimining tarkibiga kiruvchi davlat yer kadastrining tarixi, mazmuni, asosiy vazifalari berilgan; yer uchastkalariga bo‘lgan huquqlarni davlat ro‘yxatidan o‘tkazish, yerlarni miqdor va sifatini hisobga olish yerlarni normativ baholash masalalari yoritilgan, shuningdek respublika, viloyat, tuman (shahar) va korxonalar, muassasa va tashkilotlarda yer kadastrini yuritish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalar aks ettirilgan.

Darslik oliy ta‘lim muassasalarining 5311500 – “Geodeziya, kartografiya va kadastr” bakalavriat yo‘nalishida ta‘lim olayotgan talabalarga, yer kadastr sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislariga va umuman kadastr masalalari bilan qiziquvchi ilmiy xodimlar hamda oliy ta‘lim tizimida faoliyat yuritayotgan professor-o‘qituvchilarga mo‘ljallangan.

Taqrizchilar: O‘zbekiston Respublikasi “Yergeodezkadastr” davlat qo‘mitasi raisining birinchi o‘rinbosari t.f.n. **T.M.Abdullayev**.
Toshkent Arxitektura qurilish instituti “Geodeziya va kadastr” kafedrasi dotsenti, t.f.n. **D.O.Jo‘rayev**.

Toshkent arxitektura-qurilish instituti 2015 yil, 26 iyunidagi Ilmiy-uslubiy kengashining 10-sonli majlisida darslik sifatida nashr etish uchun tavsiya etilgan.

KIRISH

Tabiiy resurslar tarkibida jamiyat uchun yer, undan foydalanish ayniqsa katta ahamiyatga ega ekanligi bilan alohida ajralib turadi. O'zbekiston Respublikasi «Yergeodezkadastr» davlat qo'mitasining ma'lumotlariga asosan mamlakatimizning umumiy yer maydoni, 2014 yil 1 yanvar holatiga ko'ra, 44410,3 ming ga.ni tashkil etadi. Ushbu maydonning 70 foizdan ortig'i davlat tomonidan egalik qilish, foydalanish, mulk va ijara huquqlari asosida turli qishloq hamda noqishloq xo'jalik korxonasi, muassasa va tashkilotlariga, shuningdek fuqarolarga birlashtirilgan. Ular ushbu maydonlardan o'z faoliyatlarini to'liq amalga oshirish maqsadlarida belgilangan tartibda foydalanmoqdalar.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 55-moddasida qayd qilinadiki, yer resurslari respublikaning milliy boyligidir. Ulardan oqilona va samarali foydalanish zarur. Bu esa ko'p jihatdan yerning eng muhim xossalari va xususiyatlari qanchalik chuqur va har tomonlama o'rganilganligiga bog'liq. Bu eng avvalo, yerdan oqilona foydalanishga yo'naltirilgan, ilmiy asoslangan tadbirlar majmuini ishlab chiqishga izchillik bilan yondoshish va amalda to'plangan tajribalarga suyanagan holda tashkil etilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 1998 yil 29 aprelda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining «Yer kodeksi», «Fermer xo'jaligi to'g'risida», «Dehqon xo'jaligi to'g'risida» gi, 1997 yil 24 aprelda qabul qilingan «Soliq kodeksi», 1998 yil 30 avgustda qabul qilingan «Davlat yer kadastr to'g'risida»gi, 2000 yil 15 dekabrda «Davlat kadastrlari to'g'risida» qonunlari hamda Vazirlar Mahkamasining 1996 yil 17 iyuldagi «O'zbekiston Respublikasida Davlat kadastrlarining yagona tizimini yaratish to'g'risidagi Nizomini tasdiqlash haqida», 1998 yil 31 dekabrda 543-sonli «O'zbekiston Respublikasida davlat yer kadastrini yuritish tartibi to'g'risida»gi qarorlari va boshqa qator me'yoriy hujjatlar yerlardan foydalanishni tashkil etishga yo'naltirilgan asosiy davlat tadbiri hisoblangan yer kadastriga bo'lgan munosabatni tubdan o'zgartirib yubordi. Natijada yerdan foydalanishning bugungi bozor iqtisodiyotiga mos shakllari vujudga keldi hamda yer uchastkalariga bo'lgan huquqlar doirasi kengaydi.

Yerni har tomonlama yaxshilash, uning unumdorligini va iqtisodiy samaradorligini oshirish – bu iqtisodiyot tarmoqlarini, jumladan qishloq xo'jaligini yuritishning ilmiy tizimiga asoslangan yerdan yuqori mahsuldorlik bilan foydalanishdir. Yerdan to'g'ri foydalanish, zamon va makonda har xil o'simlik turlarining ilmiy asoslangan ketma-ketligini joriy etish, tuproqqa ekologik «toza» ishlov berish usullarini qo'llash, o'g'itlash, qulay agrotexnik muddatlarda amalga oshirish, o'simliklarni kasallik va zararkunandalardan himoya qilish, tuproq eroziyasiga qarshi kurash kabi muayyan elementlar aniq qonunchilik yo'li bilan boshqarilishni talab qiladi. Bunda ham yer kadastr yeri resurslaridan foydalanishni boshqarishning muhim quroli sifatida namoyon bo'ladi. Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Yer kodeksining 15-moddasiga hamda «Davlat yer kadastr to'g'risida»gi qonunning 3- moddasiga muvofiq,

davlat yer kadastrı - yerlarning tabiiy, xo'jalik va huquqiy tartibi, ularning toifalari, sifat ko'rsatkichlari va qiymati, yer uchastkalarining joylashgan o'rni va o'lchamlari to'g'risidagi, yer uchastkalarini mulkdorlar, yer egalari, ijarachilar va yerdan foydalanuvchilarga taqsimlash to'g'risidagi zarur, ishonchli ma'lumotlar va hujjatlar tizimidan iborat.

Davlat yer kadastrı yer munosabatlarini tartibga solish, yerdan oqilona foydalanish va uni muhofaza qilish, yer tuzish ishlarini tashkil etish va uni o'tkazish, yerdan foydalanlik uchun to'lanadigan haq miqdorlarini asoslash, shuningdek qishloq xo'jalik korxonalarining xo'jalik faoliyatiga baho berish, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini, mahalliy davlat hokimiyati organlarini, manfaatdor yuridik va jismoniy shaxslarni yer to'g'risidagi ma'lumotlar bilan ta'minlashga mo'ljallangandir.

Bozor munosabatlarini bugungi sharoitida davlat yer kadastrı muhim iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatga ega. Uning ma'lumotlaridan iqtisodiyot tarmoqlarining turli masalalarini hal qilishda, jumladan yer solig'ini joriy etish, yer maydonlariga ijara haqi miqdorlarini belgilash, qishloq xo'jalik ekinlari hosildorligini rejalashtirish, yer tuzish, xususan turli maqsadlar uchun yer ajratish va umuman yerdan foydalanish bilan chambarchas bog'liq bo'lgan barcha masalalarni hal qilishda keng foydalaniladi.

Respublikamizda davlat yer kadastrini yuritish Yer resurslari, geodeziya, kartografiya va davlat kadastrlari Davlat qo'mitasi («Yergeodezkadastr») ning tuman, shahar, viloyatlar va Qoraqolpog'iston Respublikasida faoliyat ko'rsatayotgan maxsus xizmatlari tomonidan amalga oshiriladi.

Yerlardan oqilona foydalanishni tashkil etishda, yer tuzish ishlarini ilmiy asoslangan holda bajarishda, maydonlarini ekologik jihatdan muhofaza qilishda hamda yer munosabatlarini bugungi bozor iqtisodiyotiga mos tarzda takomillashtirishda yer kadastrining ahamiyatini hamda rolini hisobga olgan holda mamlakatimizning deyarli barcha hududlarida joylashgan qishloq fuqarolar yig'inlarida kadastr mutaxassisi lavozimi joriy qilingan. Bundan tashqari, yer kadastrı bo'yicha bilimga ega bo'lgan mutaxassislar soliq idoralarida, davlat kadastrı boshqarma va bo'limlarida, yer tuzish bo'yicha loyihalash tashkilotlarida, tuman hokimiyatlarida va ilmiy – tadqiqot institutlarida faoliyat ko'rsatishmoqdalar. Shu sababli ham respublikamizning qator oliy o'quv yurtlarida yer tuzish va yer kadastrı, geodeziya, kartografiya va kadastr ixtisosliklari bo'yicha bakalavrlar va magistrlar, o'rta maxsus kasb-hunar kollejlarda esa maxsus bilimga ega bo'lgan mutaxassislar tayyorlanmoqda. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida» gi qonuni hamda «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» bo'yicha tayyorlanayotgan mutaxassislar sifatini oshirishga qaratilgan barcha talablar yuqoridagi yo'nalishda ta'lim oladigan kadrlarga ham to'la taalluqlidir.

Yer kadastrı ilmiy fan sifatida yerni iqtisodiy tarmoqlarda ishlab chiqarish vositasi ekanligi to'g'risidagi ta'limotga, rivojlanayotgan demokratik jamiyatning yer munosabatlariga hamda dunyoni bilishning dialektik uslubiyatiga asoslanadi. Yer kadastrini o'rganish u bilan chambarchas bog'langan ilmiy fanlar (iqtisodiyot

nazariyasi, qishloq xo'jaligi iqtisodi, yer huquqi, geodeziya, aerofotogeodeziya, yer tuzish va yer munosabatlari, yer tuzishning nazariy asoslari, yer tuzishni loyihalash, kartografiya, yer resurslarini boshqarish, davlat kadastri asoslari, yer monitoringi, tuproqshunoslik, melioratsiya va boshqalar)ning nazariy, uslubiy va amaliy ishlanmalariga tayanadi. Yer resurslari, ularning huquqiy holati, miqdori va sifati to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va tahlil qilishda matematik, statistik, geodezik, fotogrammetrik va kartografik uslublaridan foydalaniladi.

Darslikni tayyorlashda respublikamizda davlat yer kadastrini yuritish bo'yicha ilg'or tajribalardan, xorijiy davlatlar, jumladan, Rossiya, Qozog'iston, Shvetsiya, Germaniya, Avstriya, Gollandiya, AQSh kabi mamlakatlarda yuritilayotgan yer kadastri tajribalaridan va adabiyotlaridan foydalanildi.

Darslik 5311500 «Geodeziya, kartografiya va kadastr» bakalavriat ta'lim yo'nalishi bo'yicha mutaxassislar tayyorlashga mo'ljallangan bo'lib, u ushbu yo'nalishning davlat ta'lim standartlari, namunaviy va ishchi o'quv dasturlariga mos holda yozilgan. Kitobda mamlakatimizda bozor munosabatlariga mos davlat yer kadastrini tashkil etish va yuritishning nazariy asoslari hamda hozirdagi mavjud ilg'or tajribalar yoritiladi. Shu sababli darslikdan sohaning ilmiy xodimlari, loyihalash institutlarining mutaxassislari ham foydalanishlari mumkin. Darslik kirish, ettita bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

Ushbu darslik bo'yicha fikr – mulohazalaringizni quyidagi manzilga yuborishingizni so'raymiz: 700000. Toshkent sh. Asaka ko'chasi 3 uy, Toshkent arxitektura - qurilish instituti, "Geodeziya va kadastr" kafedresi.

V BOB. YER KADASTRINI YURITISH TIZIMI

5.1. Korxonalar, muassasalar va tashkilotlarda yer kadastrini

5.1.1. Korxonalar, muassasalar va tashkilotlarda yer kadastrining vazifalari hamda ahamiyati

Korxonalar, muassasalar va tashkilotlarda olib boriladigan yer kadastrini mamlakat bo'yicha yuritiladigan yagona yer kadastrining asosiy, birlamchi tarkibiy qismi hisoblanadi. Yer kadastrini ma'lumotlari - yerdan foydalanuvchilar, yer uchastkalari ijarachilari va mulkdorlariga ishlab chiqarish faoliyatlarini uchun, tuman tashkilotlariga va boshqaruv organlariga esa-yerlardan to'g'ri foydalanishni nazorat qilish hamda davlat yer kadastrini yuritishga rahbarlik qilish uchun zarurdir.

Yer kadastrini ayniqsa qishloq va o'rmon xo'jaligi korxonalarini, muassasalari va tashkilotlari uchun katta ahamiyatga egadir. Chunki, bu sohalarida yer asosiy ishlab chiqarish vositasi sifatida faoliyat ko'rsatadi.

Qayd qilish joizki, yer kadastrini qishloq xo'jaligi korxonasi asosiy hisob turlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli ham u alohida olingan holda emas, balki operativ - texnik va buxgalteriya hisob - kitoblari bilan birga majmuali tarzda qaralishi zarur. Yer kadastrini xalq xo'jaligidagi boshqa hisoblarni yerdan foydalanuvchilardagi mavjud bo'lgan yer turlarining tarkibi, ularning sifat holati, yer maydonlarining bahosi to'g'risidagi ma'lumotlar bilan ta'minlaydi. Ushbu maqsadlar uchun yer kadastrining plan -xarita va yozma - matn hujjatlaridan keng tarzda foydalaniladi. Bu esa o'z navbatida operativ - texnik va buxgalteriya hisoblari qishloq xo'jaligi korxonalarida yerlardan foydalanishni tavsiflaydigan iqtisodiy, agrotexnik va boshqa ko'rsatgichlarga ega ekanligidan dalolat berishini ko'rsatadi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida yuritiladigan yer kadastrini nafaqat xo'jalikning o'zini, balki tumandagi barcha korxonalar, muassasalar va tashkilotlarda ham davlat yer kadastrini yuritish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar bilan ta'minlashi zarur.

Korxonalar, muassasalar va tashkilotlarda yuritiladigan yer kadastrini asosiy va joriy turlarga bo'linadi. Asosiy yer kadastrini yuritishda ma'lumotlarni yer kadastrini hujjatlariga ilk bora tushirgan holda yerdan foydalanuvchilarni, yer uchastkasi ijarachilari va mulkdorlarning huquqiy, tabiiy hamda xo'jalik holatlari to'g'risidagi to'la ma'lumotlar to'planishi zarur. Joriy yer kadastrida yerdan foydalanishdagi barcha o'zgarishlar aniqlanadi, shuningdek, hujjatlarda qat'iy yoritiladigan boshlang'ich ma'lumotlardagi xato - kamchiliklar tuzatiladi. Korxonalar, muassasalar va tashkilotlarda yer kadastrini o'tkazishda uning uzluksizligi, ob'yektivligi, yer kadastrini ma'lumotlarining ko'rgazmaliligini ta'minlash zarur.

Yer kadastrini ma'lumotlari xo'jaliklararo yer tuzish loyihalarini ishlab chiqishda juda zarur, negaki, ayniqsa bozor munosabatlari sharoitida yer maydonlariga mulkiy, ijara, egalik huquqlarining paydo bo'layotganligi, turli

tiplardagi va ko'rinishlardagi korxonalar va tashkilotlarning vujudga kelayotganligi eng birinchi galda hududdagi mavjud yer maydonlarining miqdori va sifatining holati haqidagi ma'lumotlarni bilishni taqozo qiladi. Yer kadastrini ma'lumotlari xo'jalikda yer tuzish loyixalarini ishlab chiqishda ham keng ko'lamda qo'llaniladi.

Yer turlari va ekinlarni almashlab ekishlar joyning relefiga, tuproq sharoitiga hamda yerlarning meliorativ holatiga turlicha talab qo'yadi. Shu sababli, yerdan foydalanuvchi sub'yektning hududida yer turlari va almashlab ekishlarni ilmiy asosda to'g'ri joylashtirish uchun yer turlarining tarkibini bilish, turli qishloq xo'jalik ekinlarini o'stirishga yerlarning yaroqlilik darajasi to'g'risidagi ma'lumotlarga ega bo'lish zarur. Bunday ma'lumotlarga ega bo'lish ko'p yillik daraxtzorlar (bog'lar, tokzorlar, tutzorlar)ni barpo qilish, sabzavot, dala hamda maxsus almashlab ekishlarni joylashtirish uchun yer uchastkalarini har tamonlama asoslangan holda tanlash imkonini beradi.

Hozirgi kunda yer kadastrini materiallari, ayniqsa yerdan foydalanganlik uchun to'lanadigan haqlar (yer solig'i, ijara haqi, qishloq xo'jaligi ko'radigan zararni o'rini qoplash) miqdorlarini ilmiy asoslangan tarzda aniqlash va belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Doimiy yerdan foydalanuvchilarga, ular uchun ajratiladigan yer maydonlari bilan bog'liq yuqori sifatli plan-kartografik materiallar, tuproq, iqlim, geobotanik, agrokimyoviy, meliorativ va boshqa ma'lumotlar tayyor bo'lishi zarur. Yer to'g'risidagi sifatli ma'lumotlarni, odatda quyidagilarga ajratish mumkin: davlat ehtiyojlari uchun (soliq, umumiy rejalar tuzish), yerdan foydalanuvchilar, yer uchastkasi ijarachilari uchun xo'jalik yuritish maqsadlarida barcha yer maydonlari haqdagi holisona va har tomonlama aniq ma'lumotlar. Shu sababli ham foydalanishga berilgan yer maydonlarining holati hamda qiymati to'g'risidagi ma'lumotlarning to'g'ri taqsimlanishi ulardan amaliyotda oqilona va samarali foydalanish imkonini ta'minlaydi.

5.1.2. Korxonalar, muassasa va tashkilotlarda yer kadastrini tashkil etish

Yuqorida qayd qilinganidek, korxonalar, muassasa va tashkilotlarda yuritiladigan yer kadastrini ichki xo'jalik hisob-kitobining bir turi hisoblanadi. Shu sababli respublikamizdagi asosiy qishloq xo'jalik korxonalari (asosan qishloq xo'jalik massivi yoki fermerlar uyushmasi)da yer kadastrini yuritish tuman hokimiyati qoshida tashkil etilgan yer resurslari va yer-mulk kadastr hududiy xizmatining to'g'ridan - to'g'ri rahbarligida va amaliy yordamida xo'jalikning yer tuzuvchi mutaxassislariga yuklatilgan. Bu vazifaga, qoidaga binoan, oliy yoki o'rta maxsus yer tuzish va yer kadastrini ma'lumotlariga ega bo'lgan mutaxassislar yer resurslari va yer-mulkkadastr tuman xizmati boshlig'ining tavsiyasiga binoan tayinlanadilar. Ularning asosiy vazifasi - xo'jalik yerlaridan oqilona va samarali foydalanishni tashkil etish hamda davlat nazoratini o'rnatishdan iboratdir.

Shuni alohida e'tirof etish joizki, yer tuzuvchi lavozimida xizmat qiluvchi shaxs ayniqsa yer kadastrini hujjatlarini yuritish tajribasiga ega bo'lishi zarur,

negaki hozirgi paytda qishloq xo'jalik korxonalari bo'yicha ham bir qator yer kadastru hujjatlari doimiy ravishda yuritib boriladi.

Bu mutaxassisni boshqa ishga o'tkazish faqat tuman hokimiyati bilan kelishilgan xolda amalga oshiriladi. Yer tuzuvchi mutaxassis o'z ish faoliyati to'g'risida xo'jalik boshqaruvi hamda yer resurslari tuman xizmatining boshlig'i oldida axborot beradi. O'zining asosiy xizmat burchidan kelib chiqqan tarzda xo'jalik yer tuzuvchi mutaxassisiga quyidagi vazifalar yuklatiladi:

- yerdan foydalanish va yer munosabatlarini tartibga solishga oid qonunlarni mukammal bilish, fuqorolar tamonidan uning bekamu-ko'st bajarilishini tizimli tarzda kuzatib borish va yo'l qo'yiladigan kamchiliklarni tuzatish bo'yicha zaruriy chora-tadbirlar ko'rgan holda aniqlangan kamchiliklar to'g'risidagi ma'lumotlarni xo'jalik boshqaruviga o'z vaqtida yetkazib turish;

- xo'jalik yerlarini miqdor va sifat holatlarini aniq bilishi va ulardan to'g'ri foydalanish bo'yicha nazoratni to'la ta'minlashi;

- xo'jalik maydonlaridan foydalanish tartibini xo'jalik yer tuzish loyihasiida belgilangan tarzda bajarilishini, chegara belgilarini saqlanishini, almashlab ekish massivlari, boshqa ishlab chiqarish bo'linmalari chegaralarining saqlanishini kuzatishi va xo'jalik boshqaruvi orqali buzilgan chegaralarni qayta tiklash bo'yicha zarur choralar ko'rish;

- plan-xarita materiallaridan foydalangan xolda nazorat tariqasidagi turli yer o'lchov ishlarini o'tkazib borish;

- xo'jalik yer tuzish jarayonida, qurilish loyihalariga muvofiq xo'jalik yerlaridan ishlab chiqarish uchastkalari va oilaviy pudratlari uchun yer ajratish;

- xo'jalik faoliyati natijasida yer turlari va ularning sifati va chegaralari o'zgargan xolda dala o'lchovi ishlarini o'tkazish, chegarasi o'zgargan konturlar maydonlarini xo'jalik xaritasiga hamda yer kadastru kitobiga tushirib borishi;

- shirkat a'zolari umumiy majlisining qaroriga muvofiq xizmatchilar, shirkat a'zolari va boshqa fuqorolarga joyda tomorqa yerlarini ajratishi, oldin ajratilgan tomorqa maydonlariga zaruriy tuzatmalar kiritishi, shuningdek ushbu yer maydonlarida o'lchov ishlarini o'tkazib borishi hamda yer kadastru kitobiga qonuniy o'zgarishlarni kiritib borishi;

- foydalanilmayotgan tomorqa yerlaridan maqsadli foydalanish uchun aholi yashash punktlari yerlarini tartibga solish bo'yicha ishlarni bajarish;

- xo'jalik yerlarida qurilish, geologiya-qidiruv, yo'l qurilishi va boshqa idoralar tomonidan o'z faoliyatlari tugaganidan so'ng yerlarni rekultivatsiya qilinganligini, eroziyaga qarshi tadbirlarni amalga oshirilganligini kuzatib borish;

- har yilning 1 yanvariga bo'lgan holatda tuman yer balansini tuzish maqsadlari uchun xo'jalik boshqaruvi nomidan xo'jalik yerlari hamda tomorqa uchastkalari maydonlarining o'zgarishi to'g'risidagi zaruriy ma'lumotlarni tayyorlash;

- ichki xo'jalik yer tuzish va qishloq aholi yashash joylari loyihalarini tuzishda, davlat va jamoat ehtiyojlari uchun yer ajratishda, yer monitoringi shuningdek xo'jalikda va o'lchov ishlari hamda plan-xarita materiallaridan foydalanish bilan bog'liq ishlarni bajarishda qatnashishi;

- xo'jalik zaruriyatlari uchun tuman yer resurslari xizmatining boshlig'iga plan - kartografik materiallar, turli shakllarni zarurligi to'g'risida xo'jalik boshqaruvi nomidan xatlar tayyorlashi zarur.

Shuni alohida e'tirof etish zarurki, yer tuzish xizmatining xodimlari yerdan foydalanish va ularni muhofaza qilish bo'yicha davlat nazoratchilari hisoblanadilar. Yerdan foydalanish bo'yicha davlat nazoratidan ko'zlanadigan asosiy maqsad - bu barcha vazirliklar, qo'mitalar, idoralar, korxonalar, muassasa va tashkilotlar, shuningdek fuqarolar tomonidan yer qonunlariga rioya qilishni, yerdan foydalanish tartibini, yerdan oqilona foydalanish va uni muhofaza qilish uchun hamda yer tuzish va yer kadastrini mukammal yuritishni ta'minlashga qaratilgandir.

Keng jamoatchilikni jalb qilish maqsadida ko'pincha yerlardan foydalanishni nazorat ishlari jamoatchi inspektorlar tomonidan amalga oshiriladi. Bunday inspektorlar asosan xo'jalik yer tuzuvchilaridan tayinlanadi. Yerga bo'lgan mulkchilik shakllarining rang-barangligi, yerdan foydalanuvchi sub'yektlar sonining keskin oshib ketayotgan bugungi sharoitda yerlardan foydalanishni nazorat qilishga bo'lgan talab ayniqsa ortib bormoqda. Shunday ekan, aynan xo'jalikda faoliyat ko'rsatayotgan yer tuzuvchi mutaxassislar nazorat ishlarini yer qonunlarida ko'zda tutilgan tarzda olib borishlari zarur.

5.1.3. Korxonalar, muassasalar va tashkilotlar yerdan foydalanishining hamda yer mulklarining tavsifi

O'zbekiston Respublikasida yer davlat mulkidir, ya'ni, umummilliy boylkdir. Yer davlat tomonidan muxofaza qilinadi hamda oldi-sotdi qilinmaydi, ayriboshlanmaydi, hadya etilmaydi va garovga qo'yilmaydi. O'zbekiston Respublikasining qonunlarida belgilangan hollar bundan mustasno. Yuridik shaxslar «Davlat yer kadastrini to'g'risida» va boshqa qonun hujjatlariga muvofiq mulk huquqi, doimiy foydalanish, muddatli foydalanish, ijara huquqlari asosida yer uchastkalariga ega bo'lishlari mumkin. «Yer kodeksi» va boshqa qonun hujjatlariga muvofiq xolda jismoniy shaxslar yer uchastkalariga mulk huquqi, meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilish, doimiy foydalanish va ijara huquqlari asosida ega bo'lishlari mumkin.

Yuridik va jismoniy shaxslarning yer uchastkalariga mulk huquqi savdo va xizmat ko'rsatish sohasi ob'yektlari joylashgan yer uchastkalari bilan birga xususiy lashtirilganda qonun hujjatlarida belgilangan tartibda rasmiylashtiriladi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolari dehqon xo'jaligini yuritish, yakka tartibda uy - joy qurish va turar joyini obodonlashtirish, jamoa bog'dorchiligi va uzumchiligini yuritish, shuningdek qonun hujjatlarida ko'zda tutilgan boshqa hollarda meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilish uchun yer olish huquqiga egadirlar.

Yer uchastkalari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarga qishloq va o'rmon xo'jaligini yuritish uchun ham doimiy foydalanishga beriladi.

Yer doimiy yoki muddatli (vaqtincha) foydalanish uchun:

- respublika fuqarolariga, shu jumladan jamoa polizchiligini yuritish uchun;

- sanoat, transport hamda qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanmaydigan boshqa korxonalar, muassasalar va tashkilotlarga;

- fermer xo'jaliklariga;

- chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalarga;

- chet el yuridik va jismoniy shaxslariga beriladi.

Yerdan muddatli foydalanish qisqa muddatli – uch yilgacha, uzoq muddatli – uch yildan o'n yilgacha bo'lishi mumkin. Ishlab chiqarish ehtiyojlari talab qilingan hollarda bu muddatlar tegishli qisqa muddatli yoki uzoq muddatli vaqtincha foydalanish muddatlaridan ortiq bo'lmagan davrga uzaytirilishi mumkin. Yaylov chorvachiligi uchun yer uchastkalari qishloq xo'jalik korxonalari, muassasalari va tashkilotlariga 25 yilgacha muddatga berilishi mumkin.

Yer uchastkalaridan foydalanish uchun berish yer ajratish tariqasida amalga oshiriladi. Yer uchastkalarini ajratib berish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, viloyatlar, Toshkent shahri, tumanlar, shaharlar hokimlari tomonidan qonun hujjatlarida belgilab qo'yilgan tartibda amalga oshiriladi. Foydalanishdagi yer uchastkasini boshqa shaxslarga berish shu yer uchastkasini belgilangan tartibda olib qo'yilganidan keyingina amalga oshiriladi.

Sanoat korxonalari, temir yo'llar va avtomobil yo'llari, aloqa va elektr uzatish tizimlari va magistral quvurlarini qurish uchun, shuningdek boshqa ehtiyojlar uchun qishloq xo'jaligiga mo'ljallanmagan qishloq xo'jaligi uchun yaroqli bo'lmagan sifati yomon yerlari beriladi. Yer uchastkalari mazkur maqsadlar uchun o'rmon fondiga qarashli yerlardan asosan o'rmon bilan qoplanmagan maydonlar yoki butazorlar va arzon baho o'simliklar bilan qoplangan maydonlar hisobidan beriladi. Yer tuzish xizmati organlari berilgan yer uchastkasining chegaralarini joyning o'zida belgilagunicha va undan foydalanish huquqini tasdiqlaydigan davlat hujjatlari berilguncha ana shu uchastkaga egalik qilish va undan foydalanishga kirishish mumkin emas.

Yer uchastkasining ijarasi – yer uchastkasining ijara shartnomasi shartlarida, ma'lum muddatga, haq to'lash evaziga foydalanishdan iborat.

Yer uchastkalarini ijara shartnomalari asosida:

- O'zbekiston Respublikasi fuqarolariga va yuridik shaxslariga;

- chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalarga, xalqaro birlashmalar va tashkilotlarga, shuningdek chet ellik yuridik va jismoniy shaxslarga;

- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori asosida hamda boshqa shartlar bilan ham berilishi mumkin.

Qishloq xo'jaligi korxonalari yer uchastkalarini ichki xo'jalik ijarasi tartibida faqat qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi uchun ijarachilarga oila pudrati sifatida biriktirib qo'yishi mumkin. Ijaraga berilgan yer uchastkasini yoki uning bir qismini ikkilamchi ijaraga berish taqiqlanadi.

Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar, qoidaga binoan qishloq xo'jaligi soxasida faoliyat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan qishloq xo'jaligi yerlari va ko'p yillik daraxtzorlar, ichki xo'jalik yo'llari, kommunnikatsiyalar, o'rmonlar, berk suv xavzalari, binolar, inshootlar hamda imoratlar bilan band bo'lgan yerlarga ajratiladi. Haydaladigan yerlar, pichanzorlar, yaylovlar, bo'z yerlar, ko'p yillik daraxtzorlar (bog'lar, tokzorlar, tutzorlar va boshqalar.) egallagan yerlar qishloq xo'jaligi yerlari jumlasiga kiradi. Qishloq xo'jaligi yerlari maxsus muxofaza qilinadi. Qishloq xo'jaligi yerlarini irrigatsiya va suvdan foydalanish tizimiga asoslangan sun'iy sug'orish respublikamiz qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini tashkil etishning asosi va yerdan samarali foydalanish hamda ular unumdorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Qishloq xo'jaligida foydalanish va sug'orish uchun yaroqli bo'lgan, suv resurslari sug'orishni ta'minlay oladigan sug'orish manbasi bilan bog'langan doimiy yoki muvaqqat sug'orish tarmag'iga ega bo'lgan yerlar sug'oriladigan yerlar jumlasiga kiradi. Bu yerlar maxsus muxofaza qilinishi zarur. Ularni sug'orilmaydigan yerlar sarasiga o'tkazish alohida hollarda, tuproq-meliorativ va iqtisodiy sharoitlarni hamda yerlarning suv bilan ta'minlanganligini, ulardagi mavjud suv resurslarini va bu suvlarga belgilangan limitlarni e'tiborga olgan xolda viloyat hokimlari tomonidan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi bilan kelishilgan tarzda amalga oshiriladi.

Kadastr baholanishiga ko'ra o'rtacha tuman bonitet ballidan 20 foizdan ko'p bo'lgan yerlar alohida qimmatga ega bo'lgan unumdor sug'oriladigan yerlar jumlasiga kiradi. Bunday yerlar maxsus muhofaza qilinishi lozim va ularni sug'orilmaydigan yerlar jumlasiga o'tkazilishiga yo'l qo'yilmaydi.

Shunday qimmatga ega bo'lgan unumdor sug'oriladigan qishloq xo'jalik yerlarini korxonalar, binolar va inshootlar qurilishi uchun berishga alohida hollarda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga binoan yo'l qo'yiladi.

Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar quyidagilarga beriladi:

- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish kooperativlariga (shirkat xo'jaliklariga), boshqa qishloq xo'jalik korxonalarini, muassasalari va tashkilotlariga – tovar qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini yuritish uchun;

- tajriba - ishlab chiqarish, o'quv-tajriba va o'kuv-ishlab chiqarish xo'jaliklari, ilmiy-tadqiqot muassasalari, ilmiy-tadqiqot va boshqa ta'lim maqsadlari, tovar qishloq xo'jaligini yuritish hamda ilg'or tajribalarni targ'ib qilish uchun;

- O'zbekiston Respublikasi fuqarolariga – fermer xo'jaliklarini tashkil etish va yuritish uchun;

- O'zbekiston Respublikasi fuqarolariga – dehqon xo'jaligini xususiy bog'dorchilik, polizchilik va chorvachilikni yuritish uchun;

- O'zbekiston Respublikasi fuqarolariga – jamoa bog'dorchiligi, polizchiligi va uzumchiligi uchun;

- qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanmaydigan korxonalar, muassasalar va tashkilotlarga – yordamchi qishloq xo'jaligini yuritish uchun.

Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlardan foydalanuvchi va ijarachilar o'zlariga birlashtirilgan yer maydonlaridan foydalanish sohasida quyidagi majburiyatlarga egadirlar:

- biznes-rejasida tuproq unumdorligini oshirish va yerlardan oqilona foydalanishga qaratilgan aniq tadbirlarni nazarda tutishlari;
- mintaqa sharoiti va xo'jalikning ixtisoslashuviga muvofiq ilmiy asoslangan almashlab ekishni, dehqonchilikning eng samarali va iqtisodiy jihatdan oqilona tizimlarini joriy etishlari;
- haydaladigan yerlarni asrashni va ularning maydonini kengaytirilishini ta'minlashlari;
- meliorativ jihatdan nobop sug'oriladigan yerlarni majmualari tarzida rekonstruksiya qilishlari, yaylovlarga suv chiqarishlari hamda ularning holatini yaxshilashlari;
- xo'jalikning butun ichki sug'orish va kollektor-zovur tarmog'ini hamda undagi inshootlarni texnik jihatdan soz holatda saqlashlari;
- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida sug'oriladigan yerlarning sho'r bosishi va botqoqlanishga, yerlarning va suv manbaalarining ifloslanishi va zaxarlanishiga yo'l qo'ymaydigan usullar bilan amalga oshirishlari;
- qishloq xo'jalik ekinlari va ko'p yillik daraxtlarni parvarish qilishning suv tejaladigan texnologiyalarini va sug'orishning ilg'or usullarini joriy etishlari;
- yerlarni qayta tiklash (rekultivatsiya) chora-tadbirlarini ishlab chiqish va ularni amalga oshirish.

Qishloq xo'jaligi va o'rmon xo'jaligi korxonalarini, muassasa va tashkilotlarining har bir a'zosi oilasiga, shuningdek qishloq joylarida istiqomat qiluvchi o'qituvchilar, shifokorlar va boshqa mutaxassislar oilalariga, dehqon xo'jaligini yuritish uchun meros qilib qoldiriladigan umurbod egalik qilish uchun beriladigan yer uchastkasi, imoratlar va hovlilar egallagan maydonni qo'shgan holda sug'oriladigan yerlarda 0,35 gektar o'lchamda, sug'orilmaydigan (lalmi) yerlarda 0,5 gektar o'lchamda, cho'l va sahro mintaqasida esa sug'orilmaydigan yerlarda 1,0 gektargacha o'lchamda beriladi. Ayrim aholi punktlari shahar hududi tarkibiga kiritilgan qishloq xo'jaligi korxonalarida, muassasalarda va tashkilotlarda 5 yildan ortiq uzluksiz ishlagan va ishlashni davom ettirayotgan qishloq xo'jaligi va o'rmon xo'jaligi korxonalarini a'zolarining, shuningdek o'qituvchilar, shifokorlar va boshqa xodimlarga hovlilar egallagan maydonni qo'shgan holda ana shu korxonalar, muassasalar va tashkilotlarda belgilangan o'lchamda me'ros qilib qoldiriladigan umrbod egalik uchun yer uchastkasi berilishi mumkin. Dehqon xo'jaligini yuritish uchun beriladigan yer uchastkalarining aniq miqdorlari yer resurslarining mavjudligiga qarab hamda fuqarolar oilasining qishloq xo'jaligi va o'rmon xo'jaligi korxonalarini, muassasalarini va tashkilotlarining jamoati ishlab chiqarishidagi ishtirokini hisobga olgan holda yoki ular vakolat bergan organlarning qarori bilan belgilanadi. Mazkur qaror tuman hokimi tomonidan tasdiqlanadi. Dehqon xo'jaligini yuritish uchun fuqarolarga yer uchastkalari 0,06 gektar doirasida me'ros qilib qoldiriladigan umrbod egalik uchun kim oshdi savdosi asosida sotilishi mumkin.

5.1.4. Korxonalar, muassasa va tashkilotlarda yer hisobi

Ma'lumki, yerlardan oqilona foydalanish ularni doimiy ravishda hisobini yuritish bilan chambarchas bog'liqdir. Negaki, yer maydonlari yer turlari bo'yicha va qishloq xo'jalik yer turlari bo'yicha doimiy ravishda miqdor jihatdan o'zgarib turadi. Ushbu o'zgarishlarni tizimli tarzda hisobga olib borish hamda natijalarni ma'lum yer hisobi hujjatlarida yoritib borish muhim amaliy tadbir hisoblanadi.

Qishloq xo'jalik korxonalarida yuritiladigan yer hisobi odatda 2 turga bo'linadi: yerlarning miqdor hisobi, ya'ni yer turlari maydonlarini miqdor jihatdan hisobini yuritish hamda yerlarning sifat hisobi, ya'ni tuproqlarning sifati xususiyatlarini o'zgarishini hisobga olishdir.

Respublikamiz qishloq xo'jaligida sug'oriladigan yerlar alohida ahamiyatga ega bo'lganligi sababli ulardan oqilona foydalanishga katta e'tibor beriladi. Sug'oriladigan yerlardan oqilona foydalanishni tashkil etish uni eng birinchi galda har tomonlama hisobini to'g'ri yuritishni talab qiladi. Sug'oriladigan yerlardan qishloq xo'jaligida va umuman iqtisodiyot tarmoqlarida foydalanishni nazorat qilish maqsadlarida har yili ularni hisobini yuritib borish hamda uning natijalarini tahlil qilish O'zbekiston Respublikasi «Yergeodezkadastr» Davlat qo'mitasiga yuklatilgan.

Sug'oriladigan yerlar hisobi yer turlari bo'yicha yalpi hisobning tarkibiy qismi hisoblanadi. Shuning uchun ham u umumiy tarzda qabul qilingan tasnif bo'yicha amalga oshiriladi. Bundan tashqari foydalanish xarakteri bo'yicha sug'oriladigan yerlarning hisobi o'ziga xos xususiyatlarga ham egadir. Bunday yerlarni nainki yer turlari bo'yicha, shu bilan birga alohida yerlarni sug'orish davri, sug'orish usullari, sug'orish va kollektor - zovur tarmoqlarining holatlari bo'yicha ham hisobini yuritishga zaruriyat tug'iladi.

Sug'oriladigan yerlarni hisobga olish ularning haqiqiy holati va foydalanish turi bo'yicha o'tkaziladi. Sug'oriladigan yerlarning asosiy hisobini o'tkazish uchun plan - xarita materiallaridan, sug'orish va kollektor - zovur tarmoqlarini qurish bo'yicha texnik loyihalardan, bajarilgan ishlarni qabul qilish dalolatnomalaridan hamda sug'oriladigan yerlarni yo'qlama qilish bo'yicha davriy ravishda o'tkaziladigan ishlarning materiallaridan foydalaniladi.

Korxonalar, muassasa va tashkilotlar yerlarini yo'qlama qilish - yer maydonining o'lchamini aniqlash, foydalanish huquqini beruvchi hujjatlarni ko'rib chiqishdan iborat bo'lgan tadbir hisoblanadi. Yer kadastr hujjatlari tuman yer resurslari xizmatidan olinadi. Bu ishni o'tkazishdan maqsad - yer uchastkasi o'lchamini, nazoratini hisobini aniq olib borish va mahalliy byudjetga yer solig'ini to'liq undirilishini ta'minlashdan iboratdir.

Yer kadastr hujjatlariga quyidagilar kiradi:

- yer uchastkasiga bo'lgan huquqni ro'yxatga olish to'g'risidagi guvohnoma;

- yerdan doimiy foydalanish huquqlarini beruvchi davlat hujjatlari;

- yer ajratish to'g'risidagi tuman (viloyat) hokimining qarorlari va qaror uchun asos bo'lgan hujjatlar to'plami;

- xaritadan quchirma;

- yer maydonlarini hisoblash qaydnomasi.

Yengil tipda qurilgan savdo, matbuot dukanlari va ayvonlari yo'qlama qilinmaydi. Yerlarni yo'qlama qilish tadbirini boshlashdan avval tuman hokimi o'rinbosari raisligida tuman yer resurslari xizmati, tuman soliq inspeksiyasi, tuman statistika bo'limi, tuman ko'chmas mulk kadastri xizmati, tuman bosh me'mori, tuman texnik inventarlash byurosi, tuman qishloq va suv xo'jaligi boshqarmasi, qishloq fuqorolar yig'inlari raislaridan iborat ishchi gurux tuziladi. Bu to'g'risida tuman hokimining farmoyishi qabul qilinadi. Yo'qlamadan o'tkazishni tashkil qilish va bu ishga rahbarlik qilish Qaraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorig'i Kengeshi, viloyat va tuman hokimlari tamonidan amalga oshiriladi. Ishning natijasi bo'yicha har bir korxonaga tashkilot uchun yo'qlama qilish dalolatnomasi tuziladi (1-shakl). Tuman bo'yicha yo'qlama qilish natijalari yer balansining 22-shaklida tizimlar bo'yicha, ya'ni shirkat xo'jaliklari, fermer xo'jaliklari, yordamchi xo'jaliklar, o'quv-tajriba xo'jaliklari, boshqa qishloq xo'jalik korxonalarining yerlari, o'rmon xo'jaliklari yerlari sanoat, transport, savdo va boshqa yerdan foydalanuvchi sub'yektlar bo'yicha hisobot tuziladi (5.1-jadval).

1-shakl

----- viloyati
_____ tumani

_____ yerdan foydalanuvchi

yerlarni yo'qlama qilish bo'yicha
DALOLATNOMA

«__» _____ 200__ y.

Biz, dalolatnoma imzolovchilar, Yergeodezkadastr xizmati vakili _____

Yerdan foydalanuvchi vakili _____

Tuman Yergeodezkadastr xizmati boshlig'i _____ lar
200__ y «__» _____ kunlari yerni yo'qlama qilish ishlarini

bajardik.

Yo'qlama natijasida quyidagilar aniqlandi:

Yer ajratish uchun asos _____

(qaror, tartib raqami va kim

_____ tomonidan berilgan)

Davlat hujjati berilgan _____

(davlat hujjatining tartib raqami, qachon

_____ va kim tomonidan berilgan)

Guvohnoma berilgan _____ (qachon, kim tomonidan)

Yer uchastkasi qaysi maqsadda berilgan _____

Haqiqatda qanday maqsadda foydalanilayapti _____

Umumiy yer maydoni _____ ga, sh.j. sug'oriladigani _____ ga

T/r	Turi	Qaror bo'yicha	Haqiqatda	Farqi +, --
	Umumiy yer maydoni sh.j. ekin yerlari: Bog'lar Tokzorlar Tutzorlar Boshqa yerlar			

Ekin turlarining holati

T/r	Ekinlar nomi	maydoni, ga	holati
1	Sabzavot		
2	Poliz		
3	Kartoshka		
4	Bug'doy		
5	Beda		
6	Paxta		
7	Makkajo'xori		
8	Sholi		
	Jami ekin yerlari		

Izoh: sxemasi chiziladi, o'lchamlari qo'yiladi.

Yergeodezkadastr xizmati vakili _____

Xo'jalik, tashkilot vakili _____

Tuman _____ Yergeodezkadastr _____ xizmati

boshlig'i _____

5.1-jadval

Tuman yerlarini yo'qlamadan o'tkazish

HISOBOTI

T.r	Yerdan foydalanuvchilar nomi	Yer qanday maqsad uchun ajratilgan		Umumiy maydoni			Shu jumladan								
		Qaror bo'yicha	Haqiqatda qanday maqsadda foydalanilayapti	Qaror bo'yicha	Hil-qisqada	Farqi +, --	Ekin yeri			Bog'lar, tokzorlar			Boshqa yerlar		
							Qaror bo'yicha	Haqiqatda	Farqi +, --	Qaror bo'yicha	Haqiqatda	Farqi +, --	Qaror bo'yicha	Haqiqatda	Farqi +, --
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16

Tumandagi yo'qlamadan o'tkazilgan yerdan foydalanuvchilarning soni va maydoni haqidagi ma'lumotlar quyidagi, 5.2 –jadval bo'yicha tayyorlanadi.

5.2-jadval

Tumandagi yo'qlamadan o'tkazilgan yerdan foydalanuvchilarning soni va maydoni haqida

MA'LUMOT

T.r	Tashkilot joylashgan xo'jalik nomi	Yerdan foydalanuvchilar		Shu jumladan									
		soni	Umumiy maydoni	Yordamchi xo'jaliklar		O'quv-tajriba xo'jaligi		Xususiy-lashgan fermerlar		O'rmon xo'jalik yerlari		Sanoat, trans., aloqa, savdo maish. xiz. va bosh. yerlari.	
				Soni	Maydoni	Soni	Maydoni	Soni	Maydoni	Soni	Maydoni		Soni
	Jami												

Belgilanganidan boshqa maqsadlarda foydalanayotgan yerdan foydalanuvchilar ro'yxati quyidagi, 5.3-jadval ko'rinishida to'ldiriladi.

5.3-jadval

Tumanda jolashgan, o'z yer maydonlarini belgilanganidan boshqa maqsadlarda foydalanayotgan yerdan foydalanuvchilar

RO'YXATI

t.r	Xo'jaliklar nomi	Yerdan foydalanuvchilar nomi	Maydoni, ga	Mo'ljallangan maqsadi	Boshqa maqsadda foydalana-yotgan maydoni	Oldingi yer egalari-ga qaytarib berish to'g'risida taklif
	Jami:					

Yer maydonidan foydalanayotgan sub'yektlar bo'yicha ma'lumotlar quyidagi, 5.4-jadval ko'rinishida tuziladi.

Tumandagi yerdan foydalanuvchilar
RO'YXATI

t.r	Xo'jaliklar nomi	Yerdan foydalanuvchilar nomi	Maydoniga	Mo'ljal-langan maqsadi	Foydalana-yotgan yer maydoni, ga	Yer ajratish haqidagi tuman hokimining qarorlarini bekor qilish
	Jami:					

Yo'qlama natijasida aniqlangan o'zlariga ajratilgan yerdan samarasiz foydalanayotgan, belgilanganidan boshqa maqsadlarda foydalanayotgan yoki yer maydonlaridan umuman foydalanmayotgan sub'yektlar bo'yicha tuman hay'ati tomonidan tuman hokimiga yerlarni qaytarib olish uchun taklif kiritiladi. O'z navbatida tuman hokimi «Yer kodeksi»ning 36-moddasiga binoan bu yer maydonini avvalgi foydalanuvchiga qaytarib berish haqida tegishli qaror qabul qiladi.

Yerlarni hisob qilishda ularni yo'qlama qilish tadbiri bilan bir qatorda nazoratli o'lchov ishlarini bajarib borish ham muhim ahamiyat kasb qiladi.

Qishloq xo'jalik ekinlarini va yerlarini instrumental nazoratli o'lchov ishlari qishloq xo'jaligi bilan shug'illanuvchi barcha korxonalar, muassasa va tashkilotlarda olib boriladi. Bu ish asosan quyidagi maqsadlarda bajariladi:

- yer fondidan foydalanishni nazorat qilish;
- yer fondidan foydalanishdagi kamchiliklarni aniqlash;
- qishloq xo'jalik ekinlari maydonlarini aniqlash;
- qishloq xo'jalik yerlarining maydonlarini aniqlash;
- kelajakda yer fondidan foydalanishni yaxshilash bo'yicha tadbirlar belgilash.

Beriladigan topshiriqqa muvofiq instrumental o'lchov ishlari barcha qishloq xo'jalik yerlarida yoki faqat sug'oriladigan yerlarda barcha yoki ba'zi qishloq xo'jalik ekinlari, yer turlari maydonlarini aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

O'lchov ishlarini boshlashdan oldin har bir qishloq xo'jalik korxonasi bo'yicha topshiriqqa binoan zaruriy ko'rsatkichlarni tuman statistika tashkilotlaridan - qishloq xo'jalik ekinlarining maydonlari to'g'risidagi ma'lumotlar, tuman yer resurslari xizmatidan - yer turlarining maydonlari to'g'risidagi ma'lumotlar ko'chirib olinadi va ular tuman qishloq va suv xo'jaligi boshqarmasida tasdiqlanadi.

O'lchov ishlari dalada, xo'jalik yerdan foydalanuvchisining vakili ishtirokida, sug'oriladigan maydonlarda 1:10000 masshtabli va lalmi mintaqalarda 1:25000 masshtabli plan-xaritalaridan foydalanilgan holda bajariladi. Agarda bunday plan-xaritalar bo'lmasa qo'shimcha yangi xaritalar tayyorlash bo'yicha ish bajariladi.

O'Ichovni bajarishda topografik elementlarni tuzatish (korrektirovka qilish) ishlari ham bajariladi: sug'orish, kollektor - zovur va yo'l tarmoqlarining kengliklari aniqlanadi, yangi qurilganlari xaritaga kiritilib, yo'q bo'lgan ob'yektlar o'chiriladi.

Qishloq xo'jaligi ekinlari maydonlarini va yer turlari maydonlarini o'lchash tartibi maxsus yo'riqnomalar va ko'rsatmalarga binoan amalga oshiriladi.

O'Ichov ishlari tugagandan so'ng har bir xo'jalik bo'yicha maxsus «ish jildi» tashkil qilinadi. Unga quyidagilar kiritiladi:

- aloxida qimmatga ega bo'lgan yerlardan foydalanish bo'yicha ma'lumotlar;

- qishloq xo'jalik ekin turlari va yer turlarining maydonlarini hisoblash qaydnomasi;

- qishloq xo'jalik ekinlari va yer turlarini o'lchanganligi to'g'risidagi dalolatnoma;

- instrumental o'Ichov natijasi tushirilgan yer uchastkasining xaritasi.

Ish nihoyasiga yetkazilgandan so'ng barcha tumanlar, viloyatlar bo'yicha umumiy hisobot tuziladi va uning tarkibiga quyidagi hujjatlar kiradi:

- tushuntirish xati;

- qishloq xo'jalik ekinlari va yer turlarining maydonlari bo'yicha umumiy ko'rsatkichlar;

- qishloq xo'jalik ekinlari va yerlarning o'lchanganligi bo'yicha har bir xo'jalik bo'yicha alohida - alohida ko'rsatilgan o'Ichov hisoboti.

O'Ichov natijalari belgilangan tartibda ishni bajarish bo'yicha berilgan topshiriq asosida ko'rib chiqiladi va tasdiqlanadi. Ma'lumki, sug'oriladigan yerlarni hisob kilishda yer maydonlari bilan bir qatorda suv resurslarining holati xamda ulardan foydalanishga ham tavsif beriladi.

Suvdan foydalanish rejasini tuzish va uni amalga oshirish uchun suv xo'jaligi tashkilotlariga alohida olingan sug'orish kanallari bo'yicha va umuman sug'orish tizimi bo'yicha sug'oriladigan yerlarning to'la tavsifi, qishloq xo'jalik yer turlarining maydonlari, ularning sifat holatlari hamda qishloq xo'jalik ekinlari va ko'p yillik daraxtzorlarning joylashishi bo'yicha hisobga olinishi zarur. Turli qishloq xo'jalik ekinlari va daraxtzorlar davrida turli miqdordagi suvni, turli me'yorlarda va sug'orish davrlarida talab qiladi. Bundan tashqari turlicha mexanik tarkibli va yer osti suvlari chuqurliklariga ega bo'lgan turli xil tuproqlarga ega bo'lgan yerlarga ekilgan bir xildagi ekinlar turlicha miqdordagi suvni va turlicha sug'orish muddatlarini talab qiladi. Shu sababli ham har bir sug'orish kanali bo'yicha nainki umumiy sug'orish maydonini, va ushbu hududning sifat holatini ham bilish zarur. Bundan tashqari har bir yer uchastkasi qanday qishloq xo'jalik ekinlari bilan band bo'lishi mumkinligini ham bilish zarur. Faqat shundagina suv xo'jaligi organlari eng maqbul muddatlarda zarur miqdordagi suvni yetkazib berishlari mumkin.

Ekin maydonlari va daraxtzorlar tarkibida, sug'orish uchastkalarining o'lchamlarida va ularning sifat holatlarida yuz beradigan o'zgarishlar

sug'oriladigan yerlarni tizimli tarzda miqdor hamda sifat jihatidan hisobini yuritib berishni taqazo qiladi. Sug'orish suvini taqsimlash, sug'orish tarmog'idan olish va uni ishlatish rejalarini tuzish, sug'oriladigan maydonlarni kengaytirish rejali tarzda ichki xo'jalik suvidan foydalanishni tashkil etish va boshqa ishlar bo'yicha tadbirkorlikni rejalashtirish sug'oriladigan yerlarning joriy hisobiga asoslanadi.

Sug'oriladigan yerlarni nihoyatda katta aniqlikda hisobga olish zarur, chunki har bir gektar maydonni irrigatsiya nuqtai nazaridan tayyorlash juda qimmatli hisoblanadi. Qurg'oqchilik mintaqalarida sug'orish suvi katta qimmatga ega bo'lib u qishloq xo'jalik ekinlari hosildorligini tubdan oshiradi. Sug'oriladigan yerlar hisobini katta aniqlikka ega bo'lgan plan-xarita materiallardan foydalanilgan holda yuritish zarur. Planda yer turlarining konturlari, qishloq xo'jalik ekinlari, yo'llar va doimiy sug'orish kanallarining kengligi ko'rsatilgan holdagi sug'orish tarmoqlari, suvlarning yo'nalishlari va sug'orish kanallari bo'yicha boshqa ma'lumotlar ko'rsatilishi kerak. Sug'oriladigan yerlardagi tuproqlarni mexanik tarkibi, relefi va meliorativ holatlari bo'yicha sifat tavsiflari boshqa aloxida planda keltiriladi.

Sug'oriladigan yerlar odatda doimiy sug'oriladigan va shartli (mavsumiy) sug'oriladigan turlarga bo'linadi. Limanli sug'oriladigan yerlar ham alohida hisobga olinadi. Sug'oriladigan yerlar deb, qishloq xo'jaligida foydalanish uchun yaroqli, sug'orish manbaasi bilan bog'langan doimiy sug'orish tarmog'iga, (kanallar, quvurlar, latoklar) ega bo'lgan yer maydonlari tushuniladi. Sug'oriladigan yerlarga meliorativ holatini yaxshilash talab qilinadigan yerlar ham kiradi. Sug'oriladigan maydonlarning chegaralari, yer turlarining sifati, sug'orish rejimi, shuningdek xo'jalik yuritishdagi aholini joylashishining mavjud shakllari tug'risidagi ma'lumotlar ham planga tushiriladi.

Doimiy sug'oriladigan yerlarga odatda qishloq xo'jalik ekinlari va daraxtzorlarning qabul qilingan tarkibini sug'orish uchun suv (belgilangan me'yorlar bo'yicha) zarur miqdorlarda va eng maqbul muddatlarda yetkazib beriladigan yerlar tushuniladi. Shartli sug'oriladigan yerlarga qishloq xo'jaligi ekinlarini belgilangan sug'orish me'yori bo'yicha o'suv davrida sug'orish uchun suv bilan ta'minlanmaydigan yoki faqatgina alohida davrlarda yetarli darajada sug'orish mumkin bo'ladigan yer maydonlari kiradi. Limanli sug'oriladigan yerlarga qor va yomg'ir suvlarini ushlab qolish uchun do'ngliklar, tuproqli to'siqlar yoki boshqa gidrotexnik inshootlar qurilgan, shuningdek maxsus qurilmalar yordamida sug'orish tizimidan suv oqiziladigan yer maydonlari uchastkalari kiradi. Limanlar chegaralari joyda haqiqiy suv oqiziladigan maydonlarni aniqlagan holda loyiha materiallari bo'yicha belgilanadi. Limanli sug'oriladigan yerlar doimiy sug'oriladigan va shartli sug'oriladigan turlarga bo'linmagan holda sug'oriladigan yerlar tarkibida hisobga olinadi. Sug'oriladigan yerlarni hisobga olishda yer turlari, ularning sifat holatlari, qishloq xo'jalik ekinlari, daraxtzorlar turlari, alohida kanallarining sug'orish bo'yicha ta'sir doirasi hamda sug'orish tizimlari bo'yicha amalga oshirish zarur.

Yer hisobining birlamchi elementi bo'lib sug'orish uchastkasi xizmat qiladi. U asosan bir xildagi yer turining konturi bo'lib, bitta kichik sug'orish kanalidan sug'oriladi.

5.1.5. Yer turlarining sifat tavsifi

Qishloq xo'jalik korxonalari, muassasalari va tashkilotlarida yerlarni sifat hisobi odatda yer maydonlarining ishlab chiqarish-genetik tasnifiga asoslanadi. Yer kadastri tizimida asosiy qishloq xo'jalik yerlarining sifat tavsifi yer toifalari va turlari, tuproq qatlami va tuproqlarning mexanik tarkibi, ularning fizik, kimyoviy va boshqa xususiyatlari bo'yicha amalga oshiriladi. Yerlarning sifat holatini o'rganish uchun barcha qishloq xo'jalik korxonalarida maxsus-tuproq, agrokimyoviy, meliorativ va geobotanik kuzatuvlar o'tkaziladi.

Tuproq kuzatuvlari ma'lumotlarining aniqligi tuproq turlari chegaralarini tasvirga olish usuliga hamda xarita masshtabiga bog'liq. Tuproq kuzatuvlari uchun oldingi tuzilgan planlardan foydalaniladi. Bundan tashqari kuzatuv uchun ushbu xo'jalikni to'la va aniq tavsiflaydigan boshqa planlardan ham foydalanish zarur. Planning to'liqligi va aniqligi uning masshtabiga ham bog'liqdir. Yirik masshtabli planlar joyni anchagina aniq va ravshan tavsifini beradi. Hozirgi paytda respublikamizdagi qishloq xo'jalik korxonalarining planlari, odatda aerofototasvirlar yordamida 1:10000 masshtabda tayyorlangan. Yer maydonlarida ancha to'la kuzatuvlar olib borish uchun aerofototasvirlardan foydalanish ayniqsa katta samara beradi. Aerofototasvirlardan foydalangan holda tuproq turlari chegaralarini, turli tabiiy o'tlarga ega bo'lgan uchastkalarni, shuningdek turli meliorativ tadbirlarni talab qiladigan uchastkalarni belgilash qulay hisoblanadi. Tuproq kuzatuvlarining masshtabi tuproq qatlamining murakkabligiga, xo'jalikning ixtisosligiga, yerdan foydalanish maqsadiga qarab belgilanadi. Respublikamizning sug'oriladigan mintaqalarida o'tkaziladigan tuproq kuzatuvlarida 1:10000, sug'orilmaydigan mintaqalarda 1:25000 masshtab qo'llaniladi. Tuproq eroziyasiga uchraydigan hududlarda 1:10000 masshtab qo'llaniladi. Ammo keyingi yillari qishloq xo'jaligi korxonalari maydonlarining qisqarib ketayotganligi, ular sonining keskin oshib ketayotganligi sababli va kuzatuv natijalarini ancha mukammallashtirish talab qilinayotganligi sababli sug'oriladigan mintaqalarda tuproq kuzatuvlarini 1:5000 masshtabda o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Umuman tuproq kuzatuvlari joylardagi maxsus tuzilgan tuproq-tadqiqot ekspeditsiyasi yordamida kuzatuvlarni olib borish «Yo'riqnomasi» dan foydalanilgan holda amalga oshiriladi. Kuzatuvlar tuproq qatlamining xarakteri bo'yicha yerlarni bir tomonlama tavsifini beradi. Yerdan to'g'ri foydalanishni tashkil etish hamda yer baholash ishlarini o'tkazish uchun bunday tavsif yetarli emas. Shuning uchun tuproq kuzatuvlari bilan bir vaqtda agrokimyoviy va meliorativ kuzatuvlarni, tabiiy yem-xashak yer turlari maydonlarida esa, geobotanik kuzatuvlar o'tkazish zarur.

Agrokimyoviy kuzatuvlar - tuproqlarni ozuqa moddalari bilan ta'minlanganlik holatiga tavsif beradi. Bunda azot, fosfor va kaliy bilan kam, o'rta va yuqori ta'minlangan yerlar alohida - alohida ajratiladi.

Meliorativ kuzatuvlar - yer osti suvlarining chuqurligi hamda yerlarning namlanganlik darajasi bo'yicha maydonlarga tavsif berishni o'z ichiga oladi. Bunda gidrotexnik, agrotexnik, madaniy - texnik va o'rmon meliorativ tadbirlar o'tkazilishi zarur bo'lgan yerlar alohida - alohida ajratiladi.

Geobotanik kuzatuvlar - tabiiy o't - o'lanlarning tarkibi bo'yicha tabiiy yem-xashak va yer turlarining tavsifini o'z ichiga oladi.

Yuqorida keltirilgan har bir kuzatuv maxsus topshiriq va «yo'riqnomalar» asosida amalga oshiriladi.

Yerlarni kuzatuv natijalari bo'yicha tuproq xaritasi tuziladi. Xaritagga tuproq xillarining chegaralari, ularning shifrlari, tuproqlarning mexanik tarkibi, shuningdek tuproq kesimlari tushiriladi.

Sug'oriladigan mintaqalardagi yerlarda o'tkazilgan kuzatuvlar natijasida tuproqlarning yuqoridagi belgilari bilan bir qatorda sug'orish davri hamda madaniylashganlik darajalari bo'yicha ham alohida-alohida ajratiladi.

Sug'orish davriga qarab sug'oriladigan yerlar odatda qadimdan sug'oriladigan, yangidan sug'oriladigan hamda yangidan o'zlashtirilgan yerlarga bo'linadi. Shularga mos holda madaniylashganlik darajalari bo'yicha ham yerlar kuchli madaniylashgan, o'rtacha madaniylashgan va kam madaniylashgan turlarga bo'linadi.

Qadimdan sug'oriladigan yerlarga odatda suvda eriydigan tuzlardan tozalangan, tekkislik relefiga va qalin agroirrigatsiya yotqiziqlariga ega bo'lgan, tuproqning ustki, o'simliklarning ildizlari joylashadigan qatlami bir yilgi hamda ozuqa moddalari deyarli baravar tarqalgan yerlar tushuniladi.

Yangidan sug'oriladigan yerlarda tuproqning asosan eng ustki, 30-sm li qatlami o'zgarishga uchragan bo'ladi. Bunday tuproqlar haydash gorizontining deyarli bir xilliligi hamda uncha yaxshi tekkislanmagan relefi bilan ajralib turadi. Yangidan o'zlashtirilgan yerlarga asosan keyingi 10-15 yil davomida qishloq xo'jaligida jadal ravishda foydalanishga kiritilgan yerlar kiradi.

Asosiy qishloq xo'jalik yer turlarining sifatiga tavsif berishda tuproqlarning sho'rlanish darajalariga alohida e'tibor beriladi. Tuproqlar sho'rlanish darajasiga qarab quyidagilarga bo'linadi: sho'rlanmagan yoki yuvilgan, kam, o'rtacha va kuchli sho'rlangan. Bundan tashqari yerlarni sifat holatiga tavsif berishda tuproqlarni suv hamda shamol eroziyalariga moyilligiga ham e'tibor berish zarur. Tuproqlarni sho'rlanish va eroziyaga uchraganlik darajalari dala sharoitida aniqlanadi hamda laboratoriya tahlillari natijasi bo'yicha to'ldiriladi. Tuproq eroziyasi bilan kurashni tashkil etish uchun eroziyalangan yerlarning kartogrammasi hamda eroziyaga qarshi tadbirlarni joylashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi. Kartogrammada turli darajada eroziyaga uchragan yerlar, shuningdek chiziqli suv eroziyasi bilan zararlangan yerlar alohida ajratiladi.

Yerlarning meliorativ holati kartogrammasida gidrotexnik, agrotexnik, madaniy, texnik va oʻrmon meliorativ tadbirlar talab qilinadigan yerlar alohida - alohida ajratiladi. Tabiiy yem-xashak yer turlarini yaxshilash boʻyicha asoslangan tavsiyalarni ishlab chiqish va ularni baholash uchun yerlarning geobotanik holati boʻyicha kartogrammasi tuziladi. Yirik masshtabli kuzatuvlar materiallari boʻyicha maydonlar hisoblanadi hamda tuproqlar va ularning mexanik tarkibi, tuproqlarni ozuqa elementlari bilan taʼminlanishi, eroziyaga uchraganlik darajasi va boshqa koʻrsatkichlari boʻyicha yerlarning eksplikatsiyasi tuziladi.

Kuzatuv materiallariga tuproqlar tavsifi hamda ularning unumdorligini oshirish boʻyicha tavsiya qilinadigan tadbirlar ilova qilinadi. Yerlardan foydalanish va ularni yaxshilash boʻyicha tavsiyalar ishlab chiqishda ilmiy-tadqiqot muassasalarining, tajriba maydonlari va agrokimyo laboratoriyalarining materiallari jalb qilinadi.

Nazorat savollari

1. Korxonada, muassasa va tashkilotlarda yuritilayotgan yer kadastrining asosiy vazifalariga nimalar kiradi?
2. Korxonada, muassasa va tashkilotlarda yuritilayotgan yer kadastrini qanday amaliy masalalarni hal qilishga yoʻnaltirilgan?
3. Korxonada, muassasa va tashkilotlarda yer kadastrini tashkil etish qanday amalga oshiriladi?
4. Yerdan foydalanish huquqi Oʻzbekiston Respublikasida qanday vujudga kelgan?
5. Yer doimiy yoki muddatli (vaqtincha) foydalanish uchun kimlarga beriladi?
6. Qishloq xoʻjaligiga moʻljallangan yerlar kimlarga beriladi?
7. Qishloq xoʻjaligiga moʻljallangan yerlardan foydalanish boʻyicha yerdan foydalanuvchilar va ijarachilar qanday majburiyatlarga ega?
8. Korxonada va tashkilotlarda yer hisobi qanday turlarga boʻlinadi va ular qanday amalga oshiriladi?
9. Yerlarni nazoratli oʻlchov ishlarining mazmuni va mohiyati nimalardan iborat?

5.2.3. Tumanda yer kadastrini hujjatlari

Yer kadastrini yuritish va tuman yer fondidan foydalanishda yuz beradigan oʻzgarishlarni oʻz vaqtida yoritish maʼlum yer kadastrini hujjatlari bilan taʼminlanadi. Tumanda yuritiladigan bunday yer kadastrini hujjatlari asosan matn va plan-xarita turlariga boʻlinadi. Matn hujjatlarida tuman yer fondi toʻgʻrisidagi maʼlumotlar miqdor koʻrsatkichlarda yoritiladi. Ular yer turlari boʻyicha, yerlarni sugʻorilish darajasi, tuproq bonitrovkasi hamda yerlarni iqtisodiy baholashni oʻz ichiga olgan holda asosiy qishloq xoʻjalik yerlarining sifat holatlari boʻyicha muddatsiz uzoq va qisqa muddatli foydalaniladigan yerlarning tavsifini beradi.

Plan-xarita hujjatlari hisobga olinadigan hududni grafik jihatdan yoritadi. Plan-xarita materiallarida matn hujjatlarida hisobga olingan, tuman yer fondini asosiy ko'rsatkichlari bo'yicha tavsiflaydigan ma'lumotlarning majmuasi yoritiladi. Tumanning plan-xarita hujjatlari yer kadastr xaritalari bo'lib hisoblanadi. Plan-xaritalar tarkibiga quyidagilar kiradi: yerdan foydalanuvchilar xaritasi, yer hisobi xaritasi, tuproq xaritasi, yer baholash xaritasi.

Matn va plan-xarita materiallari o'rtasida ma'lum bir bog'liqlik mavjuddir. Matn hujjatlariga barcha ma'lumotlar plan-xaritalar asosidagina tushiriladi. Shu sababli ham yer kadastrini matn hujjatlarida keltirilgan yer kadastr ma'lumotlarining aniqligi va to'raligi plan-xarita materiallarining sifatiga bog'liqdir.

Yer kadastrining matn hujjatlari hisob-kitob va hisobot hujjatlariga bo'linadi. Tumanning asosiy hisob-kitob hujjatiga davlat yer kadastr kitobi kiradi. Yer kadastrining hisobot hujjati bo'lib tuman yer balansi hisoblanadi. Yer hisobi hujjatlari tuman yer fondining holati to'g'risidagi ma'lumotlarni o'zida jamlagan bo'lishi zarur.

Yer hisobi hujjatlari asosida hisobot tuziladi. Shuning uchun ham yer balansi hisobot hujjatlarining mazmuni ko'pgina hollarda yer hisobi hujjatlarining mazmuni bilan aniqlanadi. Davlat yer kadastr kitobi asosiy hisob hujjati sifatida barcha ma'muriy tumanlarda viloyat ahamiyatiga ega bo'lgan shaharlarda yagona shaklda yuritiladi. Kitobni yuritish «Yergeodezkadastr»ning tuman xizmati bo'yicha mas'ul mutaxassisga yuklatilgan. Ma'lumotlarning aniqligi va to'g'riligiga hamda ushbu kitobdagi ma'lumotlarga asoslanib beriladigan ma'lumotnomalarning ishonchligiga tuman xizmatining boshlig'i javobgardir.

Davlat yer kadastr kitobi 4 ta bo'limdan iborat. Birinchi bo'limda tumanda mavjud bo'lgan barcha yer uchastkalariga bo'lgan huquqlar ro'yxatga olish natijalari qayd qilinadi. Bu ish davlat tomonidan belgilangan tartibda uslubiy ko'rsatmalarga binoan amalga oshiriladi.

Kitobning birinchi bo'limida - yer uchastkalariga bo'lgan huquqlar ro'yxatga olinadi, tumanda mavjud bo'lgan barcha yerdan foydalanuvchilarning, yer - mulkdorining va ijarachining nomlari qayd qilingan holda, foydalanish muddatlari va maqsadlari, qaysi maqsadlar uchun berilganligi, umumiy maydoni va joylashgan o'rni, kadastr raqami, shuningdek, yerdan foydalanishni ro'yxatga olish hujjatning nomi, kadastr bahosi-tuproq bonitetining o'rtacha keltirilgan bali va qiymatni ko'rsatgan holda tuman (shahar) dagi barcha yerdan foydalanuvchilar ro'yxatga olinadi. Yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarning cheklanishi servitutlar deb ataladi. Ikkilamchi foydalanish uchun berilgan yerlar ro'yxatga olinmaydi.

Ikkinchi bo'limda - barcha yerlar va alohida barcha yerdan foydalanuvchilarning foydalanishida bo'lgan sug'oriladigan yerlar, shuningdek tumanlarga bo'ysinuvchi shaharlar, shahar tipidagi posyolkalar va davlat zahira yerlarining miqdori yer turlari bo'yicha hisobga olinadi.

Uchinchi bo'limda - yerlarning sifat tavsifi hisobga olinadi.

To'rtinchi bo'limda - yerlarning qiymat bahosi ko'rsatkichlari keltiriladi.

Yer kadastrı kitobining bo'limlari bo'yicha qayd qilinadigan hujjatları va ularni rasmiylashtirish tartibi quyida keltiriladi.

Birinchi bo'lim. Yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxati. Yangidan tashkil etilgan yerdan foydalanuvchilarni ro'yxat qilish uchun ma'lum maqsadlarga yer uchastkasini berish to'g'risidagi mas'ul organning qarori hamda yer tuzish loyihasini joyga ko'chirilganligi va joydagi chegaralarni mahkamlanganligini tasdiqlovchi hujjat asos bo'lib xizmat qiladi. Yangidan tashkil etilgan yerdan foydalanish joyda yer uchastkasining chegaralari mahkamlangan kundan e'tiboran 15 kundan kechiktirmasdan tuman (shahar) yer kadastrı kitobida ro'yxatga olinishi zarur. Davlat ro'yxati rasmiylashtirilgandan so'ng, unga yerdan foydalanish huquqini beruvchi hujjat topshiriladi. Davlat yer kadastrı kitobida ro'yxatga olingan yerdan foydalanuvchilar, yangidan qayd qilish vaqtiga agarda maydonlari o'zgarmagan bo'lsa, oldingi ro'yxatga olingan vaqti saqlangan holda Davlat yer kadastrı kitobining yangi bo'limiga yozib qo'yiladi. Hujjatlarni tekshirilganligi to'g'risidagi belgi izohda keltiriladi. Yerdan foydalanishni ro'yxatga olishda yozuv quyidagi tartibda olib boriladi: birinchi qatorda - doimiy foydalanishdagi yerlar va ikkinchi qatorda: shu jumladan ijaradagi yerlar qayd etiladi.

Birinchi ustunda - yerdan foydalanishning tartib raqami yoziladi. Tartib raqamlari har bir yer toifalari bo'yicha alohida qo'yiladi. Ikkinchi ustunda yer uchastkasining kadastr raqami qayd etiladi. Uchinchi ustunda - nomlarni to'g'riligini tasdiqlovchi nizomlar, ustivor va boshqa hujjatlar asosida yerdan foydalanuvchilar nomlari keltiriladi. Bunda yangi yozuvlar bo'limning barcha ustunlari bo'yicha qayd etiladi. Agarda qishloq xo'jaligi korxonalarining yerdan foydalanishi bir qancha ma'muriy - tumanlarda joylashgan bir necha yer uchastkalaridan tashkil bo'lgan bo'lsa, asosiy ishlab chiqarish markazi qaysi tumanida joylashgan bo'lsa, ushbu tuman yer kadastrı kitobida ro'yxatga olinadi. Oxirgi ustunda esa xo'jalikning boshqa yer uchastkalari qaysi tumanlarda ekanligi qayd qilinadi.

Bir necha ma'muriy tumanlarda joylashgan o'rmon xo'jaligi korxonalari, o'rmon mahsulotlarini qayta ishlash korxonalari, temir va avtomobil yo'llari va hokazolar ushbu yerdan foydalanuvchilar qismlari joylashgan tumanlardagina ro'yxatga olinadi. Temir yo'llar va avtomobil transporti yo'llari alohida yo'nalishlari bo'yicha ro'yxatga olinadi.

Ikkinchi bo'limda yer turlarining miqdoriy hisobga olish ishlari bajariladi. Ma'muriy tuman chegarasida joylashgan barcha yerlar, shuningdek, kooperativ (shirkat) xo'jaliklarga va boshqa qishloq xo'jalik korxonalariga berilgan yerlar davlat mablag'i hisobiga olib boriladi. Qaysi vazirlik yoki idora tasarrufiga kirishidan qat'iy nazar, barcha korxonalar va tashkilotlarning rahbarlari har yili yanvar oyidan kechiktirmasdan makroiqtisodiyot va statistika Vazirligi tasdiqlaydigan shakl bo'yicha foydalanishda bo'lgan yer turlarida yuz beradigan o'zgarishlar to'g'risida 1 yanvar holati bo'yicha hisobotlar topshiradilar.

Yerdan foydalanuvchilar tomonidan berilgan ma'lumotlarning haqiqiyligi mavjud yuqori sifatli plan-kartografik materiallar asosida yoki nazoratli o'lchovlar yordamida tuman «Yergeodezkadastr» xizmatining boshlig'i tomonidan tekshiriladi.

Yerlarning davlat hisobi yer turlarining haqiqiy holati va foydalanilishi bo'yicha o'tkaziladi. Yer hisobi yuqori sifatli plan-kartografik materiallar, yerdan foydalanuvchilarning hisobot ma'lumotlari, yagidan tasvirga olish yoki tuzatish materiallari bilan to'ldirilgan va to'g'rilangan oldingi yillar yer hisobi, tasvirga olingan materiallar, nazoratli o'lchov va yerlarni grafik tarzda hisobga olishdagi joriy o'zgarishlarni hisoblash ma'lumotlari asosida olib boriladi. Har bir yerdan foydalanuvchi bo'yicha yerlarni miqdor hisobini o'tkazishga asos bo'ladigan barcha materiallar (planlar, joriy o'zgarishlarni hisobga olish va maydonlarni nazoratli o'lchovi materiallari, qarorlardan ko'chirmalar, yerdan foydalanuvchilarga taqdim etilgan ma'lumotlar va boshk.) «Yergeodezkadastr» tuman xizmatining boshlig'ida saqlanadi.

Yerlarning miqdorlari bo'yicha Davlat hisobi tuman (shahar) Davlat yer kadastru kitobining ikkinchi bo'limida yuritib boriladi. Ikkinchi bo'lim ikkita jadvaldan tashkil topgan: barcha yerlarning miqdorlari va shu jumladan alohida sug'oriladigan yerlar. Bu bo'limda barcha yerdan foydalanuvchilar, davlat zahira yerlari, shuningdek shaharlar, shahar tipidagi posyolkalar yerlari, chorbog' posyolkalari hamda qishloq aholi punktlari va boshqa yer toifalarida hisobga olinmagan yerlar ham hisobga olinadi. Qishloq xo'jalik kooperativlari (shirkatlari), xo'jaliklararo qishloq xo'jalik korxonalari va tashkilotlari, yordamchi xo'jaliklar va boshqa qishloq xo'jalik korxonalari bo'yicha Davlat yer kadastru kitobining ikkinchi bo'limi har yili, 1 yanvarga bo'lgan holati bo'yicha to'ldiriladi. Boshqa yerdan foydalanuvchilar bo'yicha yozuvlar faqatgina ularning yer turlari tarkibida o'zgarishlar yuz bergan taqdirdagina amalga oshiriladi. Yangi yozuvlar bo'limning barcha ustunlari bo'yicha amalga oshiriladi.

O'rmon xo'jaligi korxonalari yerlari qoidaga binoan uchta qatorda hisobga olinadi. Birinchi qatorga ularning haqiqiy foydalanishdagi maydonlari, ikkinchisiga, jamoa xo'jaliklariga, shirkatlar va boshqa qishloq xo'jalik korxonalariga uzoq muddatga foydalanishlari uchun berilgan yerlar, uchinchisiga esa o'rmon-sanoat korxonalariga va boshqalarga uzoq muddatli foydalanishga berilgan yerlar qayd qilinadi. Agarda o'rmon xo'jaligi hududida (o'rmon-sanoat korxonasi, o'rmon tayyorlash korxonasi) aholi punktlari mavjud bo'lsa, ular bilan band bo'lgan yer maydonlarini qayd qilish uchun yana bitta qator ajratiladi.

Sanoat, transport, aloqa va boshqa noqishloq xo'jalik korxonalari, muassasalari va tashkilotlarining yerlari, qoidaga binoan, ikki qatorga yoziladi: birinchisi - muddatsiz foydalanadigan yerlar; ikkinchisida - yerdan foydalanuvchilarga birlamchi yerdan foydalanish tartibida berilgan muddatli (uzoq va qisqa muddatli) foydalanadigan yerlar hisobga olinadi.

Agarda yerdan foydalanuvchilar hududida aholi punktlari bo'lsa, ular egalagan yer maydonlarini qayd qilish uchun bitta qator qo'shimcha qilib ajratiladi.

Agarda korxonada, muassasa va tashkilotlarda faqatgina doimiy foydalanishdagi yerlar bo'lsa va ular hududida aholi punktlari bo'lmasa, bunday yerdan foydalanuvchilar bo'yicha yozuv bitta qatorda amalga oshiriladi. Bunday hollarda kitobning bitta varog'iga bir necha yerdan foydalanuvchilarni yozish maqsadga muvofiqdir. Shirkatlar va boshqa qishloq xo'jalik korxonalari yerdan foydalanuvchilarni har yillik yozuvi uchun ikki qator ajratilgan.

Birinchi qatorda doimiy foydalanishdagi barcha yerlar maydonlari, ikkinchisiga - shu jumladan ijara yerlarining maydonlari yoziladi.

a) "Barcha yerlar" jadvalini to'ldirish tartibi.

Haydalma yerlar 4-ustunda hisobga olinadi. Haydalma yerga shuningdek issiqxonalar va parniklar maydonlari ham qo'shiladi. Issiqxonalar va parniklar maydonlari 5-ustunda ko'rsatiladi.

Qishloq xo'jalik ekinlarini ekish uchun vaqtincha foydalanilayotgan, bog'lar va boshqa ko'p yillik daraxtzorlar yerlari 4-ustunga qo'shilmaydi, ko'p yillik daraxtzorlar maydonlari sifatida 6-ustunda hisobga olinadi.

6-10 ustunlarda terrasalarda joylashtirilganlarni ham qo'shgan holda barcha ko'p yillik daraxtzorlar hisobga olinadi.

Yo'llar va yo'l inshootlari, shamol kuchini pasaytiruvchi chiziqli ko'p yillik daraxtzorlardan tashqari o'rmon himoya polosalarining maydonlari ko'p yillik daraxtzorlar maydonlaridan chiqarib tashlanadi va ular alohida yer turlarida hisobga olinadi.

11-ustunda bo'z yerlar, 12-ustunda pichanzorlar va 13-14 ustunlarda yaylovlar hisobga olinadi. 14-ustunda shu jumladan sug'oriladigan yaylovlar va 15-ustunda qishloq xo'jalik yer turlarining (haydalma yerlar, ko'p yillik daraxtzorlar, bo'z yerlar, pichanzorlar va yaylovlar) umumiy maydonlari hisobga olinadi.

16-20 ustunlarda ushbu yerdan foydalanuvchi hududida joylashgan, shaxsiy foydalanishdagi yer uchastkalari mavjud bo'lgan xo'jaliklar, xizmatchilar va boshqa fuqarolarning tomorqa yerlari hisobga olinadi.

18-ustunda "haydalma yer"- dalachilik ekinlari va polizchilik ekinlari egallagan yerlar va 21-22 - ustunlarda - jamoa bog'lari va tokzorlari (chorbog' uchastkalari) hisobga olinadi.

23-ustunda meliorativ qurilish bosqichida bo'lgan yer uchastkalari hisobga olinadi. Bunday yerlarga faqatgina yangi meliorativ qurilishlar olib borilayotgan qishloq xo'jalik yerlari, shuningdek daraxtlari kesib olingan, lekin haydalmagan uchastkalar, hali daraxtlari ekilmagan, ko'p yillik himoya o'rmon daraxtzorlari ekishga tayyorlangan qishloq xo'jalik yerlari xam kiradi.

24-26 ustunlarida davlat o'rmon fondining maydonlari hisobga olinadi. Bunga davlat o'rmon xo'jaligi organlarining o'rmon xo'jaligi korxonalari yerlaridagi o'rmon maydonlari, shahar o'rmonlari, o'rmonlar va zapovedniklar yerlari, shuningdek, qishloq xo'jalik kooperativlari (shirkatlari)ning o'rmonlari, ya'ni muddatsiz foydalanishga qishloq xo'jalik kooperativlariga (shirkatlariga) berilgan hamda belgilangan tartibda yer-hisobi hujjatlarida ro'yxatga olingan yerlardagi o'rmonlar kiradi.

27-ustunda davlat o'rmon fondiga kirmaydigan daraxtli - butali o'simliklar egallagan maydonlar, ya'ni, qishloq xo'jalik kopperativlari (shirkatlari) yerlaridagi dalalarni himoya qiluvchi o'rmon polosalari bilan va boshqa himoya yoki ko'kalamzorlashtiruvchi darxtli-butali o'simliklar, temir va avtomobil yo'llari, kanallarga ajratilgan polosalardagi himoya daraxtzorlari egallagan maydonlar hisobga olinadi.

28-30 ustunlarda suv tagida bo'lgan yerlar qayd qilinadi.

31- ustunda yo'llar bilan band yerlar hisobga olinadi.

32- ustunda jamoat hovlilari, ko'chalari va maydonlari bilan band yerlar qayd qilinadi.

33-ustunda jamoat qurilishlari egallagan maydonlar qayd qilinadi.

34-ustunda boshqa yerlar hisob qilinadi.

b) "sug'oriladigan yerlar" jadvalini to'ldirish tartibi.

Sug'oriladigan yerlarni hisob qilish yagona davlat yer fondini hisob qilishning bir bo'lagi hisoblanadi. Sug'oriladigan yerlarni hisob qilishda yerlarni yalpi hisob qilish klassifikatsiyasi saqlanadi. Shunday ekan, ustunlar va qatorlarni to'ldirish tartibi o'ziga xos tushuntirish talab qilmaydi.

Sug'oriladigan yerlarni hisobga olish ularning haqiqiy holati bo'yicha o'tkaziladi. U yoki bu yer turdagi yer uchastkalari ularning haqiqiy foydalanish holatlariga qarab ajratiladi. Loyiha hujjatlariga mos holda meliorativ qurilishlar o'tkazilgan hamda davlat hay'atining dalolatnomasi bilan belgilangan tartibda xo'jaliklarga topshirilgan yoki bu yerda qishloq xo'jalik ekinlari ekilganligi yoki ekilmaganligidan kat'iy nazar xo'jaliklar tomonidan xo'jalik usulida o'zlashtirilgan va hozirda foydalanishda (sug'oriladigan) bo'lgan yerlar hisobga olib boriladi.

1 yanvarga kadar dalolatnoma asosida qabul qilingan, ammo topshirish muddati ancha kech bo'lganligi sababli ekin ekishda foydalanilmagan sug'oriladigan maydonlarni dalolatnomada ko'rsatilgan yer turlaridagi sug'oriladigan yerlar sifatida hisobga olish zarur.

Yangi qurilishlar natijasida sug'oriladigan yerlar maydonlarning o'sishi meliorativ ob'yektlarning qurilishi tugatilganidan so'ng qabul qilish bo'yicha davlat hay'atining dalolatnomalari asosi qurilish tashkilotlari tomonidan bajarilgan chizmalar yangi tasvirga olish yoki joydagi nazoratli o'lchashlar asosida aniqlanadi. Agarda yangi meliorativ ob'yekt hududida oldin sug'oriladigan yerlar bo'lgan bo'lsa, undagi mavjud tarmoqlar qaytadan qurilgan bo'lsa, bunday yer uchastkalari foydalanishga yangidan qabul qilingan melioratsiyalangan yerlarga kirmaydi.

"Sug'oriladigan yerlar" jadvaliga barcha sug'oriladigan yerlar shuningdek sug'orish tarmog'i bilan bog'langan ammo suv bilan ta'minlanmagan, yoki qayta qurish talab qilinadigan sug'orish tarmog'i bo'lgan yer uchastkalari kiradi.

Sug'oriladigan yerlar - bu qishloq xo'jaligida foydalanish va sug'orish uchun yaroqli yerlarni sug'orish suvi bilan ta'minlaydigan suv resurslariga ega bo'lgan sug'orish manbaalari bilan bog'langan doimiy yoki vaqtinchalik sug'orish tarmoqlari bo'lgan yerlardir.

Sug'oriladigan yerlarga meliorativ holatini yaxshilash talab qilinadigan sug'orish tarmoqlarini qayta qurish talab qilinadigan yerlar ham kiradi.

Sug'oriladigan maydonlarning chegaralari yer turlarining sifati va sug'orish rejimining ma'lumotlari asosida, shuningdek, xo'jalik yuritish, aholini joylashtirishning mavjud shakllari va boshqa sharoitlari asosida joyda belgilanadi va yerdan foydalanish planiga tushuriladi.

Uchinchi bo'lim. Yer turlarining sifatini qayd etish tartibi.

Yer turlarning sifat tavsifi unimdorlikka ta'sir etuvchi mexanik tarkibi va xususiyatlari va bonitet klasslari bo'yicha qishloq xo'jalik ishlab chiqarishida foydalaniladigan barcha yer uchastkalari bo'yicha olib boriladi. Tuproq va geobotanik kuzatuvlarning yuqori sifatli materiallari, plan-kartagrofik va boshqa ma'lumotlar yerlarning sifatini tavsiflash uchun asos bo'ladi.

Yerlarni to'g'ri va to'liq tavsif qilish uchun tabiiy qishloq xo'jalik mintaqalashtirish qo'llaniladi.

Yer turlarini sifatini tasvirlash 2 jadvaldan iborat: - bonitet ballari bo'yicha qishloq xo'jalik yerlarini kadastr baholash; - yerlarning sifat tavsifi.

"Bonitet ballari bo'yicha qishloq xo'jalik yerlarini kadastr baholash" jadvalini to'ldirish tartibini quyidagicha izohlash mumkin. Bu jadval xo'jalikning tuproq xaritasidagi eksplikatsiyasida keltirilgan ma'lumotlar bo'yicha to'ldiriladi. Ularni to'ldirish tartibi quyidagicha:

1-ustunda xo'jalikning tartib raqami, 2-ustunda xo'jalikning nomi va 3-ustunda sug'oriladigan qishloq xo'jalik yerlarining maydoni yoziladi. Hamma ma'lumotlar yerdan foydalanuvchi sub'yektning yer balansidan olinadi.

4-ustunda tuproq xaritasining eksplikatsiyasida keltirilgan xo'jalikning o'rta bonitet bali, 15-ustunni to'ldirish uchun qishloq xo'jalik yerlari maydonidan, ya'ni 3-ustundagi ma'lumotlar olinadi va 5 dan 14 ustunlardagi maydonlar yig'indisi olib tashlanadi.

16-ustunda lalmi yerlardagi haydalma maydonlar, 17-ustunda lalmi maydonlardagi bo'z yerlar maydoni, 18-ustunda lalmikor mintaqalardagi bog'lar maydoni, 19-ustunda jami lalmi yerlar maydoni 20-ustunda esa yomg'ir suvlari bilan ta'minlangan lalmi yerlarning maydoni yoziladi.

21-ustunda yomg'ir suvlari bilan chala ta'minlangan lalmi yerlarning maydoni, 22-ustunda yomg'ir suvlari bilan ta'minlanmagan lalmi yerlarning maydoni, 23-ustunda oxirgi yilning yer balansi ma'lumotlari bo'yicha pichanzorlar maydonlari yoziladi.

24-ustunda oxirgi yilning yer balansi ma'lumotlari bo'yicha sug'orilmaydigan yaylovlr maydonlari, 25-ustunda sug'orilmaydigan yaylovlar va pichanzorlar (23-24) va 26-ustunda cho'l mintaqasida mavjud bo'lgan sug'orilmaydigan yaylovlar va pichanzorlar maydoni, 27-ustunda adir mintaqasidagi sug'orilmaydigan pichanzorlar va yaylovlar maydonlari va 28-ustunda tog' mintaqasidagi sug'orilmaydigan pichanzorlar va yaylovlar maydonlari yoziladi.

"Yerlarning sifat tavsifi" jadvalini to'ldirish tartibi. Ushbu jadvalni to'ldirish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar tuproq - baholash va tuproq-qidiruv ishlarining

materiallaridan hamda xo'jalikning tuproq xaritasida keltirilgan eksplikatsiyadan olinadi. Qishloq xo'jalik yerlarining maydonlari bo'yicha ma'lumotlarni yer kadastri kitobining ikkinchi bo'limidan olinadi. Yuqori qatorlarda tumandagi xo'jaliklar nomi va tuproqlar qatorida tuproqlar tiplarining nomi yoziladi. Pastki qatorlarda mexanik tarkiblari bo'yicha tuproqlar tiplarining maydonlari qayd qilinadi.

Mexanik tarkibi bo'yicha tuproqlar, 4 kichik guruhga bo'lingan: loyli va og'ir qumoqli, o'rta qumoq, yengil qumoqli, qumoqli va qumli. Bunda fizik loyning miqdori quyidagi jadval yordamida aniqlanadi (5.5 - jadval).

5.5 - jadval

Fizik loyni aniqlash jadvali

Kichik guruhlar Tartib raqami	Tuproqlarning mexanik tarkibi	Fizik loyning Miqdori
1	Loyli va og'ir qumoqli	45 dan ortiq
2	O'rta qumoqli	30-45
3	Yengil qumoqli	20-30
4	Qumoqli va qumli	20 dan kam

Keyingi qatorda tuproqlarni suv eroziyasiga moyilligi ko'rsatiladi. Suv eroziyasiga moyil bo'lgan yuvilgan tuproqlar asosan tog' oldi va tog'li hududlarning daryo terrasalarida kuzatiladi. eroziyaga uchraganlik darajalari bo'yicha tuproqlar quyidagicha bo'linadi (5.6 - jadval). Tuproqlarning sho'rlanish darajasi esa 5.7-jadval yordamida aniqlanadi. Quyida keltirilgan jadvallarda tuproqlarning gipslanganlik darajasi (5.8-javdal), gips gorizontining qalinligi (5.9-javdal), gips gorizontining yuqori chegarasining chuqurligi (5.10-javdal), 0-50 sm qatlamidagi gumus (5.11-javdal), fosfor (5.12-javdal) va kaliy (5.13-javdal) miqdori darajalari berilgan.

5.6 - jadval

Tuproqning eroziyaga moyillik darajasi bo'yicha joylashishi

Yuvilish darajasi	Joyning nishabligi, gradiusda	Joylashishi
Yuvilmaydigan	0,5 gacha	Suvning bo'linish joyida
Kam yuviladigan	0,5-2,0	Nishablikning yuqori qismida
O'rtacha yuviladigan	2-5	Nishablikning o'rta qismida
Kuchli yuviladigan	5 dan ortiq	Nishablikning quyi qismida

Sho'rlanish darajasini aniqlash uchun V.V.Yegorov va N.Minashinalar tomonidan ishlab chiqilgan tasniflashdan foydalaniladi.

5.7 - jadval

Sho'rlanish darajasini aniqlash jadvali

Sho'rlanish darajasi	Tuzlarning miqdori %			
	NSO ₃	SI	Na	SO ₄
Sho'rlanmagan	0,061 dan kam	0,01 dan kam	0,023 dan kam	0,08 dan kam
Kam sho'rlangan	0,061-0,122	0,01-0,035	0,023-0,046	0,08-0,17
O'rtacha sho'rlangan	0,122-0,244	0,035-0,070	0,046-0,092	0,17-0,34
Kuchli sho'rlangan	0,244-0,488	0,070-0,140	0,092-0,184	0,34-0,86
Juda kuchli sho'rlangan	0,488 dan ortiq	0,140 dan ortiq	0,184 dan or-tiq	0,86 dan ortiq

Tuproqlarning toshloqligi ularning suv-fizik xususiyatlarini belgilaydi, uni suv o'tkazuvchanligiga va texnologik xususiyatlariga ta'sir qiladi.

Toshloqlik gorizontining chuqurligi bo'yicha tuproqlar quyidagilarga bo'linadi:

- ustki toshloqlik -0-30sm
- uncha chuqur bo'lmagan toshloqlik -30-50sm
- kam chuqur toshloqlik -50-100sm
- chuqur toshloqlik - 100 sm dan chuqur.

5.8 - jadval

Tuproqlarning toshloqlik darajasi

Toshlilik darajasi	Toshlarning miqdori
Kam toshlilik	0-10
O'rtacha toshlilik	10-20
Kuchli toshlilik	20 dan ortiq

5.9 - jadval

Tuproqlarning gipslanganlik darajasi

Gipslanganlik darajasi	Gipsning miqdori
Kam gipslangan	11-20
O'rtacha gipslangan	20-40
Kuchli gipslangan	40 dan ortiq

5.10 - jadval

Tuproqlarning gips gorizontining qalinligi

Gips gorizontining qalinligi, sm	Toshlarning miqdori
40	qalinligi kam
40-100	o'rta qalin
100 dan ortiq	qalin

5.11 - jadval

Gips gorizontining yuqori chegarasining chuqurligi

Gips gorizontining chuqurligi, sm	Gipslanish darajasi
0-30	yuzaki gipslangan
30-60	yuqori gipslangan
60-100	chuqur bo'lmagan gipslangan
100-200	chuqur gipslangan
200 dan ortiq	juda chuqur gipslangan

5.12 - jadval
Tuproqning 0-50 sm qatlamidagi gumusning miqdori

Gumusning miqdori t'ga	Ta'minlanganligi
30 gacha	juda past
31-60	past
61-90	o'rtacha
91-120	yuqori
120 dan chuqur	juda yuqori

5.13 - jadval
Tuproqlardagi harakatlanuvchi fosforning miqdori

Fosforning miqdori, mg/kg	Ta'minlanganligi
15 gacha	Juda past
15-30	Past
30-45	O'rtacha
45-60	Yuqori
60 dan yuqori	juda yuqori

5.14- jadval
Tuproqda harakatlanuvchi kaliyning miqdori

Kaliyning miqdori, mg/kg	Ta'minlanganligi
100 gacha	Juda past
100-200	Past
200-300	O'rtacha
300-400	Yuqori
400 dan yuqori	juda yuqori

Yuqorida berilgan qiymatlar bo'yicha tuman bo'yicha ularning o'rtacha ko'rsatkichlari yoziladi.

To'rtinchi bo'lim. Oishloq xo'jalik verlarining qiymatini baholash ko'rsatkichlari.

Tuman (shahar) davlat yer kadastrı kitobining to'rtinchi bo'limi ikkita jadvaldan iborat bo'lib, ular belgilangan tartıbda o'tkaziladigan ishlar tugagandan keyingina to'ldiriladi. Birinchi jadvalga yerlarning qiymat bahosi (barcha yerlarnı umumiy baholash, sug'oriladigan va sug'orilmaydigan yerlar alohida) natıjaları yoritiladi, keyingi jadvalda ham shu tartıbda haydalma yerlarnı baholash ma'lumotları yoziladi.

Yerlarnı qiymat bahosi bo'yicha har bir jadvalga quyidagi tartıbda yer baholash ishlari o'tkazilgan tumandagi barcha xo'jaliklar yoziladi:

- barcha kooperativ xo'jaliklar (shirkatlar);
- xo'jaliklararo qishloq xo'jalik korxonaları va tashkilotları;
- oliy va o'rta maxsus qishloq xo'jalik o'quv yurtlarining o'quv-tajriba, tajriba-ishlab chiqarish va boshqa qishloq xo'jalik korxonaları;

- yordamchi qishloq xo'jalik korxonalari;
- boshqa ishlab chiqarish qishloq xo'jalik korxonalari.

Yer qiymati bo'yicha baholash jadvallariga yer baholash ma'lumotlari haydalma yerlar, ko'p yillik darxtzorlar, pichanzorlar, yaylovlar va barcha qishloq xo'jalik yerlari uchun har bir xo'jalik bo'yicha yoziladi.

Davlat yer kadastrı kitobiga yozuvlar tush yoki siyohda yoziladi, hech qanday to'g'rilash, tozalash yoki o'chirishga yo'l qo'yilmaydi. Xatoga yo'l qo'yilgan taqdirda uning ustidan chiziq tortiladi va yangisi uning ustki qismiga yoziladi. O'zgartirilganlik to'g'risida izoh kitobning oxirida beriladi. Kitobga ip o'tkaziladi va uning xar bir varog'i raqamlanadi. Oxirgi betda kitobning qancha varag'i ipga o'tkazilganligi qayd qilinadi. Kitob tuman (shahar) hokimi hamda «Yergeodezkkadastr» tuman xizmatining boshlig'i tomonidan imzolanadi.

«Yergeodezkkadastr» tuman xizmatining boshlig'i o'zgartirgan taqdirda Davlat yer kadastrı kitobini qabul qilganligi to'g'risida dalolatnoma tuziladi hamda kitobni qabul qilib olgan yangi boshliq uning oxiriga imzo chekadi va qabul qilib olgan kunini yozib quyadi. Davlat yer kadastrı kitobini yuritish bilan bir vaqtda tuman xizmati xodimi tumanning yerdan foydalanish xaritasini (navbatchi xaritasini) xam yuritib boradi. Davlat yer kadastrı kitobi «Yergeodezkkadastr» tuman xizmatining boshlig'i tomonidan yong'inga xavfsiz temir shkafda saqlanadi.

Nazorat savollari

1. Tuman (shahar) davlat yer kadastrı kitobining asosiy mazmuni nimadan iborat?
2. Yer kadastrı kitobi kim tomonidan yuritiladi?
3. Tuman bo'yicha yer kadastrı kitobi qanday bo'limlarni o'z ichiga oladi?
4. Yer kadastrı kitobi birinchi bo'limining asosiy mazmuni nimadan iborat?
5. Yer kadastrı kitobining ikkinchi bo'limida nimalar yoritiladi?
6. "Sug'oriladigan yerlar" jadvali qay tarzda to'ldiriladi?
7. "Yer turlarining sifati" ma'lumotlariga qanday ma'lumotlar kiradi va ular qay tarzda olinadi?
8. Yer kadastrı kitobining to'rtinchi bo'limida qanday ma'lumotlar yoritiladi?
9. Tuman (shahar) davlat yer kadastrı kitobi qanday tartibda yuritiladi va saqlanadi?

5.2.4. Tumanda yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarni ro'xatga olish tartibi

Ma'muriy tuman hududida joylashgan va faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar, muassasa va tashkilotlarni hamda jismoniy shaxslarni yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarini ro'yxat qilish davlat yer kadastrining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u ma'lum bir yer uchaskasiga mulkdorlik, foydalanish yoki ijara huquqini rasmiylashtirish hamda davlat miq'yosida qabul qilingan yagona shakldagi hujjatlarda aks ettirish bo'yicha huquqiy tadbir hisoblanadi.

Tumanda yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarni ro'yxatga olish ma'lumotlari huquqiy kuchga ega. Albatta, yer uchastkalarini ro'yxat qilish ishchi tizim sifatida birdaniga shakllanmagan. Ro'yxatlash ishlari xonliklar (XIX asr) va sobiq Sovet davlatini davrlaridayoq (XX asrning 20-30 yillarida) o'tkazila boshlangan. Dastlabki davrlarda yerdan foydalanish huquqini rasmiylashtirish yerga davlat mulkchiligini ta'minlashga yo'naltirilgan. Shu bilan bir qatorda uning vazifasiga yer maydonlarining huquqiy va xo'jalik holatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash, tizimli tarzda saqlash va yangilab turish kirgan.

Tumanda yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarni ro'yxatga olish yer hisobi bilan uzviy bog'langan holda olib boriladi. Yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarni ro'yxatga olish-ma'lum bir yer uchastkasiga egalik qilish, foydalanish, mulk sifatida egalik qilish, ijaraga olish huquqlarini rasmiylashtirish va yer uchastkalariga bo'lgan huquqlar to'g'risidagi ma'lumotlarni qabul qilingan hujjatlarda qayd qilish bilan bog'liq masalalarni o'z ichiga oladi. U birinchi navbatda yer uchastkalarining huquqiy holati to'g'risidagi ma'lumotlardan iborat. Ammo, yerdan foydalanish ma'lum bir maqsadga yo'naltirilganligi hamda ma'lum hudud va aniq sub'yekt bilan bog'liq bo'lganligi sababli u o'z ichiga yer uchastkalarining xo'jalik holati, joylashgan o'rni va yerdan foydalanuvchining o'lchamlari to'g'risidagi ma'lumotlarni oladi.

Tumanda yer uchastkasini yerdan foydalanuvchiga berish to'g'risidagi vakolatli davlat organlarining qarori hamda yer tuzish loyihasini joyga ko'chirish va yer uchastkasi chegaralarini joyda belgilash to'g'risidagi dalolatnoma yerdan foydalanuvchi yoki yer-mulkdorini ro'yxat qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Davlat ro'yxatida rasmiylashtirilgandan so'ng yerdan foydalanuvchiga yerga egalik qilish yoki yerdan doimiy foydalanish huquqlarini beruvchi hujjatlar topshiriladi.

Tuman hududida yer uchastkaliridan foydalanish yoki ularni mulk tariqasida berish yer ajratish tariqasida amalga oshiriladi. Yer uchastkalarini ajratib berish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahri, tumanlar va shaharlar hokimlari tomonidan qonun hujjatlarida belgilab quyilgan tartibda amalga oshiriladi. Foydalanishdagi yer uchastkasini boshqa yuridik shaxslarga berish shu yer uchastkasi belgilangan tartibda qaytarib olingandan keyingina amalga oshiriladi.

Yerni ijaraga olish huquqi yer uchastkasini ijaraga olish shartnomasi asosida ro'yxatdan o'tkaziladi.

Servitutlar va mulk huquqidagi boshqa cheklashlar yer uchastkalaridan foydalanish shartnomalari va sud qarorlari asosida ro'yxatdan o'tkaziladi. Yer uchastkasidan o'zgalarning ham qisman foydalanishi mumkinligi to'g'risidagi huquq davlat hokimiyati organlarining qarorlari yohud qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa hujjatlar asosida ro'yxatdan o'tkaziladi. Bunday holatlarda yerdan foydalanish tomonlar o'rtasida tuzilgan servitut shartnomasi asosida tashkil qilinadi. Binoga, inshootga va imoratga bo'lgan mulk huquqi boshqa shaxsga o'tishi natijasidan yuzaga kelgan holda yer uchastkasidan foydalanish huquqi ana shu mulkdorlarning oldi-sotdisi, almashtirilganligi, hadya etilganligi yoki vasiyat

qilinganligi to'g'risidagi tegishli shartnomalar va boshqa bitimlar, mulkdorlarning yoki ular tomonidan vakil qilingan organlar va shaxslarning qarorlari asosida amalga oshiriladi. Shuningdek binoga, imoratga, imoratga mulk huquqi undan boshqaga o'tayotgan shaxsning yer uchastkasiga tegishli hujjatlari (tegishli hokimiyat organlarining qarori bilan rasmiylashtirilganidan keyin) asosida ro'yxatdan o'tkaziladi. Tuman hududida joylashgan sanoat korxonalari, temir va avtomobil yo'llari, aloqa va elektr energiyasini uzatish qurilmalari, magistral quvurlar qurish uchun, shuningdek, qishloq xo'jaligi bilan bog'liq bo'lmagan boshqa ehtiyojlar uchun qishloq xo'jaligiga mo'ljallanmagan yoki qishloq xo'jaligi uchun yaroqsiz bo'lgan yerlar yohud qishloq xo'jaligining sifati yomon bo'lgan yerlardan ajratiladi. Mazkur maqsadlar uchun o'rmon fondiga qarashli yerlardan yer uchastkalari asosan o'rmon bilan qoplanmagan maydonlar yoki butazorlar va arzon baho o'simliklar bilan qoplangan maydonlar hisobidan beriladi.

Tumandagi yerdan foydalanuvchiga bitta yoki alohida - alohida joylashgan bir nechta yer maydonlari ajratilishi mumkin. Bunda birinchi holatda ham ikkinchi holatda ham yerdan samarali foydalanishni tashkil etishga asos yaratadi, negaki bunda yerdan foydalanish bitta sub'yektdan iborat bo'ladi. Bunday sub'yekt hududdan foydalanish bo'yicha ma'lum huquq va majburiyatlarga ega bo'lib, yerdan foydalanishni ro'yxat qilinadi. Har bir sub'yekt bo'yicha o'tkazilgan yer uchastkasiga bo'lgan huquqni ro'yxatlash tuman bo'yicha qabul qilingan ro'yxat birligining asosini tashkil etadi. U yer uchastkalariga bo'lgan nuquqlarning va xo'jalik yuritish ob'yekti sifatida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari ro'yhatlash hujjatlari yerdan foydalanuvchining faoliyati sifatida gavdalanadi hamda joylashgan o'rni va o'lchamlari bilan tavsiflanadi. Yer uchastkalariga bo'lgan huquqlar, ya'ni yer egaligi, yerdan foydalanuvchi va boshqalar davlat tomonidan ushbu huquqlarni tasdiqlaydigan hujjat oladilar. Yerlardan foydalanish turlariga qarab huquqiy rasmiylashtirish hujjatlari hamda yerdan foydalanishlarni ro'yxat qilish tartibi turlicha bo'lishi mumkin.

Tuman hududida yerdan foydalanishni ro'yxat qilish yer uchastkalaridan foydalanish muddatlari bo'yicha amalga oshiriladi, ya'ni muddatsiz va vaqtinchalik (uzoq muddatli va qisqa muddatli). Muddati oldindan belgilanmagan foydalanish muddatsiz hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, u doimiy yerdan foydalanishdir. Bunday yerdan foydalanishlar tuman hokimiyatlari tomonidan yerlardan doimiy (muddatsiz) foydalanish huquqini beruvchi Davlat Jalolatnomalari berish bilan vujudga keladi. Tumanda yerdan muddatli foydalanish qisqacha muddatli-bir yildan uch yilgacha va uzoq muddatli-uch yildan o'n yilgacha bo'lishi mumkin. Ishlab chiqarish ehtiyojlari talab qilgan hollarda bu muddatlar vaqtincha foydalanish muddatlaridan ortiq bo'lmagan davrga uzaytirilishi mumkin. Yer uchastkalaridan foydalanish muddatlarini uzaytirish shu uchastkalarni bergan davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi. Yaylov chorvachiligi uchun yer uchastkalari qishloq xo'jalik korxonalari, muassasalari va tashkilotlariga yigirma besh yilgacha muddatga berilishi mumkin.

Yer uchastkalariga bo'lgan huquqlari uchun davlat ro'yxatini amalga oshirish yerdan foydalanish toifalari bo'yicha belgilangan tartibda tuman va shahar hokimiyatlarida amalga oshiriladi. Har bir yerdan foydalanish bo'yicha muddatsiz, uzoq muddatli va qisqa muddatli yerlar alohida-alohida ro'yxat qilinadi. Yer uchastkasiga bo'lgan huquqlarni asosiy ro'yxatining ma'lumotlari sifatida quyidagilarni ajratish mumkin: yerdan foydalanuvchilarning nomi, foydalanish turi, joylashgan o'rni, foydalanish muddati, yer maydoni va yerdan foydalanish huquqini beruvchi davlat hujjatining nomi, tartib raqami va boshqalar. Yerdan foydalanishning davlat ro'yxati tuman (shahar) Davlat yer kadastrı kitobining birinchi bo'limida amalga oshiriladi.

Yer uchastkalarining ro'yxati bo'yicha ma'lumotlar tumanning va alohida yerdan foydalanuvchilarning boshqa kadastr hujjatlarida ham qayd qilinadi. Masalan, korxonaga, muassasa va tashkilotlarning yer kadastrı kitobining birinchi bo'limida tuman (shahar) Davlat yer kadastrı kitobining birinchi bo'limida qayd qilingan korxonaga, muassasa va tashkilotlarning asosiy yer ro'yxati ma'lumotlari kiritiladi. Kitobning beshinchi bo'limida esa fuqarolar tomorqa yerlarining maydonlari qayd qilinadi. Tomorqa yerlar to'g'risidagi ma'lumotlar qishloq fuqarolar yig'inida yuritilayotgan xo'jalik daftarida ham qayd qilib boriladi.

Tumanda yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarni ro'yxatga olish asosiy (birlamchi) va joriy (kundalik) turlarga bo'linadi. Birlamchi ro'yxat qilishda yangi yerdan foydalanuvchilarni rasmiylashtirish, yer ro'yxati hujjatlariga birlamchi zarur ma'lumotlarni tushurish va tizimga keltirish bo'yicha ishlar amalga oshiriladi. Uni o'tkazish jarayoni natijasida yer uchastkalariga bo'lgan huquqlar bo'yicha birlamchi yozuv tushuriladi. Keyinchalik xo'jalik faoliyatining rivojlanishi natijasida yerdan foydalanishning o'lchamlari va tarkibida u yoki bu ko'rinishlardagi qonuniy o'zgarishlar ro'y beradi. Bu hol esa yerlarning huquqiy holatini aniqlashga zarurat tug'diradi. Masalan, davlat va jamoat zaruriyatlari uchun yer ajratilishi natijasida yerdan foydalanishning umumiy maydoni, jumladan alohida yerdan foydalanish turlarining maydonlari o'zgaradi. Bunday hol ayniqsa erdan vaqtinchalik foydalanishda ko'p uchraydi. Ba'zi hollarda esa aksincha, yerdan foydalanuvchiga oldin undan olingan yer uchastkasi qaytarib beriladi, negaki, endi oldin ajratib berilgan maqsadlar uchun yerdan foydalanishga ehtiyoj qolmagan. Yerdan foydalanish jarayonida bundan boshqa xam qator qonuniy sabablar bo'lishi mumkin.

Tuman hududida ro'y berishi mumkin bo'lgan yerdan foydalanishdagi bunday qonuniy o'zgarishlarni rasmiylashtirib borish va ushbu o'zgarishlarga hamda birlamchi ro'yxat ma'lumotlariga va hujjatlarga zaruriy aniqliklar kiritish yerdan foydalanishning joriy ro'yxatlashi tartibida amalga oshiriladi. Shu tarzda yer uchastkalarining ro'yxatlash ma'lumotlari doimiy ravishda shu kun talabi darajasida bajarib boriladi. Yer uchastkasiga bo'lgan huquqlarning yuzaga kelishi, o'zgaga o'tishi, cheklanishi va bekor qilinish holatlari ham davlat ro'yxatiga olib boriladi. Yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarni ro'yxatga olganlik uchun O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan tartibda ro'yxatga olish yig'imi undiriladi.

Davlat ro'yxatiga olish belgilangan tartibda, yuridik yoki jismoniy shaxsning yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarini davlat ro'yxatiga olish ishlarini amalga oshiruvchi organga bergan arizasiga asosan amalga oshiriladi. Ro'yxatga olish ariza bergan kundan e'tiboran un kunlik muddatda amalga oshiriladi va masala ijobiy hal etilgan taqdirda yerdan foydalanuvchi sub'yektga uni davlat ro'yxatiga olinganlik to'g'risidagi guvohnoma beriladi.

Yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxatiga olish vaqtida tuman (shahar) yer kadastrı kitobiga quyidagi ma'lumotlar kiritiladi:

- yer uchastkasiga bo'lgan huquqni olgan shaxs to'g'risidagi;
- yer uchastkasi to'g'risidagi (yerning toifasi, foydalanish maqsadi, yerning turi, uning sifati, chegaralari, maydoni, kadastr raqami va boshqalar);
- yer uchastkasini foydalanish uchun berilish shartlari, uni saqlash vazifalari va servitutlar to'g'risidagi;
- tuman, shahar, viloyat hokimining, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashining hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining yer uchastkasini davlat yoki jamoat extiyojlari uchun ajratiladigan mintaqasiga kiritish xususidagi qarorlari to'g'risidagi;
- davlat ro'yxatiga olinganlik haqidagi guvohnomaning tartib raqami va u berilgan sana to'g'risidagi. Yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarni belgilovchi, o'zgartiruvchi yoki bekor qiluvchi hujjatlar ana shu huquqlarni davlat ro'yxatiga olish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Nazorat savollari

1. Yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarni ro'yxatga olish nima?
2. O'zbekiston Respublikasida yer uchastkalariga bo'lgan qanday huquqlar mavjud va ular o'rtasidagi farq nimadan iborat?
3. Yer uchastkalarini ro'yxatga olish ob'yekti nima?
4. Yer uchastkalariga bo'lgan huquqlar qay tartibda ro'yxatga olinadi?
5. Ro'yxatga olingan yer uchastkalari yer kadastrining qaysi hujjatida yoritilib boriladi?
6. Yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxatiga olish davrida tuman (shahar) yer kadastrı kitobiga qaysi ma'lumotlar kiritiladi?

5.2.5. Tumanda davlat yer hisobi

Eng muhim boyligimiz hisoblangan yer qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishning asosiy vazifasi va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantrishni makoniy bazisi hisoblanadi. Yer shunday xususiyatga egaki, undan to'g'ri va oqilona foydalanilsa, u boshqa ishlab chiqarish vositalariga o'xshab eskirmaydi, aksincha mahsuldorligi oshib boradi. Shu nuqtai nazardan ham yer hisobotini doimiy yuritib borish, unda mavjud yer uchastkalarining sub'yektlari nomi, undan qay tarzda foydalanilayotganligi to'g'risida ma'lumotlar to'plab borish muhim amaliy axamiyat kasb etadi. Tuman yer hisoboti (balansi) yer hisobi asosida tuziladi.

Yer hisobi ishlarning natijalari tuman iqtisodiyotini rivojlantirish rejasini tuzishda, birinchi navbatda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini va unga zarur bo'lgan yer maydonlari ehtiyojini aniqlashda katta ahamiyatga egadir.

Tumandagi qishloq xo'jaligi yerlarini hosildorligini oshirilishi, har gektar yerga kamroq xarajat qilgan holda etishtiriladigan maxsulotni hajmini va sifatini oshirib borish, iqtisodiy jihatdan natijali foyda keltiradigan, ilmiy asoslangan dehqonchilik va chorvachilikni rivojlantirishda ekin maydonlarini eng maqbul tuzilishi belgilanadi. Tumandagi qishloq xo'jaligi mahsulotlari etishtirish mumkin bo'lgan hamma yerlar qishloq xo'jaligida foydalanishga topshirilishi kerak. Ammo, har bir yer uchastkasi maydonining miqdorini va sifatini bilmasdan turib agrotexnika va meliorativ holatini yaxshilash tadbirlarini belgilab bo'lmaydi.

Tumanda olib boriladigan yer hisobi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini ixtisoslashtirishda juda katta ahamiyatga ega. Yer hisobi juda aniq bajarilishi zarur. Buning uchun yer hisobini yer toifalariga, jamoa, shirkat, fermer va dehqon xo'jaliklariga, yer turlariga, jumladan, haydalma yerlar, ko'p yillik daraxtzorlar, pichanzorlar, yaylovlar va boshqalarga bo'lingan holda olib borish talab qilinadi.

Ma'lumki, respublikamiz ma'muriy tumanlari hududlarining tabiiy va iqtisodiy sharoitlari xilma-xilligini hisobga olinib, qishloq xo'jalik mahsulotlarini davlat tomonidan xarid qilishda yer hisobiga quyidagi talablar qo'yiladi:

-xo'jalikning yirik shahar, sanoat markazi va qayta ishlash korxonalariga nisbatan joylashishi;

-qishloq xo'jaligida foydalaniladigan yer miqdorining sifati va tabiiy sharoiti;

-chorvachilikda iqtisodiy foyda keltiradigan u yoki bu ekin turlarini tanlash;

-qishloq xo'jaligini ixtisoslashtirish.

Bulardan tashqari har bir tumanda, viloyatlarda asosiy qishloq xo'jalik mahsulotlarining yalpi manbai hisoblangan, iste'mol mollarining hajmi ham aniqlanadi. Xo'jaliklararo va ichki yer tuzish ishlari, xo'jaliklarning markazlarini belgilashda, shirkat xo'jaliklarining ishlab chiqarish bo'linmalarini yoki oila pudratchilar maydonini aniqlashda yer hisobini yurituvchi xodimlar zimmasiga ma'lum darajada ma'suliyat yuklatiladi.

Tuman hududidagi yerni davlat yoki jamoat ehtiyojlari uchun olib borilishida ham xo'jalik yerlarining miqdori, sifati, yer turlari va ulardan foydalanish darajasi, o'zlashtiriladigan yangi yer maydonlarining hisob-kitoblari yer hisobiga asoslanadi. Bulardan tashqari, yer hisobi hamda yerning qiymati haqidagi ma'lumotlar yerdan foydalanganlik uchun to'lanadigan soliqqa asos bo'ladi. Tumanda olib borildigan yer hisobi davlat yer kadastrining tarkibiy qismi bo'lgani holda xo'jalik hisobining bir turi hisoblanadi. Uni olib borishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Bu xususiyatlar yer maydonlarining ishlab chiqarish vositasi sifatidagi xususiyatlari bilan bog'liqdir. Iqtisodiyot tarmoqlarida yer turli xil belgilangan maqsadlarda foydalaniladi. Shunday ekan, tuman hududida yer hisobini doimiy ravishda yuritib borish amalga oshiriladi. Yer uchastkasi uy-joy binolarini, sanoat, transport, qishloq va o'rmon xo'jaligi korxonalari, madaniyat muassasalari, sog'liqni saqlash maskanlari, savdo shahobchalari va boshqalarni joylashish o'rni sifatida hisobga olinadi.

Tuman hudidagi ishlab chiqarishning turli tarmoqlarida yerlarni hisob qilishda, bir tomondan umumiylik, ikkinchi tomondan esa o'ziga xos xususiyatlar ham mavjuddir. Bu hol ishlab chiqarishning turli tarmoqlarida va inson faoliyatining boshqa sohalarida yerning tutgan o'rni bilan bog'liqdir. Hamma joyda yer kenglik asosi sifatida hisob-kitob qilinadi. Shu sababli ham u eng avvalo, o'zining o'lchamlari va kenglikdagi joylashuvi bilan xarakterlanadi. U yoki bu sanoat korxonasini joylashtirish va qurish uchun ushbu maqsadga berilgan yoki ajratilgan yer maydoni to'g'risida ma'lumotga ega bo'lishi zarur. Ammo zarur o'lchamdagi maydon bitta yoki bir nechta alohida joylashgan uchastkalardan tashkil topgan bo'lishi ham mumkin. Shu sababli ham ishlab chiqarishni to'g'ri tashkil etish uchun korxonaga ajratilgan yerning makon holati to'g'risidagi ma'lumotga ega bo'lish zarur.

Tumandagi ishlab chiqarishning ba'zi tarmoqlarida (qishloq xo'jaligi, o'rmon xo'jaligi) yerlarni makon sifatida hisob qilishdan tashqari, unga asosiy ishlab chiqarish vositasi sifatida ham qarash zarur bo'ladi. Bu esa o'z navbatida yerlardan foydalanish va ularning sifat holati to'g'risidagi maxsus ma'lumotlar olish zaruriyatini tug'diradi. Bunga birinchi navbatda qishloq xo'jalik yerlarining tarkibi va sifat holati to'g'risidagi ma'lumotlar kiradi.

Yerlarning miqdor jihatidan hisobini yuritish hamda sifat tavsifini berish uchun odatda natural o'lchovlar qo'llaniladi. Yer hisobi iqtisodiyotini rejalashtirish, tuman va mamlakat yagona yer fondidan oqilona va samarali foydalanish hamda ularni muhofaza qilish uchun zarur bo'lgan yer maydonlarining miqori, sifati va xo'jalik jihatdan foydalanish to'g'risidagi ma'lumotlarni olish, qayta ishlash, tahlil qilish hamda bir tizimga keltirgan holda saqlashga yo'naltirilgan. Yer muhim xo'jalik ahamiyatiga ega. Undagi mavjud ma'lumotlarning mazmuni eng avvalo qishloq xo'jaligi zaruriyati bo'yicha aniqlanadi. Negaki yer iqtisodiyotning alohida tarmoklarida turli-tuman maqsadlarda foydalanilar ekan, shu sababli ham yer hisobiga turlicha aniqlik va talablar qo'yiladi.

Qo'yilgan aniq vazifalarga va maqsadlarga qarab yer hisobi turlicha ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Ba'zan u davlat va ba'zan ma'lum bir tarmoq bo'yicha tadbir sifatida gavdalanadi. Umumdavlat vazifalarni bajarishda (xalq xo'jaligini rejalashtirish, mamlakat yagona yer fondidan foydalanish va uni muhofaza qilish va h.k.) u davlat tadbiri sifatida namoyon bo'ladi. Bunday sharoitda uning vazifasi, mazmuni hamda yuritish tartibi davlat tomonidan belgilanadi; yer hisobi ma'lumotlari va ularni olish usullari; hisob-kitob va hisobot hujjatlarining shakllari va mazmuni; uni amalga oshiruvchi organlar va mutaxassislar; yerlarni hisob qilish ishlarini doimiy yuritib borish.

Hisob-kitob va hisobot ishlarini yuritishning belgilab berilgan tartibi mamlakatning barcha hududlari uchun va jumladan tuman uchun ham majburiydir. Davlat yer hisobining ob'yekti bo'lib yagona mamlakat yer fondi xizmat kiladi. Tuman iqtisodiyotining u yoki bu tarmog'i masalalarini muvaffaqiyatli hal qilish maqsadida ushbu tarmoq ustidan rahbarlik qilayotgan idoraga shu tarmoq korxonalari foydalanayotgan yerlari to'g'risida ma'lumotlar zarur.

Masalan, o'rmon xo'jaligi korxonalari tomonidan o'rmon xo'jaligini oqilona va samarali yuritish uchun ular ixtiyorida foydalanilayotgan, o'rmon bilan qoplangan hududning holati va mavjud foydalanilishi to'g'risida aniq ma'lumotlar zarur. Shahar hokimiyati va uning organlariga shahar chegarasidagi yerlarning holati va haqiqiy foydalanilayotganlik darajasi to'g'risida ma'lumotlar zarur. Shu maqsadlar uchun xam yerlarning davlat hisobi bilan bir qatorda tarmoq hisobining ob'yekti bo'lib, ma'lum bir vazirlik (idora) ixtiyoridagi yerlar xizmat qiladi. Ushbu hisob turlari o'rtasida ma'lum bir uzviy aloqa bo'lishi zarur.

Tuman bo'yicha tarmoq yer hisobi davlat yer hisobining mazmuni va talablarini hisobga olgan holda tuziladi. U o'z tarkibiga tarmoq ishlab chiqarishi bo'yicha davlat yer hisobi uchun zarur bo'lgan barcha ma'lumotlarni, shuningdek aniq bir tarmoq masalalarini hal qilish uchun zarur bo'lgan o'ziga xos ma'lumotlarni oladi. Shuning uchun tumanda olib boriladigan ham yerlarning tarmoq hisobini yuritish tartibini o'rnatishda ushbu masalalar yerlarni davlat hisobini amalga oshirish funksiyasi yuklangan organlar bilan kelishilgan buladi.

Tuman yerlarining mavjud holati va foydalanish bo'yicha hisob-kitob ishlari yuqori sifatli plan-xarita materiallari asosida olib boriladi. Tumandagi barcha yer fondi ma'muriy-hududiy birliklar bo'yicha hisob qilinadi. Yerni sho'rlanish darajasi, tuproq qatlami, tuproqlarning ozuqa moddalar bilan ta'minlanganlik holati, joyning rel'efi, tabiiy o'tlarning holati, yer maydonlarining meliorativ holati va boshqama'lumotlar yerdan foydalanuvchi sub'yektlar bo'yicha aniqlanadi.

Yerlarni hisob qilish mamlakat bo'yicha va tuman miq'yosda yagona uslubiyat asosida o'tkaziladi. Bu esa o'z navbatida hisobga olinadigan yer toifalari va respublikaning alohida mintaqalari bo'yicha ma'lumotlarni taqqoslashni ta'minlaydi. Shu maqsadlarda yerlarni yagona tartibda tasniflash, yer hisobi bo'yicha ma'lumotlarni olish, qayta ishlash va ularni tizimli tarzda guruhlashning yagona shakllari qo'llaniladi. Tuman yer hisobining ob'yekti yagona davlat yer fondi bo'lganligi sababli u kimning ixtiyorida bo'lishidan, ushbu yer maydonlari ma'lum maqsadlarda foydalanilayaptimi yoki yo'qmi, bulardan qat'iy nazar, barcha yerlar hisob qilinadi. Boshqacha qilib aytganda, yer hisobi yagona davlat yer fondining barcha maydonlarini yer hisobi qamrab olishi kerak. Bu esa o'z navbatida, umumiy maydonni, uni yer toifalari va yer turlari bo'yicha taqsimlanishini to'g'ri aniqlash imkonini beradi.

Tumanda yer hisobini to'g'ri tashkil etishning muhim sharti, uni o'z vaqtida va uzluksiz yuritishdir. Bu esa yer hisobi ma'lumotlarini davr talabi darajasida tutishga imkon beradi. Bu tamoyil yer maydonlarining holati va foydalanishida ro'y beradigan miqdoriy va sifat o'zgarishlarin tizimli tarzda hisob qilib borishga zaruriyat tug'diradi.

Yer maydonlarini hisob qilishda barcha o'zgarishlar naturada (joyda) qayd qilinganidan so'nggina yer hisobi hujjatlariga qayd qilish zarur. Miqdoriy ma'lumotlarni turli grafiklar va diagrammalar tarzida kursatish maqsadga muvofiqdir. Yer hisobi va yer hisoboti hujjatlari o'rtasida mantiqiy jihatdan doimiy ravishda bog'liqlik bo'lishi kerak.

Chunki yer hisobining natijalari yer hisobotini (yer balansini) tuzishga birlamchi asos bo'lib xizmat qiladi.

Yer hisobini o'tkazishda imkoni boricha kamroq xarajat talab qiladigan ma'lumotlarni olish va qayta ishlash usullari hamda texnik vositalardan foydalanish zarur. Zamonaviy kompyuterlarni va tasvirga olish hamda kuzatuvning anchagina takomillashgan usullarini qo'llash mamlakat yagona yer fondi hisobini to'g'ri, o'z vaqtida yuqori sifatda amalga oshirishga imkon beradi. Bu esa o'z navbatida davlat yer kadastrini muvaffaqiyatli yuritishga zamin bo'ladi.

Tumanda olib boriladigan yer hisobining turlari. Tuman yer hisobi ishlari o'z vazifasiga, mazmuniga va o'tkazish xususiyatiga qarab davlat yer kadastrini singari asosiy (birlamchi) va joriy (kundalik) turlarga bo'linadi. Bunday hisob turlari o'zaro bog'liqdir hamda yagona yer hisobi jarayonining ma'lum bosqichlarini o'zlarida namoyon qiladi.

Asosiy yer hisobining vazifalariga quyidagilar kiradi:

- hisob qilinadigan hudud uchun barcha mavjud plan-xarita materiallarini olish, bir tizimga keltirish va tahlil qilish;
- zarur bo'lgan birlamchi ma'lumotlar va plan-xarita materiallarini olish maqsadida tasvirga olish hamda kuzatuv bo'yicha dala qidiruv ishlarini o'tkazish;
- hisob qilinadigan barcha yerlar o'lchamlarini, sifat holatini, taqsimlanish va foydalanish holatini aniqlash;
- maxsus yer hisobi xaritalarini tayyorlash va yer hisobi matn hujjatlariga birlamchi yozuvlarni kiritish;
- yer fondi tarkibini yer toifalari, yerdan foydalanuvchilar, er-mulkdorlari va yer turlari bo'yicha aniqlash, yerlarni tuman bo'yicha sifat jihatidan tavsiflash.

Asosiy yer hisobini o'tkazish bilan bog'liq bo'lgan ishlar miq'yosini umumiy holatda baholash uchun misol tariqasida quyidagi ma'lumotlarga murojaat qilamiz: Respublikamiz yagona yer fondi 44410,3 ming ga bo'lib, Qorakalpog'iston Respublikasi, 12 viloyat, 165 ma'muriy tuman, 40 dan ortiq mamlakat va viloyat ahamiyatidagi shaharlar bo'yicha hisobga olinadi va tavsiflanadi. Yerdan foydalanuvchilar soni hozirgi kunga kelib o'rtacha har bir tumanda 20-30 ming sub'yektdan dan, jumladan, qishloq xo'jalik korxonalari 500-1500 dan oshadi. Tuman qishloq xo'jalik yerlari hisobida, sinflar, tuproqlarning mexanik tarkibi bo'yicha to'la tavsif beriladi, barcha qishloq xo'jalik yerlarini baholash natijalari qayd etiladi. Tumanda asosiy yer hisobi maydonlarni tasvirga olish va kuzatuv plan-xaritalar tuzish, maydonlarning yuzalarini hisoblash bilan bog'liq. Hisob qilinayotgan yerlarning miqdori va sifati to'g'risida to'liq va haqqoniy ma'lumotlar olish yuqori malakali mutaxassislar tomonidan o'tkaziladi. U quyidagi ish bosqichlarini o'z ichiga oladi: tayyorgarlik, dala qidiruv va hisob natijalarini rasmiylashtirish. Tayyorgarlik ishlari jarayonida hisob qilinadigan hududdagi barcha yerlarning miqdori va sifati to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladigan barcha mavjud materiallar va hujjatlar to'planadi. To'plangan materiallar o'z mohiyatiga qarab guruhlanadi, yer hisobi uchun yaroqliligi nuqtai nazardan tahlil qilinadi va baholanadi.

Plan-xarita materiallari va ichki xo'jalik yer tuzish loyihalarining ma'lumotlari, yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarni ruyxatga olish hujjatlari to'planadi va o'rganiladi. Shundan so'ng olingan materiallar va ma'lumotlarning sifati va aniqligiga qarab hisob uchun ulardan foydalanish imkoniyatlari to'g'risidagi masala hal qilinadi. Agarda to'plangan materiallar eskirgan bo'lsa, ular joydagi mavjud holatni to'la yoritib bera olmasa, plan-xaritalarni tahrir qilish yoki yangidan tasvirga olish va kuzatuv bo'yicha ishlar belgilanadi, ya'ni, yangi bosqich ishlariga dastur aniqlanadi. Dala-qidiruv ishlari asosan joydagi zaruriy yer hisobi ma'lumotlarini belgilash bo'yicha maxsus ishlarni o'z ichiga oladi. Bularga asosan: tasvirga olish, kuzatuv, mavjud plan-xarita materiallarini tahrir qilish kiradi.

Dala ishlari o'z nihoyasiga yetkazilgandan so'ng maxsus tadbirlar: tuproq analizi; yer hisobi ma'lumotlarini rasmiylashtirish, maydonlarni o'lchash va bog'lash; maxsus hisob-plan hujjatlarini tuzish ishlari amalga oshiriladi. Shunday tarzda olingan ma'lumotlar belgilangan tartibda ko'rib chiqiladi va tasdiqlanadi. Shundan so'nggina ular birlamchi ma'lumotlar sifatida qabul qilinadi va matn hujjatlariga to'la yoziladi. Asosiy (birlamchi) hisobni o'tkazish paytida aniqlangan va qayd qilingan ma'lumotlar vaqt o'tishi bilan haqiqiy holatga mos kelmay qoladi. Bu hol shu bilan tushuntiriladiki, yer maydonlaridan xo'jalik faoliyati jarayonida foydalanish natijasida ular tarkibida va taqsimlanishida ma'lum o'zgarishlar sodir bo'ladi. Masalan, so'nggi yillarda davlat va jamoat maqsadlari uchun o'n minglab gektar yer qishloq xo'jalik maydonlaridan ajratilgan.

Yer maydonlarida turli xil agrotexnik va meliorativ tadbirlarning muvaffaqiyatli olib borilishi natijasida yer turlarining sifat holati o'zgaradi. Xatto tomorqa yerlarida ham katta aniqlikda hisob ishlarini o'tkazilishi talab qilinadi. Shuning uchun ham yer kadastri hujjatlariga tushirilgan boshlang'ich ma'lumotlar vaqt o'tgan sayin eskiradi, shuning uchun ularni tizimli tarzda yangilab turish zarur buladi. Bu ishlar joriy yer hisobi sifatida amalga oshiriladi. Tumanda bajariladigan joriy hisobning vazifasiga quyidagilar kiradi: birinchi, yerlarning miqdori, sifati va taqsimlanishida yuz beradigan o'zgarishlar to'g'risidagi ma'lumotlarni aniqlash va yer hisobi hujjatlarida qayd qilish; ikkinchidan, birlamchi hisobda yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklarni aniqlash hamda yer hisobi hujjatlariga aniqliklar kiritishdir. Hujjatlarda faqatgina qonuniy o'zgarishlar qayd qilinadi. Shuning uchun hisobda faqatgina haqiqiy yuz bergan o'zgarishlarni aniqlash bilan cheklanib qolmasdan, shu bilan birga ushbu o'zgarishlarning qonuniyligini ham aniqlash zarur. Joriy hisob ishlari mazmunining farqi shundan iboratki, uni o'tkazishda asosiy hisob materiallaridan foydalaniladi va faqatgina yerning holati hamda foydalanishdagi o'zgarishlarga qayd qilinadi. Bunda joyni qaytadan tasvirga olish ishlari bajarilmaydi va plan-xarita materiallari tayyorlanmaydi. Shunday qilib, joriy hisob asosiy hisobdan ish hajmi va mazmuni bo'yicha farq qiladi. O'z xarakteri bo'yicha yuz beradigan o'zgarishlar quyidagi turlarda bo'lishi mumkin: yer turlarining, jumladan qishloq xo'jalik yer turlarining bir turdan ikkinchisiga o'tish natijasida yer turlarining

maydonlarida; tuproqlarning sifat holatlarida; yer ajratib olish va yer ajratib berish natijasida yerdan foydalanuvchilarning alohida toifalarining yer maydonlarida; asosiy yer toifalari maydonlarida; ma'muriy birliklar hududining maydonlarida. Tuman hududida bajariladigan asosiy va joriy yer hisoblari o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud. Birinchisi ikkinchisini o'tkazishga zamin yaratadi, uning ta'sir doirasini aniqlaydi; ikkinchisi esa birinchisining ma'lumotlarini talab darajasida ushlab turadi. Asosiy va joriy hisoblarda miqdor ko'rsatkichlar bilan bir qatorda sifat ko'rsatkichlari ham yoritiladi.

Yer hisobini to'g'ri yo'lga qo'yishda joyni tasvirga olish katta ahamiyat kasb etadi. Faqatgina tasvirga olish va shu asosda olingan xaritalardan foydalanish tuman yer fondini mumkin qadar to'g'ri hisob qilishga imkon beradi. Tasvirga olish materiallari yerdan foydalanuvchilar maydonlari, yer turlarining tarkibi to'g'risidagi aniq va ishonchli ma'lumotlarni olish imkonini beradi. Bu olingan ma'lumotlar yerlarning sifatini hisob qilish uchun ham zarurdir.

Tasvirga olish asosan er ustida, aerofototasvirga hamda fazodagi tasvirga olish turlariga bo'linadi. Hozirga paytda aerofototasvirga olish yerlarni davlat hisobidan tasvirga olishning asosiy turi bo'lib qolmokda. U mamlakat yagona yer fondini, jumladan har bir yerdan foydalanuvchi sub'yektning yer maydonlarining holati va foydalanish darajasi, o'lchamlari, relefi to'g'risidagi tez va nisbatan kam xarajatli zaruriy ma'lumotlar olishga imkon beradi. Uning ma'lumotlari hamda yerdan foydalanishni hisobga olish uchun zarur bo'lgan joyning elementlari yer ustida tasvirga olishga nisbatan ko'proq va aniqroq yoritiladi. Masalan, aerofototasvir materiallarida yer turlarining faqatgina konturlarigina emas, balki turli xildagi ekin maydonlarining chegaralari, suv va shamol eroziyalarining rivojlanish darajalari va boshqalar ham qayd qilinadi.

Aerofototasvir yordamida tayyorlangan xaritalar uncha katta bo'lmagan yer uchastkalariga ega bo'lgan tomorqa yerlarini hisob qilishda juda qimmatli manbaa hisoblanadi. Ushbu materiallar asosida yer hisobini bugungi davr talabi darajasida ushlab turish mumkin. Keyingi yillarda yer hisobiga fazodan tasvirga olish materiallari ham kirib kelmoqdaki, bu yaqin istiqbolda muhim xo'jalik ahamiyatiga ega bo'lgan tadbirlardan biriga aylanishi shakshubhasizdir. Negaki, fazodan yer maydonlarining ustki qisminigina tasvirga olibgina qolmasdan yer ostki qatlamlari to'g'risida ham ishonchli ma'lumotlar olish mumkin. Bulardan tashqari yer hisobida yaqin kelajakda elektron xaritalardan foydalanish xam ko'zda tutiladi. Tuman bo'yicha yer hisobi ma'lumotlarini olishning juda muhim usullaridan biri-bu kuzatuvdir. Davlat yer hisobida o'tkaziladigan kuzatuv ishlarining vazifasiga asosan yer turlarining haqiqiy holatini va foydalanishini aniqlash, shuningdek, ularni qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida mumkin qadar tezkor foydalanish imkoniyatlarini aniqlash kiradi. Yer kadastrni maqsadlari uchun o'tkaziladigan kuzatuvlar asosan ikki turga bo'linadi: maxsus va agroxo'jalik. Maxsus kuzatuvlarga tuprok, geobotanik va meliorativ kuzatuvlar kiradi. Agroxo'jalik kuzatuvda asosan har bir kontur va yer turining joydagi tashqi belgilari va holati bo'yicha uning sifati hamda istiqboldagi imkoni boricha oqilona foydalanish yo'llari aniqlanadi.

Yer maydonlarining tezkor hisobi, jumladan sug'oriladigan yerlarni yo'qlama qilish yer hisobining tarkibiy qismi sifatida qabul qilingan.

Yerlarni yo'qlama qilish bir vaqtning ichida o'tkaziladigan tadbir bo'lib, unda har bir yerdan foydalanuvchi sub'yekt bo'yicha quyidagilar amalga oshiriladi:

- qishloq xo'jalik yer turlarining maydoni to'g'risida aniq ma'lumotlar olish va ularni plan-xarita asosida ko'rsatish;
- tuproq kuzatuv hujjatlari asosida qishloq xo'jalik yer turlarining sifatiga tavsif berish;

- yer ustini tekislash, kollektor-zovur va sug'orish tarmoqlarini qurish hamda rekonstruksiya qilish uchun zarur bo'lgan maydonlarni aniqlash.

Yerlarni yo'qlama qilish ishlari natijalarini umumlashtirish va tasdiqlash viloyat hokimiyati topshirigiga binoan tuman va viloyat hokimiyatlari qoshida maxsus xay'atlar tashkil qilinadi. Viloyat bo'yicha tuziladigan hay'at tarkibiga quyidagilar kiradi:

- qishloq va suv xo'jaligi boshqarmasining boshlig'gi (hay'at raisi);
- suv tarmoqlarini ekspluatatsiya qilish boshqarmasining boshlig'gi;
- hokimiyat qoshidagi yer resurslarini hududiy boshqarmasini boshlig'gi;
- statistika boshqarmasining boshlig'gi;
- "O'zdaverloyiha" institutining viloyat bo'linmasining direktori yoki bo'lim boshliqlari.

Tumanda tuziladigan hay'at tarkibiga quyidagilar kiritiladi:

- tuman qishloq va suv xo'jaligi boshqarmasining boshlig'gi (hay'at raisi)
- tuman sug'orish tarmoqlaridan foydalanish bo'limining boshlig'gi;
- tuman hokimiyatidagi yer tuzish xizmatining boshlig'gi;
- "O'zdaverloyiha" institutining viloyat bo'linmasining etuk mutaxassisi.

Yerlarni yo'qlama qilish "O'zdaverloyiha" institutining yer tuzuvchi mutaxassisi tomonidan xo'jalik yer-tuzuvchi-injeneri, gidrotexniki, xo'jalik rahbarlari va boshqa mutaxassislar bilan birgalikda bajariladi. Yerlarni yo'qlama qilish asosan 1:10000 masshtabdagi plan-xaritalar asosida amalga oshiriladi. Ayrim maydonlar uchun plan-xaritalar bo'lmasa, bu ish plan-xarita yangidan tayyorlangan holda amalga oshiriladi. Sug'orma dehqonchilik tumanlarida yerlarni hisobga olish o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bizga ma'lumki, respublikamizda foydalanilayotgan 4,3 mln sug'oriladigan maydondan 90 % yalpi qishloq xo'jalik mahsulotlari etishtiriladi. Demak, sug'oriladigan yerlar eng qimmatli yer turlariga kiradi.

Sug'oriladigan yerlarni yo'qlama qilish ishlari quyidagi bosqichlarda bajariladi:

- tayyorgarlik va tashkiliy ishlar;
- dala tadqiqot ishlari;
- maydonlarni aniqlash va qaydnomalarni to'lgazish;
- hujjatlarni rasmiylashtirish va ko'paytirish;
- yo'qlama qilish ishlarini ko'rib chiqish va tasdiqlash.

Tayyorgarlik va tashkiliy ishlar davrida har bir xo'jalik bo'yicha yerdan foydalanish plani, yer balansi va boshqa yer tuzish hujjatlari tanlab olinadi. Dala ishlari davomida sug'oriladigan maydonlarni to'g'riligi aniqlanadi va barcha o'zgarishlar planga tushiriladi. Sug'oriladigan yerlarni yo'qlama qilish qaydnomasi shu yerlarning har bir xo'jalik bo'yicha tuzilishiga asosan yer turlari konturlariga ko'ra maydonni hisoblash orqali olinadi. Agar oldin hisoblab chiqilgan maydon o'zgartirilmagan bo'lsa, uning qaydnomasidan foydalanib yo'qlama qilish shakllari to'lg'aziladi. Agar xo'jalik maydonining bir qismi yoki ayrim bo'lagida tegishli o'zgarishlar bo'lgan bo'lsa, bu o'zgarishlar yo'qlama qilish shakllarini to'lg'azishda ko'rsatib o'tiladi. Sug'oriladigan yerlarni yo'qlama qilish natijalari har bir xo'jalik bo'yicha 3 nusxada dalolatnoma tuzish orqali rasmiylashtiriladi. Dalolatnoma hay'at a'zolari, xo'jalik rahbari va bosh agronom tomonidan imzolalanadi. Yo'qlama qilish yakuni tuman buyicha tuman hokimiyati va viloyat hokimiyati tomonidan ko'rib chiqilib qaror bilan tasdiqlanadi.

1-ilova

_____ (vazirlik, qo'mita, idora)

_____ viloyati
 _____ tumanidagi
 _____ xo'jalik nomi va uning ixtisosligi

Sug'oriladigan yerlarni yo'qlama qilish dalolatnomasi

1. Tuman hokimining qaroriga binoan 200_y _____ sonli _____

2. Quyidagi tarkibda hay'at tuziladi:

_____ tuman	_____ qishloq	_____ va	_____ suv	_____ xo'jaligi	_____ boshqarmasining	_____ boshlig'i
				(rais)		
_____ tuman	_____ sug'orish	_____ tarmoqlaridan	_____ foydalanish	_____ bo'limining	_____ boshlig'i	
		_____ tuman	_____ yer	_____ tuzish	_____ xizmatining	_____ boshlig'i
		_____ loyiha	_____ bosh	_____ injeneri	(yoki etuk mutaxassis)	
		_____ xo'jalik				_____ rahbarik

_____ xo'jalik bosh agronomi _____

200_yildan _____ gacha bo'lgan davrda sug'oriladigan yerlar yo'qlama qilindi.

3. Yo'qlama qilishda quyidagi hujjatlardan foydalanildi:

_____ plan-xarita asoslaridan (litoottisk, masshtabi) _____ nashr qilingan yili _____

_____ tuproq _____ kuzatuvi
 _____ ishlari _____
 _____ yerlarning _____ sifatini
 _____ hisoblash _____

4. Sug'oriladigan yerlarni yo'qlama qilish natijalari quyidagi ilovalarda aks ettirilgan

- 1) Sug'oriladigan yerlarni yo'qlama qilish bo'yicha yer turlarining yakuniy natijasi;
- 2) Yer balansi ma'lumotlarini va sug'oriladigan yerlarni yo'qlama qilish bo'yicha qiyosiy qaydnomasi;
- 3) Qishloq xo'jalik yer turlarining sifati bo'yicha tavsifnomasi;
- 4) Sug'oriladigan yerlarning meliorativ holati tavsifnomasi;
- 5) Xo'jalikning _____ masshtabdagi yerdan foydalanish plani

_____ (imzo) (Familiyasi, ismi sharifi) a'zolari

Xay'at

_____ (imzo) (Familiyasi, ismi sharifi)

_____ viloyati 200 _____ yil _____ dan
 _____ tumanidagi Sug'oriladigan yerlarni yo'qlama
 qilish dalolatnomasiga

2-ilova

Yer balansi ma'lumotlarini va sug'oriladigan
 yerlar yo'qlamasi natijalarining qiyosiy

Q A Y D N O M A S I

Yer turlari nomi	01.01 _____ yil yer balansi bo'yicha, ga	_____ yil yo'qlama qilish yakuni bo'yicha, ga	Farqi +,- ga	Farq qili sababla
1. Haydalma yer, jami sh.j.doimiy sug'oriladigan yerlar				
2. Ko'p yillik daraxtzorlar				
3. Bo'z yerlar, jami sh.j.doimiy sug'oriladigan yerlar				
4. Pichanzorlar				
5. Yaylovlar				
6. Qishloq xo'jalik yer turlarining jami sh.j.doimiy sug'oriladigan yerlar				
7. Tomorqa yerlar				
8. Ixota o'rmon tizimlari va o'rmonlar Sug'oriladigan yerlar, jami				

Tuzuvchi _____

Tekshirdi _____

Birlamchi ma'lumotlarni olish va sug'oriladigan yerlardan foydalanishni nazorat qilish maqsadlaridan davriy ravishda, extiyojga qarab ekin maydonlari yoki tomorqa yerlarini umumiy nazoratli o'lchov ishlari o'tkazib boriladi.

Nazoratli o'lchov asosan geodezik asboblarda yordamida bir muddatda hamma yer uchastkalarida yoki tanlangan ya'ni alohida olingan maydonda amalga oshiriladi. Yoppasiga o'lchovda-barcha maydonlar qamrab olinadi, tanlangan holda esa hududning aynan tanlangan qismigina o'lchov ishlariga tortiladi.

Xo'jalikda, korxonada, muassasa va tashkilotlarda yil davomida olib borilgan yer hisobi ishlarining natijalari bo'yicha yil yakunida tuman yer tuzish xizmati tomonidan tumanda yer hisoboti (yer balansi) tuziladi. yer hisobotiga yil davomida bajarilgan xo'jaliklararo yer tuzish, xo'jaliklarning ichki yer tuzish, o'tkazilgan nazorat o'lchovlar va boshqa yer tuzish ishlariga taaluqli bo'lgan ma'lumotlar asos qilib olinadi. Bu ma'lumotlar maxsus shakllarga, chizma hujjatlarga hamda tushuntirish xatlarida qayd qilinadi. Yer hisoboti 22 va 22 «a» hamda ularga ilova qilinadigan shakllarda olib boriladi.

Tuman (shahar) yer hisoboti respublika bo'yicha tuziladigan milliy yer hisobotining asosi hisoblanadi.

Nazorat savollari

1. Yer hisobining qisqacha mazmuni to'g'risida so'zlab bering.
2. Yer hisoboti (balansi) nima va uning ahamiyati qanday?
3. Yer hisobi bilan yer hisoboti (balansi) o'rtasida qanday bog'liqlik mavjud?
4. Yer hisobi qanday turlarga bo'linadi?
5. Asosiy yer hisobining vazifalariga nimalar kiradi?
6. Joriy yer hisobining mazmuni qanday?
7. Yer hisobining natijalari qaysi hujjatlarda aks ettiriladi?
8. Yerlarni yo'qlama qilish ishining mazmuni nimalardan iborat?

5.2.6. Tumanda yer sifatini hisobga olish

Respublikamiz tumanlarida yer resurslaridan oqilona va samarali foydalanish, shuningdek, qishloq xo'jalik ekinlari hosildorligini ilmiy asoslangan holda rejalashtirish yer maydonlarini har tomonlama o'rganish va ularning sifatini baholashni taqozo qiladi. Tuproq unumdorligini belgilovchi xususiyatlariga karab yerni sifat jihatdan aniq baholash usullaridan biri-uning tabiiy unumdorligini baholash (bonitirovka qilish) hisoblanadi. Yerlarning tabiiy unumdorligini aniqlash yerga eng muhim agronomik xususiyatlariga ko'ra ball bilan solishtirma baho qo'yish bo'lib, bu davlat yer kadastri tadbirlari ichida muhim o'rin tutadi.

O'zbekiston qishloq xo'jalik korxonalarida hududidagi sug'oriladigan yerlarni unumdorligi bo'yicha bonitirovka qilish birinchi marta 70-yillarda "O'zdaverloyiha" institutining Yer kadastri filiali mutaxassislari tomonidan amalga oshirilgan. Tuproq bonitirovkasi deb, dehqonchilik samaradorligi va agrotexnikasining tenglashtirilgan darajasidagi tuproq unumdorligi bo'yicha uning sifatining taqqoslangan bahosiga aytiladi.

U tuproqlarning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan ob'yektiv belgilari hamda xususiyatlari asosida aniqlanadi.

Bonitirovka qilishning asosiy maqsadi tuproqlarning tabiiy unumdorligi bo'yicha nisbiy hamda barqaror xususiyatlari bo'yicha bir tuproq xilining ikkinchisidan necha marta yaxshi yoki yomonligini ko'rsatishdan iborat. Bonitirovkaning ob'yekti bo'lib, qat'iy taksonomik birliklarda ifodalangan tuproq xillari xizmat qiladi. Ma'lumki, yer sifatini baholash asosan belgilangan bir muddatda ma'muriy tuman hududidagi barcha qishloq xo'jaligida faoliyat ko'rsatayotgan sub'yektlar hududida o'tkaziladi.

Shuning uchun respublika bo'yicha qabul qilingan uslub mohiyatini bilish zarur bo'ladi. Bonitirovka qilishda tuproq unumdorligini baholash amalga oshirishda eng avvalo, unumdorlik tushunchasiga qisqacha to'xtalib o'tish maqsadga muvofiqdir. Ma'lumki, yerning qishloq xo'jaligida asosiy ishlab chiqarish vositasi sifatidagi xususiyati uning unumdorligidir. O'simliklar ularga zarur bo'lgan ozuqa moddalari va namlik bilan ta'minlay olish qobiliyatiga tuproq unumdorligi deyiladi. Inson tuproq unumdorligini oshirish uchun yerga turlicha ta'sir o'tkazadi: yerni haydaydi, yumshatadi, sug'oradi, tuproqqa o'g'itlar soladi va hokazo. U tuproqdagi ozuqa moddalar miqdorini oshiradi hamda ularni o'simliklar tomonidan oson o'zlashtirilishiga imkoniyat yaratadi. Tug'ri, tuproq unumdorligini oshirish imkoniyatini beradigan boshqa qator tadbirlar ham mavjud. Ammo foydalanadigan yer sifatining barcha ijobiy o'zgarishlari qo'shimcha mablag' va mehnat sarfi bilan bog'liq bo'ladi.

Agroiqtisodiyot fanida quyidagi tuproq unumdorliklari ajratiladi: tabiiy, sun'iy, potensial, haqiqiy hamda iqtisodiy. Tabiiy unumdorlik tabiatdagi tabiiy jarayonlar orqali hosil bo'ladi. U uzoq davom etadigan tuproq paydo bo'lish jarayoni natijasida iqlim, o'simliklar, joyning reliefi, ona jinslarning ta'siri ostida paydo bo'ladi va rivojlanadi. U tuproqning fizik, kimyoviy va biologik xossalari bilan tavsiflanadi. Ammo tabiiy unumdorlikka asoslanib yerning haqiqiy sifatiga baho berib bo'lmaydi. Tuproqda juda ko'p miqdorda ozuqa moddalari bo'lishi mumkin, ammo turli sabablarga ko'ra (namlik, yorug'lik va boshq) ular o'simliklar tomonidan o'zlashtira olmaydigan yoki kam o'zlashtiriladigan shakllarda bo'lishi mumkin. Demak sun'iy unumdorlik tabiiy unumdorlikka ega bo'lgan yer uchastkalarida tuproqqa inson mehnatining qo'shilishi natijasida hosil bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, tabiiy unumdorlikka ega bo'lgan yer uchastkalari inson faoliyati uchun mehnat predmeti hisoblanadi. Haqiqatdan ham tabiiy va sun'iy unumdorliklar o'rtasidagi chegara ko'p jihatdan shartli, abstrakt hisoblanadi. Chunki, unumdorlik sof holda namoyon bo'lmaydi. Turlicha tabiiy unumdorlikka ega bo'lgan maydonlardagi maxsus qishloq xo'jalik ekinlari ularning o'sish davrida faqatgina tabiat in'om etgan ozuqa moddalarni o'zlashtiribgina qolmasdan, balki ular o'simliklar o'sishi va rivojlanishga ketadigan qo'shimcha sarf xarajatlarni tuproqning yuqori darajada chirindi bilan boyishi evaziga qoplaydi. Ushbu omillarning oqilona qo'llanilishi natijasida tuproq unumdorligi pasayib ketmaydi, aksincha, bunda uning ajoyib fazilati namoyon bo'ladi, ya'ni unumdorligi oshadi.

Shunday qilib, yerdan foydalanish to'g'ri tashkil etilganda u ishdan chiqmaydi, aksincha, ekinlar tuproqni boyitadi hamda shu orqali tabiiy unumdorlik yaratiladi. Potensial yoki haqiqiy unumdorlik deb, tabiiy-iqlim va boshqa omillarni hisobga olgan holda tuproqning qishloq xo'jalik ekinlarini ozuqa moddalarga bo'lgan talabni qondirish qobiliyatiga aytiladi. Insonning asosiy vazifasi shu jarayonni boshqarish, tuproqning ishdan chiqishiga yo'l qo'ymaslik, undagi ozuqa moddalarni o'simliklar o'zlashtirishga imkon yaratishdan iborat.

Yer maydonlarining chegaralanganligi, tuproqlarning xilma-xilligi, qishloq xo'jalik mahsulotlariga bo'lgan talabning doimo o'sib borishi sifat jihatdan afzal va afzal bo'lmagan yerlardan ham foydalanishni talab etadi. Bu esa o'z navbatida kapital mablag'lar hajmini oshirish va shu bilan ma'lum bir potensial unumdorlikka ega bo'lish evaziga erishiladi. Shu asosda tuproqning iqtisodiy unumdorligi vujudga keladi.

Iqtisodiy unumdorlik tuproqlar unumdorligining haqiqiy ifodasi sifatida gavdalanadi hamda u dexqonchilik madaniyatining unumdorlik darajasi sifatida tavsiflanadi. Tuproqning iqtisodiy unumdorligi unga sarflangan kapital mablag'lar miqdoriga, ishlab chiqaruvchi kuchlar va ishlab chiqarish munosabatlarining rivojlanish darajasiga, mahsulotlarni qayta ishlash, sotish va boshqalarga bog'liqdir. Ushbu unumdorliklar miqdorini aniqlash va tuproqlar sifatini baholash bo'yicha iqtisodiy baholash ishlari o'tkaziladi.

Tuproq bonitirovkasining mezoni qilib ishlab chiqarish natijalariga ta'sir etuvchi tuproqlarning tabiiy diagnostik va madaniylashish jarayoni olinadi.

Tuproq bonitirovkasining mintaqaviy xarakterga ega bo'lishi ma'lum bir tabiiy mintaqalarga va ularda etishtiriladigan qishloq xo'jalik ekinlariga bog'lanishi zarur. Buning uchun ilmiy asoslangan tabiiy qishloq xo'jalik mintaqalarida o'tkazish tuman, ma'muriy chegaralarda qat'iy qo'llanish maqsadida yirik regional uchun o'zlarining tuproq bonitirovkasini o'tkazish uslubiyatini ishlab chiqish zarur.

Tuproq sifatini belgilaydigan unumdorlikning asosiy omili bo'lgan ozuqa elementlarining miqdori, ularni madaniy ekinlar uchun samaradorlik qiymati, suv hamda issiqlik rejimi, O'zbekistonning sug'oriladigan mintaqalarida tuproq bonitirovkasi ballarini aniqlashga asos qilib olingan. Tuproq sifatini baholashda tuproq paydo bo'lish jarayonidagi biogen elementlar-uglerod, azot, fosfor va kaliyning ildiz oziqlanadigan mintaqada to'planishiga ham katta ahamiyat beriladi. Bu omillarning miqdor qiymati bir metr qalinlikdagi tuproqda yalpi chirindi, azot, fosfor va kaliyning harakatlanuvchi birikmalarining zahirasini ko'rsatadi.

O'zbekistonning sug'oriladigan mintaqalarida tuproqlarning chirindi va ozuqa elementlari miqdori shu tuproqlarning genetik mansubligi va mexanik tarkibi, tuproq paydo bo'lish jinslari, tuproq qatlami, mayda donador qatlamining qalinligi, tuzilishi va boshqa diagnostik belgilari bilan uzaro uzviy bog'liqdir. Sug'oriladigan tuproqlarda ozuqa moddalarining miqdori asosan sug'orish davri va madaniylashganlik darajasiga qarab aniqlanadi.

Respublikamizning dehqonchilik tumanlaridagi tuproqlarning sifati u yoki bu qishloq xo'jalik ekinlarini o'stirish imkoniyatini aniqlovchi agroiklim bilan uzviy bog'liq qilib belgilangan. Shunday qilib, O'zbekistonning sug'oriladigan tuproqlari bonitirovkasini aniqlash uslubiyati tuproqlarning ekologik sharoitlari asosida tuziladi.

Unumdorlik bo'yicha baholash muayyan yerdagi qishloq xo'jaligi ekinlariga bo'lgan talablarini hisobga olgan holda o'tkaziladi. O'zbekistonning sug'oriladigan yerlari sharoitida g'uzaning talablari hisobga olingani e'tiborda tutiladi. G'uzaning talablari hisobga olingan holda aniqlangan unumdorlik ko'rsatkichlari paxta majmuiga kiruvchi boshqa hamma ekinlar (sholi, kanop va ko'p yillik mevali daraxtlardan tashqari) sug'oriladigan yerlarni baholash uchun xam to'g'ri keladi.

Yerlarni baholashda tuproqning asosiy xususiyatlari va tabiiy sharoitlari: genetik alomatlari, sug'orila boshlangan davr muddati, mexanik tarkibi, tuproq hosil qiladigan jinslar genezisi, tuproq qatlamining sizot suvlarini o'tkazuvchanligi, sho'rlanish darajasi, eroziyaga uchraganligi, sertoshligi, gipslashganlik darajasi va hokazolar hisobga olinadi.

Baholash 100 balli yopik shkala bo'yicha o'tkaziladi. Eng yaxshi xususiyatlarga ega bo'lgan va eng yuqori unum beradigan tuproqlarga 100 ball qo'yiladi. Sug'oriladigan tuproqlarning bonitirovka shkalasidagi sifat jihatidan bahosi uning genetik mansubligi, sug'orish davri va madaniylashganlik darajalariga nisbatan bonitet ballarida aks ettirilgan. Bu shkalada bundan tashqari tuproqning gumus zahirasi va uni o'simlik ozuqa elementlari bilan ta'minlanganligi, singdirish sig'imi, fizik xususiyatlari va biologik aktivligi integral tarzda hisobga olingan.

O'zlashtirish davriga qarab sug'oriladigan tuproqlarning xususiyatlari ham tubdan o'zgaradi. Masalan, eng qadimdan sug'orilib kelinayotgan tuproqlar bazis tuproqlar bo'lib, barcha xususiyatlari bo'yicha unumdor hisoblanadi.

O'zbekistonda sug'oriladigan tuproqlarning bonitirovka shkalasi madaniylashish bo'yicha past, o'rtacha va yuqori turlarga bo'lingan. Chirindi zahirasi va fosforning harakatlanuvchi birikmalarining ozligi, biologik aktivlikning sustligi tuproqning kamroq madaniylashganligidan dalolat beradi. Yuqori darajada madaniylashgan tuproqlar asosan yuqori agrotexnik, tizimli tarzda yuqori dozalarda mineral va organik o'g'itlardan foydalanish hamda shunga mos holda azot va fosforning harakatlanuvchi birikmalari bilan yuqori darajada ta'minlanganligi, shu tariqa chirindiga boyitilishi sharoitida shakllangan. Quyidagi jadvallarda sug'oriladigan maydonlarning bonitirovka shkalasi keltirilgan (5.15,5.16,5.17,5.18- jadvallar).

5.15 - jadval

O'zbekistonning sug'oriladigan yerlarini unumdorlik bo'yicha baholash shkalasi

Tuproqlar	Tuproqlar bonitetining ballari		
	Yuqori madaniylashgan	O'rtacha madaniylashgan	Kam madaniylashgan

5.16 - jadval

Qadimdan sug'orilib kelinayotgan tuproqlar

Bo'z	100	90	70
O'tloqi – bo'z	100	80	60
Bo'z tuproqlar mintaqasidagi o'tloq	100	80	60
Taqir	90	70	60
O'tloqi – taqir	100	80	60
Dasht mintaqasidagi o'tloq	100	80	60

5.17 - jadval

Yangidan sug'orilayotgan yerlardagi tuproqlar

Och tusli bo'z	100	80	60
Tipik bo'z	100	80	60
O'tloqi bo'z	90	70	50
Bo'z – o'tloqi	90	70	50
Bo'z tuproqlar mintaqasidagi o'tloq	90	70	50
Bo'z tuproqlar mintaqasidagi botqoq – O'tloq	-	70	50
Sur tusli qo'ng'ir	60	50	40
Sur tusli qo'ng'ir-o'tloq	-	65	50
Taqir	80	60	50
Taqir – o'tloqi	90	70	50
O'tloqi – taqir	80	60	50
Dasht mintaqasidagi taqir	-	70	50
Dasht mintaqasidagi botqoq – o'tloq	-	60	40

5.18 - jadval

Yangi o'zlashtirilgan yerlardagi tuproqlar

Och tusli –bo'z	-	-	50
Tipik bo'z	-	-	50
O'tloqi bo'z	-	-	50
Bo'z o'tloqi	-	-	50
Bo'z tuproqlar mintaqasidagi o'tloq	-	-	50
Bo'z tuproqlar mintaqasidagi botqoq – o'tloqi	-	-	40
Sur tusli qo'ng'ir	-	-	30
Sur tusli qo'ng'ir o'tloqi	-	-	40
Taqir	-	-	50
O'tloqi – taqir	-	-	50
Taqir o'tloqi	-	-	50
Dasht mintaqasidagi o'tloq	-	-	50
Dasht mintaqasidagi botqoq – o'tloqi	-	-	40
Dasht qumlar	-	-	50
Qumli o'tloq	-	-	50

Ushbu jadval qulay sharoitda etilgan, ya'ni sho'rlanmagan va eroziyaga uchramagan, mexanik tarkibi yaxshi, yer osti qatlaminin sizot suvlarining o'tkazuvchanligi qoniqarli bo'lgan tuproqlarning sifati to'g'risida tasavvurga ega bo'lish imkonini beradi. Lekin, amaliy sharoitda uchraydigan tuproqlarning xususiyatlari turlichadir.

Yer unumdorligini aniqlovchi omillar orasida iqlim alohida o'rin tutadi. Issiq sevar o'simlik hisoblangan g'o'za uchun eng ahamiyatli agroiqlim ko'rsatgichlaridan biri ekinning harorat resurslari bilan ta'minlanganlik yoki foydali harorat yig'indisining 10^0 S dan yuqori bo'lishidir. Darhaqiqat, tuproq boniteti joyning kenglik mintaqalari va balandlik pog'onalari bo'yicha g'o'zaning termik resurslari bilan ta'minlanganligiga qarab tabaqalanadi. Iqlim koeffitsienti yoki bizningcha, bioiqlim koeffitsientini hisoblash quyidagi formula yordamida amalaga oshiriladi:

$$B_{\text{kv}} = \frac{\sum \Theta_{t-\phi}}{\sum \Theta_{t-\delta}} \times 100$$

bu yerda, $\sum \Theta_{t-\phi} - 10^0$ C dan yuqori bo'lgan haqiqiy samarali harorat yig'indisi;

$$\sum \Theta_{t-\delta} - \text{bazaviy samarali harorat yig'indisi (2450}^0 \text{ C)}.$$

Sug'oriladigan dehqonchilikning turli mintaqalarida iqlimni baholash-shu mintaqalar uchun pishib etilish muddatlariga ko'ra g'o'za navlarining qaysi guruhga mos kelishini, shuningdek don yoki silos uchun mo'ljallanadigan oraliq yoki takroriy ekinlarning mumkin bo'lgan biologik mahsuldorligini aniqlash imkoniyatini beradi.

Tuproq unumdorligini belgilaydigan majmuaning hususiyatlari orasida uning mexanik tarkibi ham muhim o'rin egallaydi. Yengil va o'rta qumoqli tuproqlar unumdor tuproqlar qatoriga kiradi. Ular ishlov berishga qulay, yaxshi suv-fizik husuiyatlarga ega. Mayda va yirik tosh aralashmalari sug'oriladigan tuproqlarning sifatini yomonlashtiradi, mexanizmlar bilan ishlashni qiyinlashtiradi, tuproqning suv singdirish xususiyatlarini yomonlashtiradi. Shuning uchun ham tuproq boyishini aniqlash jarayonida xilma-xil tuproqlarning mexanik tarkibi bo'yicha pasaytirish koeffitsientlari qo'llaniladi.

Sug'oriladigan dehqonchilik sharoitida tuproqlarni baholashda uning sho'rlanish darajasini va meliorativ holatini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Yerning sizot suvlarini o'tkazuvchanligi va uning qay darajada sho'rlanganiga qarab, boyitishni tabaqalashtirish koeffitsienti - jadvalda keltirilgan. Bunda turlicha baholanish kerak bo'lgan tuproqlar quydagi guruhlariga ajratiladi:

1. Sho'rlanmagan ikkilamchi qayta sho'rlanishga uchramagan yerlar. Bu guruhga sizot suvlari chuchuk bo'lgan yoki chuqur joylashgan yerlar kiradi.

2. Sho'ri batamom yo'q bo'lib ketgmaydigan yerlar. Bunga sizot suvlari chuqur joylashgan, sho'r bo'lgan yerlar kiradi.

3. Tez eruvchan tuzlar bilan sho'rlangan yerlar. Bu guruhga kiruvchi yerlar sho'r yerlarning asosiy qismini tashkil etadi. Agar shu sizot suvlari yuza joylashgan joyda bo'lsa va sekin harakat qiluvchi bo'lsa, bunday yerlar sho'rlanishda davom etaveradi.

4. Korbonat-magniy tuzlari bilan sho'rlangan, zich gips va korbonatli qatlami bo'lgan yerlar. Bu guruhga kiruvchi tuproqlar chuchuk gidrokorbonatli sizot suvlar yuza joylashgan tartibda rivojlanib boradi.

Sizot suvlarining oqib chiqib ketish imkoni katta bo'lgan yerlar uchun tuzatma koeffitsientlari -jadvalda keltirilgan.

Tuproq unumdorligini pasaytiruvchi omillar qatoriga suv hamda shamol ta'siridan emirilish (eroziya) ham kiradi. U noteks refleli, yangi sug'orilayotgan maydonlarda, yuqori qiyaliklarda yorqin namoyon bo'ladi. Bu mintaqalarda tuproq jinslari asosan lyoss prolyuvial va allyuvial yotqiziqlardan iborat.

Yuviladigan tuproqlarning sifati nisbatan lesslarda kamroq pasayadi, negaki maydonlarning tuproq chuqur qatlamlarida ham potensial unumdorlik yuqori bo'ladi. Yuviladigan tuproqlarning prolyuvial va allyuvial-prolyuvial yotqiziklarda maydonlarning sifatini ko'proq darajada pasayishi kuzatiladi.

Ma'lumki, keyingi yillarda sug'orish maqsadlari uchun xilma-xil darajali gipslangan katta maydonlar o'zlashtirilgan va qishloq xo'jaligi maqsadlarida foydalanish uchun qabul qilingan. Gips esa yerning meliorativ holatini yomonlashtiradi hamda tuproq unumdorligini pasaytiradi. Bonitet ballarini aniqlashda boshqa omillar qatori alohida tuproq xillarida gips gorizontining joylashishi va gips miqdoriga nisbatan ham pasaytiruvchi koeffitsientlar qo'llaniladi.

Aniq bir tuproqning bonitet balini asosiy hususiyati tuproq xiliga berilgan ballga xilma xil tuzatma koeffitsientlarini ko'paytirish yo'li bilan aniqlanadi, ya'ni:

$$B_{\kappa} = B_1 \cdot K_1 \cdot K_2 \cdot K_3 \cdot \dots \cdot K_n$$

bu yerda, B_1 - asosiy shkaladan olingan ballar;

$K_1 \cdot K_2 \cdot K_3 \cdot \dots \cdot K_n$ - tuproqning xususiyatlari bo'yicha tuzatma koeffitsientlar.

Har bir alohida olingan tuproq xili bonitet balini hisoblangandan keyin shu ma'lumotlarga asosan xo'jalik bo'yicha umumiy sug'oriladigan yerlarning bonitet ballarini hisoblash mumkin. Buning uchun qishloq xo'jalik turlari bo'yicha tuproq xillari maydonlarini hisoblash materiallari zarurdir.

Xo'jalikning sug'oriladigan ekin maydonlari bonitet bali tuproq qatlamini tashkil etuvchi tuproq xillarini bonitet ballarining o'rtacha keltirilgan qiymati tariqasida aniqlanadi, ya'ni:

$$B_{x.k.} = \frac{B_1 P_1 + B_2 P_2 + \dots + B_n P_n}{P_1 + P_2 + \dots + P_n} = \sum_{i=1}^n \frac{B_i P_i}{P_i}$$

bu yerda, B_1, B_2, \dots, B_n - tuproq xillari bo'yicha bonitet ballari;

P_1, P_2, \dots, P_n - tuproq xillarining maydoni, ga.

Quyida, paxtachilik xo'jaligida ishlab-chikarish bo'linmasidagi oila pudratlari yerlarining o'rtacha bonitet ballarini aniqlashga misol keltirilgan. Masalan, maydoni 90,0 gektarga teng bo'lgan brigada hududining 50,0 gektari 72 ball, 30,0 gektari 62 ball, 10,0 gektari 46 ballda baholangan.

Bunda brigadadagi oila pudratlari bo'yicha o'rtacha bonitet 66 ballga teng bo'ladi, ya'ni:

$$\bar{B}_{x.k.} = \frac{B_1 P_1 + B_2 P_2 + B_3 P_3}{P_1 + P_2 + P_3} = \frac{(50,0 \cdot 72) + (30,0 \cdot 62) + (10,0 \cdot 46)}{50,0 + 30,0 + 10,0} = 65,8 \approx 66 \text{ ball}$$

Aynan shu uslubda har bir oila pudrati yer maydonini ham bonitet bali ko'rsatkichini aniqlash mumkin.

Nazorat savollari

1. Tuproq bonitirovkasi nima?
2. Tuproqning qanday unumdorliklarini bilasiz?
3. Tuproq bonitirovkasini o'tkazish uchun tuzilgan bonitirovka shkalasiga tuproqning qanday xususiyatlari asos qilib olingan?
4. Aniq bir tuproqning bonitirovkasini o'tkazishda uning diagnostik belgilari bo'yicha qanday tuzatma koeffitsientlar kiritiladi?
5. Tuproqlar bonitirovkasini o'tkazish uslubiyatini so'zlab bering.

5.2.7. Tuman yer balansi

Ma'lumki, davlat yer kadastrı tarkibida bajariladigan ishlardan, ayniqsa, yerlarnı hisobini yuritish va shu asosda har yili yer hisoboti (yer balansi) ni tuzish muhim amaliy va tashkiliy ahamiyatga egadir. Tumanda davlat yer hisobi, shuningdek yer hisoboti (balansi) tuman ma'muriy chegarasida joylashgan barcha yerlar bo'yicha, bundan tashqari, ushbu tumanda ro'yxatdan o'tgan qishloq xo'jalik va noqishloq xo'jalik korxonalari, muassasalari va tashkilotlariga uzoq muddatga foydalanish uchun ajratilgan, ushbu tuman ma'muriy chegarasidan tashqarida joylashgan yerlar bo'yicha amalga oshiriladi. Sug'oriladigan yerlarnı hisobxatdan o'tgan qishloq xo'jalik va noqishloq xo'jalik korxonalari, muassasalari va tashkilotlariga uzoq muddatga foydalanish uchun ajratilgan, ushbu tuman ma'muriy chegarasidan tashqarida joylashgan yerlar bo'yicha amalga oshiriladi.

Sug'oriladigan yerlarnı hisobotini tuzish ham tuman yer resurslari va davlat kadastrı hududiy xizmati tomonidan amalga oshiriladigan vagona davlat yer hisobi va er hisobotining tarkibiy qismi bo'lib hisoblanadi. Sug'oriladigan yerlarnı hisob qilishda ham barcha yerlarnı hisob qilishdagi kabi yer turlarining klassifikatsivasi saqlanib qolinadi. Yuqorida qayd qilinganidek, vil davomida olib borilgan yer hisobining natijalari asosida har vilning 1 yanvar holati bo'yicha tuman yer balansi tuziladi. Bu yer balansi quvidagi hujjatlar va ma'lumotlarnı o'z ichiga oladi:

- tumandagi yerdan foydalanuvchilarning yer eksplikatsiyasi;
- tuman yer fondining toifalari va turlari bo'yicha taqsimlanishi haqida hisobot (22-shakl);
- tumanda sug'oriladigan yer fondining toifalari va turlari bo'yicha taqsimlanishi haqida hisobot (22a – shakl);

- tuman yerdan foydalanuvchilarining qishloq xo'jalik yer turlari miqdorlarining o'zgarishi to'g'risida (tomorqa yerlardan tashqari) hisobot (22-shaklga 1-ilova, jami yer maydoniga);
- tuman yerdan foydalanuvchilarining qishloq xo'jalik yer turlari miqdorini o'zgarishi to'g'risida (tomorqa yerlardan tashqari) hisobot (22a-shaklga 1-ilova, sug'oriladigan yer maydoniga);
- tumandagi xo'jaliklar bo'yicha yangi o'zlashtirilgan yerlar haqida ma'lumot (8-shakl);
- tumanda sug'oriladigan yerlardan xo'jalik ichki qurilishlariga ajratilgan yerlar haqida ma'lumot (14-shakl);
- tumanda yil davomida qishloq xo'jaligiga oid bo'lmagan boshqa ehtiyojlar uchun korxonalar, idora va tashkilotlarga ajratilgan yer uchastkalari to'g'risida hisobot (18-shakl);
- tumanda yil davomida qishloq xo'jaligiga oid bo'lmagan boshqa ehtiyojlar uchun korxonalar, idora va tashkilotlarga ajratilgan yerlar to'g'risida hisobot (22-shaklga 2-ilova, jami yer maydoniga);
- tumanda yil davomida qishloq xo'jaligiga oid bo'lmagan boshqa ehtiyojlar uchun korxonalar, idora va tashkilotlarga ajratilgan yerlar to'g'risida hisobot (22a -shaklga 2 - ilova, sug'oriladigan yer maydoniga);
- tumanda faoliyat ko'rsatayotgan qishloq xo'jalik ilmiy-tekshiruv muassasalari va o'quv yurtlarining yo'nalishlari va yer maydonlari to'g'risida ma'lumot;
- tumanda faoliyat ko'rsatayotgan boshqa qishloq xo'jalik korxonalarining yo'nalishlari va yer maydonlari to'g'risida ma'lumot;
- yordamchi qishloq xo'jalik korxonalarini to'g'risida ma'lumot (21-shakl);
- tumandagi bog'dorchilik va sabzavotchilik uyushmalarining yerlari to'g'risida ma'lumot (20-shakl);
- tumandagi yer fondi toifalarining yil davomida o'zgarish jadvali (5-shakl);
- tumandagi mavjud fermer xo'jaliklarining yo'nalishlari va yer maydonlari to'g'risida ma'lumot;
- fermer xo'jaliklarini guruhlar bo'yicha taqsimlanishi;
- tumandagi ko'p yillik daraxtzorlarni o'zgarishi to'g'risida ma'lumot (ko'p yillik daraxtzorlarni buzilishi va ekilishi);
- tumanda, qishloq xo'jalik korxonalar va tashkilotlarida ishlayotgan yer tuzuvchi mutaxassislar to'g'risida ma'lumot (17-shakl);
- tuman navbatchi xaritasi (hisobot davrida noqishloq xo'jalik mahsulotlari uchun korxonalar va tashkilotlar hamda jismoniy shaxslarga ajratilgan yer maydonlari chegaralari tushirilgan holda);
- tumanning yerdan foydalanish sxemasi (yer egalari va yerdan foydalanuvchilar ro'yxati);
- tuman yer hisoboti (balansi) ga tushuntirish xati

Bulg'usi mutaxassislarni yer balansini tuzish uslubi, bugungi kundagi amaldagi hujjatlari bilan tanishtirish ular kasb mahoratini shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

1. Tumanning yer hisoboti (balansi) ni tuzish

Tuman yer hisobotini har yilning 1-yanvar holatiga tuman yer resurslari va davlat kadastr bo'limi tomonidan tuziladi. Hisobotni tuzish va tuman davlat yer kadastr kitobiga yozuvlar kiritish uchun quyidagilar asos bo'ladi:

- hisobot yilida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining viloyat, tuman hokimlarining belgilangan tartibda korxonalar, tashkilotlar va jismoniy shaxslarga noqishloq xo'jalik hamda xo'jaliklar ichki qurilish ehtiyojlari uchun yer ajratish to'g'risidagi qarorlari;
- yerlarni yo'qlama qilish, nazoratli o'lchov ishlari natijalari belgilangan tartibda tuman, viloyat hokimlari tomonidan tasdiqlangani;
- belgilangan tartibda tuman, viloyat hokimlari tomonidan tasdiqlangan xo'jaliklararo yer tuzish loyihalari;
- hisobot yilida korxonalar, muassasa va tashkilotlarning qishloq-xo'jalik yerlari tarkibida yuz bergan joriy o'zgarishlar to'g'risidagi ma'lumotlar belgilangan tartibda tuman, viloyat hokimlari tomonidan tasdiqlangani;
- yil davomida tumanda yangi o'zlashtirilgan yerlar to'g'risidagi ma'lumotlar belgilangan tartibda tuman, viloyat hokimlari tomonidan tasdiqlangani;
- oldingi yillardagi yer hisoboti (balansi) materiallari va boshqalar.

Tuman yer hisoboti (balansi) tuman hokimligining maxsus qarori bilan tasdiqlanadi va viloyat yer resurslari va davlat kadastr boshqarmasiga umumlashtirish uchun topshirilib, viloyat hokimining tegishli qarori bilan tasdiqlanadi.

2. Tuman yer fondining toifalari va turlari bo'yicha taqsimlanishi haqidagi hisobotini tuzish (22-shakl)

22-shakl bir qancha qatorlar va ustunlardan iborat bo'lib, tuman yer fondining toifalari va yer turlari bo'yicha keyingi yilning 1-yanvar holatiga taqsimlanishi haqidagi to'la ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Agar ma'muriy tuman, viloyat bir qancha mintaqalardan tashkil topgan bo'lsa, shaklning yuqori chap qismida barcha mintaqalarning indekslari ko'rsatiladi.

Hisobot qatorlarini to'ldirish

Birinchi satrning «A» qismi o'z ichiga barcha jamoa xo'jaliklari, qishloq xo'jalik kooperativ (shirkat)lari va fermer xo'jaliklari bo'yicha ma'lumotlardan iborat bo'lib, u to'rtta satrga (01,02,03,04) ajratiladi. Jumladan:

- 01 satrda O'zbekiston Respublikasi Qishloq va Suv xo'jaligi vazirligiga qarashli bo'lgan barcha jamoa va kooperativ (shirkat) xo'jaliklari bo'yicha;

- 02 satrda «O'zvinosanoat-xolding» kompaniyasiga qarashli barcha qishloq xo'jalik korxonasi, muassasa va tashkilotlar bo'yicha;
- 03 satrda «o'zguhsutsanoat» davlat uyushmasiga qarashli barcha qishloq xo'jalik korxonalarini bo'yicha;
- 04 satrda viloyatlarga qarashli barcha qishloq xo'jalik korxonalarini bo'yicha ma'lumotlar hisobga olinadi.

«B» satrda 01;02;03;04;05 satrlarga kiritilmagan boshqa vazirliklar, tashkilotlar va korxonalariga qarashli yerlar hisobga olinadi.

«V» satrda (06 satr), qishloq xo'jalik ilmiy tekshirish muassasalari va o'quv yurtlari egaligidagi yerlar hisobga olinadi.

«G» satrda (07 satr), jami yordamchi qishloq xo'jalik korxonalarini foydalanishidagi yerlar hisobga olinadi. Bu satr o'z navbatida 08,09,10 satrlarga ajratiladi.

- shu jumladan: qishloq va suv vazirligiga qarashlisi (08 satr);
- O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligiga qarashlisi (09 satr);
- O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligiga qarashlisi (10 satr);

«D» satrda (11 satr) xususiy lashtirilgan fermalar egaligidagi yerlar hisobga olinadi.

12 satrda qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar, ya'ni jami

A, B, V, G, D satrlarda qayd etilgan yerlarning umumiy yig'indisi hisobga olinadi. Bu satr o'z navbatida 13;14 satrlarga ajratiladi.

Shundan: 13 satrga ijaradagi fermer xo'jaliklari to'g'risidagi ma'lumotlar

14 satrda fermer xo'jaliklariga uzoq muddatli ijaraga berilgan yer uchastkalari miqdori yoziladi.

15 satrda aholi punktlarining yerlari, ya'ni shaharlar, shaharchalar yerlari hisobga olinadi. Qishloq xo'jalik korxonalarini, o'rmon xo'jaligi korxonalarini, sanoat, transport va boshqa noqishloq xo'jalik korxonalarini hududidagi mavjud aholi yashash punktlari yerlari bundan istisno. Ular joylashgan korxonasi, muassasa va tashkilotlar yerlari tarkibi hisobga olinadi.

Aholi punktlari yerlari 16;17 satrlarga ajratiladi.

16 satrda, shu jumladan: shahar va shahar tipidagi posyolkalar yerlari alohida hisobga olinadi. Aniq chegarasi belgilanmagan shahar tipidagi posyolkalar yerini hisobga olishda faqatgina posyolka qurilishlari bilan band yerlar hisobga olinadi.

17 satrda, jami aholi yashash joylarida mavjud bo'lgan xususiy lashtirilgan yerlar (umumiy ovqatlanish shoxobchalari yerlari, savdo korxonalarini, maishiy xizmat ko'rsatish korxonalarini va boshqa yerlar) hisobga olinadi.

18 satrda sanoat, transport, aloqa, mudofaa va boshqa maqsadlarga mo'ljallangan yerlar hisobga olinadi.

Shu jumladan: quyidagilar ajratilgan holda alohida satrlarda hisoblanadi:

19 satrda, xususiy lashtirilgan yerlar;

20 satrda, O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligiga qarashli yerlar;

21 satrda, O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tasarrufidagi yerlar;

22 satrda, tabiatni muhofaza qilish, sog'lomlashtirish, rekreatsiya maqsadlariga mo'ljallangan yerlar hisobga olinadi.

23 satrda, tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar, tarixiy-madaniy yodgorliklar joylashgan yerlar alohida tarzda hisobga olinadi.

24 satrda, o'rmon fondi yerlari hisobga olinadi. Bunda qishloq xo'jalik korxonalariga uzoq muddatli ijaraga berilgan yerlar va shahar hududidagi bunday yerlar bundan mustasno. O'rmon fondi yerlari 25,26,27 satrlarga ajratiladi.

25 satrda shu juladan: O'zbekiston Respublikasi Qishloq va Suv xo'jaligi vazirligiga qarashli o'rmon xo'jaliklarining yerlari hisobga olinadi.

26 satrda tabiatni muhofaza qilish uchun ajratilgan yerlar;

27 satrda esa, jami o'rmon xo'jaliklari hisobidagi qo'riqxonalar egallagan yer maydonlari hisobga olinadi.

28 satrda suv fondi yerlari hisobga olinadi. Xo'jaliklararo sug'orish kanallari va zax qochirish zovurlari hamda ulardagi turli gidrotexnik inshootlar band qilgan yerlar ham shu yerga hisobga olinadi.

29 satrda, zaxira yerlar, davlat ixtiyorida bo'lgan yerlar qayd qilinadi.

30 satrda jami yerlar, ya'ni 12,15,18,22,24,25,28,29 satrlarning umumiy yig'indisi yoziladi.

31 satrda tuman, viloyat, respublika ma'muriy chegaralaridan tashqarida foydalanilayotgan yerlar hisobi beriladi.

32 satrda boshqa tuman, viloyat, respublikalar foydalanadigan yerlar hisobga olinadi. Bu maydonlar, umumiy yer maydoni va yer turlari bo'yicha ikkala tuman resurslari va davlat kadastri bo'limlarining ma'lumotnomalari asosida kelishilgan va tasdiqlangan bo'lishi zarur. Bu ma'lumotnoma tuman hisobotiga tikiladi.

33 satrda (30;31;32) satrlarning yig'indisi: tuman, viloyat, respublika ma'muriy chegaralaridagi jami yerlar, keltirilib chiqariladi.

Hisobotni ustunlarini to'ldirish.

Hisobotning «a» ustunida yer toifalarining tartibi keltirilgan, «b» ustunida yer fondi toifalarining nomlari, zaruriyat tug'ilgan joylarida ularning qaysi vazirlik, idora va boshqa boshqaruv tizimiga mansubligi keltirilgan, «v» ustunida esa, satrlar tartib raqami keltirilgan.

1 ustunda yer uchastkalarining sonidan qat'iy nazar barcha yerdan foydalanuvchilarning soni, har bir yer toifasi va idoraviy mansubligi bo'yicha yoziladi.

2 ustunda har bir satrdagi yerdan foydalanuvchilar, shaharlar va davlat zaxirasi bo'yicha umumiy maydon yoziladi.

3;3a ustunlarda ekin yerlari hisobga olinadi. Bunda 3 ustunda jami ekin yerlar, 3a ustunda esa, shu jumladan holati yomon ekin yerlar ko'rsatiladi (belgilangan tartibda tuman, viloyat hokimlari tomonidan tasdiqlangani). Bog'lar va boshqa ko'p yillik daraxtzorlar orasida, vaqtinchalik qishloq xo'jalik ekinlarini

ekish uchun foydalanilayotgan yerlar ekin yerlarga kiritilmaydi va bunday yerlar ko'p yillik daraxtzorlar tarkibida hisobga olinadi.

4;8 ustunlarda ko'p yillik daraxtzorlar, terrasalarga ekilgan ko'p yillik daraxtzorlar hisobga olinadi. Shundan, 4 ustunda jami ko'p yillik daraxtzorlarning maydoni, 5 ustunda-bog'lar, 6 ustunda-uzumzorlar, 7 ustunda-tutzorlar va 8 ustunda esa, mevali ko'chatzorlar va boshqa ko'p yillik daraxtzorlar maydonlari qayd qilinadi.

Ko'p yillik daraxtzorlarning umumiy maydonlaridan yo'llar, inshootlar, ixota daraxtzorlari, ariq va zovurlar maydonlari chiqarib tashlanadi, hamda ular tegishli yer turlarida hisobga olinadi.

9 ustunda bo'z yerlar,

10 ustunda pichanzorlar,

11 va 12 ustunlarda esa, yaylovlar hisobga olinadi. Shundan 11 ustunda, jami yaylovlar maydoni keltirilsa, 12 ustunda suv bilan ta'minlangan yaylovlar maydonlari hisobga olinadi.

13 ustunda qishloq xo'jalik yer turlarining jami maydonlari, ya'ni 3,4,9,10,11 ustunlarning umumiy yig'indisi qayd qilinadi.

14;18 ustunlarda tomorqa yerlar to'g'risidagi ma'lumotlar keltiriladi. Ma'lumki, qishloqlardagi oilalarning tomorqa yer maydonlarini ko'paytirilishi va ushbu tomorqa yerlarining bir qismi aholi punktlaridan tashqarida, ya'ni dalada joylashganligi sababli ular alohida hisobga olinadi. Jumladan, 14 ustunning suratida umumiy xo'jalik (oila) lar soni ko'rsatilsa, maxrajida shu jumladan daladagi oilalar soni ko'rsatiladi. 15 ustunning suratida umumiy yer maydoni ko'rsatilsa, maxrajida shundan dalalardagi tomorqa yerlar maydoni keltiriladi. Umumiy tomorqa yerlaridan 16 ustunning suratida jami ekin yerlari, maxrajida shundan daladagi ekin yerlari, 17 ustunda bog'lar va boshqa mevali daraxtzorlar yerlari va 18 ustunda imoratlar bilan band yerlar alohida ajratilgan holda hisobga olinadi.

19;20 ustunlarda bog' va sabzavotchilik uyushmalarining yerlari hisobga olinadi. Shundan, 19 ustunda oilalar soni va 20 ustunda esa, ularga ajratilgan umumiy yerlar hisobga olinadi. Korxonalar, muassasa va tashkilotlarga bunday uyushmalarni tashkil etish uchun ajratilgan yerlar, ushbu korxonalar tuman, viloyat yoki shahar hokimlari ixtiyorida bulsa, ularning yer maydonlari aholi punktlari yerlari tarkibiga kiritiladi.

21 ustunda, meliorativ qurilish holatidagi yerlar hisobga olinadi. Bunday yerlarga odatda meliorativ qurilishlar olib borilayotgan, kapital tekislash ishlari bajarilayotgan hamda qishloq xo'jaligida vaktincha foydalanib bo'lmaydigan yerlar kiradi. Agarda, meliorativ qurilishlar noqishloq xo'jalik yer turlari maydonlarida amalga oshirilsa, bo'nday yerlar qurilish tugagunga qadar oldingi yer turlari tarkibida hisobga olinadi.

22;24 ustunlarda o'rmonzorlar egallagan maydonlar hisobga olinadi. Jumladan, 22 ustunda jami o'rmonzorlar maydonlari keltiriladi, 23 ustunda esa ixota daraxtzorlari, ya'ni dalalarni suv va shamol eroziyasidan muhofazalashga

mo'ljallangan daraxtzorlar egallagan yerlar hisobga olinadi, 24 ustunda esa terakzorlar maydonlari hisobga olinadi.

25 ustunda butazorlar egallagan yer maydonlari har bir yer toifasi bo'yicha hisobga olinadi.

26 ustunda jami foydalanilmaydigan yerlar hisobga olinadi. Bunday yerlarga 13,15,20,21,22,25 ustunlarga kirmagan yerlar hisobga olinadi. Masalan, suv ostidagi yerlar (daryo va soylar, ko'llar, suv omborlari va havzalari, kanal, kollektor va zovurlar), yo'l, suqmoq va chorva yo'llari, ijtimoiy hovli, ko'cha va maydonlar, ijtimoiy binolar hamda qishloq xo'jaligida foydalanilmaydigan boshqa yerlar kiradi.

Har besh yilda 26 ustundagi to'liq yoritiladi.(ya'ni 26 ustunda suv ostidagi jami yerlar, shu jumladan 27 ustunda daryo va soylar, 28 ustunda ko'llar, 29 ustunda suv ombori va havzalar, 30 ustunda kanal, kollektor va zovurlar;

31 ustunda yo'l, suqmoq va chorva yo'llari,

32 ustunda ijtimoiy hovli, ko'cha va maydonlar,

33 ustunda ijtimoiy binolar hamda 34 ustunda qishloq xo'jaligida foydalanilmaydigan boshqa yerlar kiradi.

Tuman bo'yicha yerlarning hisobotini tuzishda barcha maydonlar gektarlarda qayd qilinadi.

3. Tumandagi sug'oriladigan yerlarning yer toifalari va turlari bo'yicha taqsimlanishi haqidagi hisobotni tuzish (22a shakl)

22a shakl bo'yicha sug'oriladigan yerlarni hisobga olishda yer toifalari, yerdan foydalanuvchilar, yer turlarining klassifikatsiyasi hamda alohida satrlar bo'yicha ko'rsatkichlar mazmuni, shuningdek yer turlarining klassifikatsiyasi 22-shakldagi izoh bilan deyarli o'xshash holda qoldirilgan 22a shaklning asosiy farqlari quyidagilardan iborat:

a) 22a shaklda 22 shakldagi 31,32,33 satr ma'lumotlarini hisob qilishga zaruriyati yo'qligi tufayli tushirib qoldirilgan.

b) 22 shaklda yaylovlar ikkita ustun bo'yicha qilingan, ya'ni shu jumladan, suv bilan ta'minlangan alohida hisob qilingan, 22a shaklda esa bu ustun tushirib qoldirilgan.

v) 22a shaklda 22 shakldagi 18,21,25,26 ustunlar tushirib qoldirilgan.

4. Hisobotga ilova qilinadigan hujjatlarni tuzish

Tuman yerdan foydalanuvchilarning qishloq xo'jaligi yer turlari miqdorini o'zgarishi to'g'risidagi (tomorqa yerlardan tashqari) ma'lumotni tuzish (22 shaklga I ilova hamda 22a shaklga I-ilova).

Yerdan foydalanuvchilarning qishloq xo'jaligi yer turlari (tomorqa yerlardan tashqari) miqdorini o'zgarishi to'g'risidagi ma'lumotnoma tumanning barcha yerlari va alohida sug'oriladigan yerlari uchun yer resurslari va davlat kadastr tuman bo'limi tomonidan tayyorlanadi.

Ma'lumotnoma har bir qishloq xo'jalik yer turi (haydalma yer, bo'z yerlar, ko'p yillik daraxtzorlar, pichanzorlar va yaylovlar) bo'yicha yer balansi (hisoboti) ni tuzishda birlamchi hujjat bo'lib xizmat qiladi.

Ma'lumotnoma ikki qismdan iborat. Birinchi qismida (2;15 ustunlar) ustunlarda qayd qilingan sabablarga ko'ra oldingi yilning 1-yanvarigacha har bir yer turlarining ko'payishi, ikkinchi qismida (16;28 ustunlar) ustunlarda qayd qilingan sabablarga ko'ra, har bir yer turlarining kamayishi yoritiladi.

Ma'lumotnoma quyidagi hujjatlar asosida tuziladi:

a) 2,3,16,23 va 24 ustunlar yer ajratib berish yoki qaytarib olish to'g'risida belgilangan tartibda qabul qilingan tegishli tuman yoki viloyat hokimlarining qarorlariga binoan.

b) 4,10,17,22 va 26 ustunlar yerdan foydalanuvchilar hisobotlari belgilangan tuman, viloyat hokimliklari tomonidan tasdiqlangan yangidan tasvirga olish va oldingi yillar suratga olishlar asosida yaratilgan plan-xarita materiallarini korrektirovka qilish, yerlarni nazoratli o'lchovi yoki yerlarni yo'qlama qilish materiallari asosida yuz bergan joriy o'zgarishlarni aniqlangan holda;

v) 11;13 va 25 ustunlar xo'jaliklarni yangi yerlarni ichki imkoniyatlari bo'yicha o'zlashtirilganliklari to'g'risidagi dalolatnomalariga yoki yerlarning meliorativ holatini yaxshilash zarurligi to'g'risidagi dalolatnomalariga asosan;

g) 2;11;14 ustunlarning qo'shilishi natijasida 15 ustun jami ko'payish va 16;27 ustunlar qo'shilishi natijasida 28 ustun jami ko'payish vujudga keladi. 1 ustundagi ma'lumotlar oldingi yil 1-yanvar holati bo'yicha tuzilgan hisobotlardan (12,12a shakllar) olinadi. Ushbu, 1 ustundagi maydonlarga 15 ustundagi maydonlar qo'shiladi va 28 ustundagi ma'lumotlar ayirilib tashlanadi. Natijada 29 ustunda hisobot yilidagi qishloq xo'jalik yer turlarining maydonlari vujudga keladi.

5. Tumanda faoliyat ko'rsatayotgan qishloq xo'jalik ilmiy-tekshiruv muassasalarining va o'quv yurtlarining yo'nalishlari va yer maydonlari to'g'risida ma'lumot

Bu ma'lumot qishloq xo'jalik ilmiy-tekshiruv muassasalarining va o'quv yurtlarining alohida-alohida nomlari, kadastr raqamlari va yo'nalishlari keltirilgan holda yer ekspikatsiyasiga mos yer turlari bo'yicha beriladi. Shundan so'ng har bir yo'nalish bo'yicha jamlangan holda soni va yer turlarining maydonlari keltiriladi.

6. Tumanda faoliyat ko'rsatayotgan boshqa qishloq xo'jalik korxonalarining yo'nalishlari va yer maydonlari to'g'risida ma'lumot

Bu yerda oldiniga, tumanda faoliyat ko'rsatayotgan boshqa qishloq xo'jalik korxonalarining alohida-alohida nomlari, kadastr raqamlari, yo'nalishlari keltirilgan holda yer ekspikatsiyasiga mos tarzda yer turlari bo'yicha maydonlari keltiriladi, tuman bo'yicha jamlanadi. So'ngra esa, shu jamladan yo'nalishlar bo'yicha soni va yer turlarining maydonlari keltiriladi.

7. Tumandagi yordamchi qishloq xo'jalik korxonalari to'g'risida ma'lumot (21-shakl)

Tumanda faoliyat ko'rsatayotgan turli korxonaga va tashkilotlar qishloq xo'jalik mahsulotlari etishtiruvchi yordamchi qishloq xo'jalik korxonalariga ega va bunday korxonalarni tashkil etish jarayoni ma'lum darajada davom etmoqda. Ushbu xo'jaliklar to'g'risida hisobot yilidagi ma'lumotlar 21-shaklda yoritiladi.

21-shaklning 1 satrida o'tgan yilning 1-yanvarida hisobda turgan yordamchi qishloq xo'jalik korxonalari bo'yicha ma'lumotlar yoritiladi, 2 satrda hisobot yilida tashkil etilgan xo'jaliklar yoritiladi, 3 satrda hisobot yilida ekin yerlarining o'zgarishi hisoblanadi, 4 satrda xo'jaliklarni qo'shilishi bo'yicha ma'lumotlar keltiriladi, 5 satrda yordamchi xo'jaliklar sonining oshishi yoki kamayishi natijasida yerlarni qo'shilishi yoki olinishi to'g'risidagi ma'lumotlar keltiriladi, 6 satrda hisobot yilida tugatilgan xo'jaliklar, 7 satrda aniqlangan ma'lumotlarni va 8 satrda hisobot yilining 1-yanvarigacha bo'lgan xo'jaliklar to'g'risidagi ma'lumotlar yoritiladi. 2-ustunda xo'jaliklar soni, 3-ustunda jami berilgan yerlari, 4-ustunda shundan qishloq xo'jalik yerlari va 5-ustunda shu jumladan haydalma yerlari to'g'risidagi ma'lumotlar yoziladi. Tumanda yordamchi qishloq xo'jalik korxonalarini tashkil etilishi yoki aksincha, tugatilishi tuman, viloyat hokimlarining yoki bo'lmasa respublika hukumatining tegishli qarorlari bilan asoslanishi zarur.

8. Tumandagi xo'jaliklar bo'yicha yangi o'zlashtirilgan yerlar haqida ma'lumot (8 shakl)

Tumandagi xo'jaliklar bo'yicha yangi o'zlashtirilgan yerlar haqida ma'lumot maxsus qabul qilingan shakl yordamida beriladi. Bu shakl ma'lumotlari 9-ustundan iborat bo'lib, 1-ustunda tartib raqamlari, 2-ustunda hisobot yilida yangi o'zlashtirilgan yer maydonlariga ega bo'lgan qishloq xo'jalik korxonaga, muassasa va tashkilotlarning nomlari, 3-ustunda har bir xo'jalik bo'yicha yangi o'zlashtirilgan yerlarning umumiy maydonlari yoziladi. 4-ustunda yangi yerlarni o'zlashtirgan tashkilot nomi, 5-ustunda yangi yerlarni o'zlashtirganligini tasdiqlovchi hokimiyat qarorining tartib raqami va sanasi qayd qilinadi, 6-ustunda yer balansi (hisoboti) ga qo'ngan maydon yoziladi. 7 va 8-ustunlar bo'sh ustunlar bo'lib zaruriyat to'g'rilgan taqdirda ba'zi qo'shimcha ma'lumotlar kiritilishi mumkin, 8-ustunda izohlar beriladi.

Xo'jaliklar bo'yicha berilgan ma'lumotlar asosida tumanda yil davomida yangi o'zlashtirilgan yerlarning umumiy maydoni va yer balansi (hisoboti) ga qo'shiladigan umumiy maydon aniqlanadi. 8 shakldagi yangi o'zlashtirilgan yerlar maydonining miqdori 22,22a 1-ilova shakldagi shunday maydon miqdoriga teng bo'ladi.

9. Tumanning sug'oriladigan yerlaridan xo'jalik ichki qurilishlariga ajratilgan yerlar to'g'risida ma'lumot (14-shakl)

14-shaklda faqat sug'oriladigan yerlardan ichki xo'jalik qurilishlariga (maktab, idora, omborxonaga, ferma binosi, ichki ariq, kanallar, yo'llar, tomorqa va

dexkon xujaligi yuritish) hisobot yilida tegishli tuman yoki viloyat hokimlarining qarorlari asosida ajratilgan yer maydonlari hisob qilinadi.

1-ustunda yuqoridagi maqsadlar uchun yeri ajratilgan yerdan foydalanuvchilar nomi keltiriladi, 2-ustunda aniq qaysi ehtiyojlar uchun ajratilgani qayd qilinadi, 3-ustunda ajratilgan sug'oriladigan yerlarning umumiy maydoni, 4-ustunda ushbu ajratilgan yerlarning bonitet balli keltiriladi. 5;9-ustunlarda ajratilgan yerlarni qishloq xo'jalik yer turlari bo'yicha taqsimlanishi to'g'risidagi ma'lumotlar beriladi. Boshqa ma'lumotlar uchun shaklda qo'shimcha ikkita (10-11-ustunlar) bo'sh ustun bo'ladi. 12-ustunda yuqoridagi maqsadlar uchun ajratilishiga asos tuman, viloyat hokimlarining qarorlari raqami va sanalari keltiriladi.

Xo'jaliklar bo'yicha alohida-alohida hisoblashlar amalga oshirilganidan so'ng tuman bo'yicha jami xo'jalik ichki qurilishlariga ajratilgan sug'oriladigan yerlar umumiy tarzda va asosiy qishloq xo'jalik yer turlari bo'yicha hisoblanadi.

10. Tumanda korxonalar, tashkilot va jismoniy shaxslar ehtiyoji uchun qishloq xo'jalik korxonalar va tashkilotlaridan yil davomida ajratilgan yerlar to'g'risida hisobot (18-shakl)

Bu shakl korxonalar, tashkilot va jismoniy shaxslar ehtiyoji uchun qishloq xo'jalik korxonalar va tashkilotlaridan yil davomida ajratilgan yer maydonlari hisobga olinadi. Hisobotning 2-ustunida yerlari ajratilgan yerdan foydalanuvchilar nomi, 3-ustunda yer ajratib berilgan tashkilotlarning nomi beriladi. 4-ustunda yer qaysi maqsadlar uchun ajratilgani qayd qilinadi. 5-ustunda ajratilgan yerlar 22-shaklning qaysi satrida hisobga olinganligi ko'rsatiladi. 6-ustunda ajratilgan umumiy maydon, 7-ustunning suratida shunday doimiy foydalanishga ajratilgan yer maydoni, maxrajida muddatli(vaqtincha) foydalanishga ajratilgani yoziladi.

8-18-ustunlarda ajratilgan maydonlarni yer turlari bo'yicha bo'linishi aks ettiriladi. 19 va 20-ustunlarda yer ajratilishiga asos bo'ladigan tuman yoki viloyat hokimining qarorlarini raqami va sanalari keltiriladi. Ma'lumki, qishloq xo'jalik korxonalar foydalanayotgan yerlardan turli tashkilotlarga yer ajratishda ajratilgan yer maydonlariga teng miqdorda va sifatidagi yangi yerlarni o'zlashtirib xo'jalik ixtiyoriga beriladi. Bular to'g'risida ma'lumot shaklning 21-24 ustunlarida beriladi.

Tuman bo'yicha korxonalar, tashkilot va jismoniy shaxslar ehtiyoji uchun qishloq xo'jalik korxonalar va tashkilotlaridan yil davomida ajratilgan yerlar jamlangandan so'ng, qishloq xo'jaligiga oid bo'lmagan boshqa ehtiyojlar uchun korxonalar, idora va tashkilotlarga ajratilgan yerlar satrlari bo'yicha ko'rsatiladi.

11. Hisobot yilida qishloq xo'jaligiga oid bo'lmagan boshqa ehtiyojlar uchun korxonaga, idora va tashkilotlarga ajratilgan yerlar to'g'risida hisobot (22-shaklga 2-ilova, jami yer maydoniga hamda 22a-shaklga 2-ilova sug'oriladigan yer maydoniga)

Tumanda korxonaga, tashkilot va jismoniy shaxslar ehtiyoji uchun qishloq xo'jalik korxonaga va tashkilotlaridan yil davomida ajratilgan yerlar to'g'risida hisobot (18-shakl) bilan birgalikda qishloq xo'jaligiga oid bo'lmagan boshqa ehtiyojlar uchun korxonaga, idora, tashkilotlarga doimiy va uzok muddatli foydalanishga ajratilgan yerlar to'g'risida hisobot (22-shaklga 2-ilova, 22a-shaklga 2-ilova) ham taqdim etiladi. Qishloq xo'jaligiga oid bo'lmagan ehtiyojlar uchun korxonaga, muassasaga va tashkilotlarga ajratilgan yerlar to'g'risidagi hisoboti oldingi yilning 1-yanvaridan hisobot yilining 1-yanvarigacha bo'lgan muddatni o'z ichiga oladi va barcha yerlar uchun tuziladi. Hisobotni to'ldirish uchun asos bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari, viloyat, tuman hokimlarining yer ajratish to'g'risidagi qarorlari xizmat qiladi.

Hisobotning 01-10-satrdarida qaysi ehtiyojlar uchun yer ajratilganligi qayd qilinadi. 12- satrda jami ajratilgan yerlar, ya'ni 1;2;3;4;5;6;7;8;9 va 10-satrlar yig'indisi beriladi. 13-satrdan esa shu jumladan bog'dorchilik va sabzavotchilik uyushmalari tashkil etish uchun ajratilgan yerlar qayd qilinadi.

1-ustunda jami ajratilgan yerlar (4,7,10,13-ustunlar yig'indisi), 2-ustunda shundan qishloq xo'jaligi yerlari (5,8,11,14 – ustunlar yig'indisi), 3-ustunda shu jumladan ekin yerlari (6,9,12,15 – ustunlar yig'indisi) hisobga olinadi.

Qishloq xo'jaligiga oid bo'lmagan boshqa ehtiyojlar uchun korxonaga, idora, tashkilotlarga doimiy va uzoq muddatli foydalanishga ajratilgan yerlar to'g'risidagi hisobot jami yer maydoni hamda sug'oriladigan yer maydonlari bo'yicha alohida-alohida tuziladi.

12. Tumandagi bog'dorchilik va sabzavotchilik uyushmalarining yerlari to'g'risida ma'lumot (20-shakl)

Tumandagi bog'dorchilik va sabzavotchilik uyushmalarining yerlari to'g'risidagi ma'lumotda, mavjud uyushmalarining yerlari va hisobot yilida tashkil etilgan bog'dorchilik va sabzavotchilik uyushmalarining yerlari birgalikda hisobga olinadi. Hisobotni to'ldirish uchun asos bo'lib, viloyat, tuman hokimlarining yer ajratish to'g'risidagi qarorlari xizmat qiladi (agarda hisobot yilida yangi uyushmalar tashkil etilgan bo'lsa).

20-shakl 10 ta ustun bo'yicha to'ldiriladi. 1-ustunda tartib raqami, 2-ustunda bog'dorchilik va sabzavotchilik uyushmalarining nomi, 3-ustunda tobelik tashkilotining nomi, 4-6 ustunlarda jami uyushmalar to'g'risida ma'lumot beriladi, 7-9 ustunlarda esa, hisobot yilida tashkil etilgan bog'dorchilik va sabzavotchilik uyushmalari to'g'risida ma'lumotlar beriladi.

13. Tuman yer fondi toifalari maydonlarining yil davomidagi o'zgarishi jadvali (5-shakl)

Jadvalning satrlarida to'la holda yer fondining toifalari keltirilgan bo'lib, har bir toifa yoki yerdan foydalanuvchilarga ikkitadan satr ajratilgan. Agarda ushbu satrdagi yer toifasiga yer maydoni qo'shilgan bo'lsa, u holda, bu maydon ushbu toifaning («+») satriga yoziladi va aksincha, agarda yil davomida ushbu yer toifasidan boshqa toifalarga olingan bo'lsa («-») satrga yoziladi.

Jadvalning 1-15-ustunlarida ham satrlardagi yer toifalari va yer egaliklarining nomlari keltirilgan bo'lib, ular yer toifalaridagi maydonlarni bir toifadan ikkinchisiga o'zgartirishni ko'rsatadi. 16- ustunda o'zgarishlar jami ko'rsatiladi. 17;18- ustunlarda tuman va viloyat chegaralarining o'zgarishi sababli yuz beradigan o'zgarishlar qayd qilinadi. 19- ustunda umumiy o'zgarishlar, ya'ni 16,17,18 – ustunlar yig'indisi. 20- ustunda bir toifa yoki yer egliklarini hisobot yilining 1-yanvariga bo'lgan maydon ko'rsatiladi. Ushbu ustun utgan yilning 1-yanvar holatiga bo'lgan maydonga qo'shilgan «+» maydon qo'shilib, olingan «-» maydon olinishidan kelib chiqadi. 21- ustunda o'tgan yilga nisbatan farqi ko'rsatiladi. («+»),

(«-»). Agarda tuman ma'muriy chegarasida hech qanday o'zgarish bo'lmagan bo'lsa, bir toifa yoki yer egliklariga qo'shilgan «+» va olingan «-» satrlar yer maydonlari jami bir xil bo'lib, tumanning jami yer maydoni o'zgarishsiz qoladi.

Tuman, viloyat hokimlarining tegishli qarorlari yoki O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari, ushbu jadvalni to'ldirishga asos bo'ladi.

14. Tuman yerdan foydalanuvchilarning yer eksplikatsiyasini tuzish

Tuman yerdan foydalanuvchilarning yer eksplikatsiyasi yuqoridagi barcha ma'lumotlarga asosan hisobot yilining 1-yanvar holati bo'yicha tumanda faoliyat ko'rsatayotgan barcha yer egalari, yerdan foydalanuvchilar, mulkdorlar va ijarachilar bo'yicha to'ldiriladi.

Yer eksplikatsiyasini tuzishda tuman yer fondining toifalari va turlari bo'yicha taqsimlanishi haqidagi hisobotning satrlari bo'yicha alohida-alohida hisobga olinadi.

«a» ustundagi tartib raqamlari yerdan foydalanuvchilarning tartibi bo'yicha beriladi. «b» ustunda yerdan foydalanuvchilarning nomi yoziladi. Bunda har bir yerdan foydalanuvchining faoliyat ko'rsatayotgan bugungi kundagi to'liq nomi, qishloq fuqorolar yig'inining nomi, xo'jalik ixtisosligi hamda belgilangan tartibda tasdiqlangan massivining yoki yer uchastkasining kod raqamlari yoziladi. Har bir yerdan foydalanuvchiga oltita satr ajratiladi. Bunda, birinchi satrga jami yerlar, ikkinchisiga esa, shundan sug'oriladigan yerlar yoziladi. 3,4 satrlarga ijaradagi fermer xo'jaliklarining jami hamda sug'oriladigan yer maydonlari, 5,6- satrlarga xususiy lashtirilgan fermalar egallagan yer maydonlari jami hamda sug'oriladigani yoziladi. Hisobotda yer fondining toifalari va turlari bo'yicha

taqsimlanishi haqidagi hisobotning satrlariga binoan alohida-alohida jamlanib, yerdan foydalanuvchilarga bo'lingan oltita satriga ko'ra hisobga olinadi.

1-ustunda yerdan foydalanuvchilar soni yoziladi. Agarda xo'jaliklarning boshqa mintaqada ham yer maydonlari bo'lsa, u ham, shu joyda ko'rsatiladi.

2-ustunda yer egalari va yerdan foydalanuvchilar, mulkdorlar va ijarachilar bo'yicha umumiy yer maydoni yoziladi.

3;3a ustunlarda ekin yerlar hisobga olinadi. Bunda 3-ustunda jami ekin yerlar, 3a ustunda esa, shu jumladan holati yomon ekin yerlar ko'rsatiladi (belgilangan tartibda tuman, viloyat hokimliklari tomonidan tasdiqlangani). Bog'lar va boshqa ko'p yillik daraxtzorlar orasida, vaqtinchalik qishloq xo'jalik ekinlarini ekish uchun foydalanilayotgan yerlar ekin yerlarga kiritilmaydi va bunday yerlar ko'p yillik daraxtzorlar tarkibida hisobga olinadi.

4;8 ustunlarda ko'p yillik daraxtzorlar, terrasalarga ekilgan ko'p yillik daraxtzorlar hisobga olinadi. Shundan, 4-ustunda jami ko'p yillik daraxtzorlarning maydoni, 5-ustunda bog'lar, 6-ustunda uzumzorlar, 7-ustunda tutzorlar va 8-ustunda esa, mevali ko'chatzorlar va boshqa ko'p yillik daraxtzorlar maydonari qayd qilinadi.

Ko'p yillik daraxtzorlarning umumiy maydonlaridan yo'llar, inshootlar, ixota daraxtzorlari, ariq va zovurlar maydonlari chiqarib tashlanadi hamda ular tegishli yer turlarida hisobga olinadi.

9 ustunda bo'z yerlar,

10 ustunda pichanzorlar,

11 va 12 ustunlarda esa, yaylovlar hisobga olinadi. Shundan 11 ustunda, jami yaylovlar maydoni keltirilsa, 12 ustunda suv bilan ta'minlangan yaylovlar maydonlari hisobga olinadi.

13 ustunda qishloq xo'jalik yer turlarining jami maydonlari, ya'ni 3,4,9,10,11 ustunlarning umumiy yig'indisi qayd qilinadi.

14-18 ustunlarda tomorqa yerlar to'g'risidagi ma'lumotlar keltiriladi. Ma'lumki, qishloqlardagi oilalarning tomorqa yer maydonlarini ko'paytirilishi va ushbu tomorqa yerlarining bir qismi aholi punktlaridan tashqarida, ya'ni dalada joylashganligi sababli ular alohida hisobga olinadi. Jumladan, 14 ustunning suratida umumiy xo'jalik (oila) lar soni ko'rsatilsa, maxrajida shu jumladan daladagi oilalar soni ko'rsatiladi. 15 ustunning suratida umumiy yer maydoni ko'rsatilsa, maxrajida shundan dalalardagi tomorqa yerlar maydoni keltiriladi. Umumiy tomorqa yerlaridan 16 ustunning suratida jami ekin yerlari, maxrajida shundan daladagi ekin yerlari, 17 ustunda bog'lar va boshqa mevali daraxtzorlar yerlari va 18 ustunda imoratlar bilan band yerlar alohida ajratilgan holda hisobga olinadi.

19;20 ustunlarda bog' va sabzavotchilik uyushmalarining yerlari hisobga olinadi. Shundan, 19 ustunda oilalar soni va 20 ustunda esa, ularga ajratilgan umumiy yerlar hisobga olinadi. Korxonalar va tashkilotlarga bunday uyushmalarni tashkil etish uchun ajratilgan yerlar, ushbu korxonalarining yer maydonlari tarkibida hisobga olinadi. Agarda bunday uyushmalar tuman, viloyat

yoki shahar hokimlari ixtiyorida bo'lsa, ularning yer maydonlari aholi punktlari yerlari tarkibiga kiritiladi.

21 ustunda, meliorativ qurilish holatidagi yerlar hisobga olinadi. Bunday yerlarga odatda meliorativ qurilishlar olib borilayotgan, kapital tekislash ishlari bajarilayotgan hamda qishloq xo'jaligida vaqtincha foydalanib bo'lmaydigan yerlar kiradi. Agarda, meliorativ qurilishlar noqishloq xo'jalik yer turlari maydonlarida amalga oshirilsa, bunday yerlar qurilish tugagunga qadar oldingi yer turlari tarkibida hisobga olinadi.

22;24 ustunlarda o'rmonzorlar egallagan maydonlar hisobga olinadi. Jumladan, 22 ustunda jami o'rmonzorlar maydonlari keltiriladi, 23 ustunda esa ixota daraxzorlari, ya'ni dalalarni suv va shamol eroziyasidan muhofazalashga mo'ljallangan daraxtzorlar egallagan yerlar hisobga olinadi, 24 ustunda esa terakzorlar maydonlari hisobga olinadi.

25 ustunda butazorlar egallagan yer maydonlari har bir yer toifasi bo'yicha hisobga olinadi.

26 ustunda suv ostidagi jami yerlar, shu jumladan 27 ustunda daryo va soylar, 28 ustunda ko'llar, 29 ustunda suv ombori va havzalar, 30 ustunda kanal, kollektor va zovurlar;

31 ustunda yo'l, suqmoq va chorva yo'llari;

32 ustunda ijtimoiy hovli, ko'cha va maydonlar;

33 ustunda ijtimoiy binolar;

34 ustunda qishloq xo'jaligida foydalanilmaydigan boshqa yerlar kiradi.

Barcha maydonlar gektarlarda qayd qilinadi.

Tuman yer egalari va yerdan foydalanuvchilarning yer eksplikatsiyasi Respublikaning barcha tuman va shaharlarida bir xil «Yerresurs» kompyuter dasturi asosida ishlanadi.

15. Tumandagi mavjud fermer xo'jaliklarining yo'nalishlari va yer maydonlari to'g'risida ma'lumot

Tumandagi mavjud fermer xo'jaliklarining yo'nalishlari va yer maydonlari to'g'risida ma'lumot hisobot yilining 1-yanvar holatiga yer egalari va yerdan foydalanuvchilarning er eksplikatsiyasining yer turlari ustunlariga binoan har bir massiv bo'yicha yo'nalishlariga qarab alohida-alohida tuzilib yig'indisi jamlanib tumanning hisobot yilini 1-yanvar holatiga mavjud fermer xo'jaliklari to'g'risida ma'lumot tuziladi.

Mavjud fermer xo'jaliklari to'g'risidagi ma'lumot yer egalari va yerdan foydalanuvchilarning yer eksplikatsiyasida qayd qilingan fermer xo'jaliklar soni va yer maydonariga to'g'ri kelishi lozim.

16. Tumandagi ko'p yillik daraxtzorlarni o'zgarishi to'g'risida ma'lumot (ko'p yillik daraxtzorlarni buzilishi va ekilishi)

Tumandagi ko'p yillik daraxtzorlarni o'zgarishi to'g'risida ma'lumot o'tgan yilning 1-yanvaridan hisobot yilining 1-yanvarigacha ko'p yillik daraxtzorlarda bo'lgan o'zgarishlarni o'z ichiga oladi.

Ya'ni hisobot yilida yangi bog', tokzor, tutzor hamda boshqa mevali ko'chatzorlar ekish va bog', tokzor, tutzor hamda boshqa mevali ko'chatzorlarni buzish hisobiga bo'ladigan o'zgarishlar ko'rsatiladi, barcha o'zgarishlar o'rnatilgan tartibda rasmiylashtirilib tegishli tuman hokimlarining qarorlari bilan tasdiqlangan bo'lishi lozim. Ushbu ma'lumotda ko'p yillik daraxtzorlar sug'oriladigan yer maydonlari hamda lalmi yerlar maydonlari bo'yicha alohida ko'rsatiladi.

17. Fermer xo'jaliklarini guruhlar bo'yicha taqsimlanishi

Bu ma'lumotda, oldiniga, tuman hududidagi har bir massivda faoliyat ko'rsatayotgan fermerlarning umumiy soni, yer maydoni keltiriladi. Keyin ular yer maydonlarining o'lchamlari bo'yicha 7 ta guruhga (1,0 ga. dan-3,0 ga. gacha, 3,1 ga. dan - 5,0 ga. gacha, 5,1 ga. dan - 10,0 ga. gacha, 10,1 ga. dan - 20,0 ga. gacha, 20,1 ga. dan - 50,0 ga. gacha, 50,1 ga. dan - 100,0 ga. gacha va 100,0 ga. dan yuqori) ajratilib, ushbu guruhlar bo'yicha sonlari va maydonlari keltiriladi. Bu ma'lumot tumandagi fermer xo'jaliklarini yer maydonlari bo'yicha katta – kichikligini ko'rsatadi.

18. Tumandagi qishloq xo'jalik korxonasi va tashkilotlarida ishlayotgan yer tuzuvchi mutaxassislar to'g'risida ma'lumot (17- shakl)

Tumanda hamda qishloq xo'jalik korxonasi va tashkilotlarida ishlayotgan yer tuzuvchi mutaxassislar to'g'risida ma'lumot (17 – shakl) hisobot yilining 01 yanvar holatiga tuziladi. Ushbu ma'lumot 10 ta ustundan iborat.

1-ustunda – mutaxassisning ismi, sharifi; 2-ustunda ish joyi; 3- ustunda-egallagan vazifasi; 4- ustunda-tug'ilgan yili; 5 – ustunda- ma'lumoti (qayerda,qachon va nimani tugatgan); 6 – ustunda – yer tuzuvchi mutaxassisligidagi umumiy ish staji; 7 – ustunda- shu jumladan, egallagan vazifasidagi ish staji; 8 – ustunda – millati; 9-ustunda-bir yillik maoshi (so'mda); 10-ustunda- izoh va qo'shimcha ma'lumotlar ko'rsatiladi.

19. Tuman navbatchi xaritasi (hisobot davrida turli ehtiyojlar uchun korxonasi, muassasa, tashkilotlar hamda jismoniy shaxslarga ajratilgan yer maydonlarining chegaralari tushirilgan holda)

Tumanning navbatchi xaritasi hisobot yilining 01 yanvar holatiga, hisobot davrida har xil ehtiyojlar uchun korxonasi, muassasa va tashkilotlar hamda jismoniy shaxslarga ajratilgan yer maydonlarining chegaralari navbatchi xarita masshtabiga qarab aniq tushirilgan holda tuman yer resurslari va davlat kadastrini bo'limi boshlig'i tomonidan tuziladi hamda yuqoridagi hisobotlar bilan birga topshiriladi.

20. Tumanning yerdan foydalanish sxemasi (chizmasi) (yer egalari va yerdan foydalanuvchilar ro'yxati bilan)

Tumanning yerdan foydalanish sxemasi hisobot yilining 1 yanvar holati bo'yicha tuman yer resurslari va ko'chmas mulk kadastrı hududiy xizmatining boshlig'i tamonidan tuziladi. Unda tumandagi qishloq xo'jaligi, o'rmon xo'jaligi korxonaları, yirik yer egalari va yerdan foydalanuvchilar hamda qishloq fuqarolar yig'inlarining chegaralari va nomlari ko'rsatilgan holda tuziladi. Xo'jaliklar yoki yer massivlari ixtisosliklari bo'yicha bo'yaladi. Sxema bilan birgalikda ma'muriy tumandagi mavjud yer egaliklari va yerdan foydalanuvchilar ro'yxati ilova qilinadi.

21. Tuman yer hisoboti (balansi)ga tushuntirish xati

Tushuntirish xati yer hisobotining matn qismi hisoblanadi. Bunda O'zbekiston Respublikasining Yer kodeksi, «Davlat yer kadastrı to'g'risida» gi, «Davlat kadastrlari to'g'risida»gi qonunlrini, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «O'zbekiston Respublikasida davlat yer kadastrini yuritish to'g'risida» gi 1998 yil 31 dekabrda gi 543-sonli qarorini amalga oshirishga yo'naltirilgan me'yoriy hujjatlarni amalda hayotga tadbıq etilayotganligi yoritiladi.

Tushuntirish xatida tuman yer fondining umumiy maydoni, yerdan foydalanuvchilar va yer toifalari bo'yicha yerlarning sifat holatlarida, shuningdek yerlardan foydalanish jarayonida yuz bergan o'zgarishlar asoslanadi.

Xatda, yerdan foydalanuvchilarning umumiy maydonlari hamda tuman hududidagi o'zgarishlarni tahlil qilishga katta ahamiyat beriladi. Bunday o'zgarishlarning sabablarini ko'rsatgan holda maxsus jadvallar keltirish, asoslarni esa ma'muriy chegaralarning o'zgarishi to'g'risidagi maxsus qarorlarni keltirgan holda yozma ravishda berish maqsadga muvofıqdir.

Matnda tumandagi qishloq xo'jalik korxonaları, jumladan fermer xo'jaliklari yerlaridan foydalanish masalalari anchagina keng yoritiladi. Qishloq xo'jalik yerlarining har bir gektaridan imkon boricha to'liq va talabga muvofiq foydalanishni amalga oshirish bo'yicha qanday tadbirlar o'tkazilganligi, qanday maydonlarda suv, shamol eroziyalariga qarshi kurash, pichanzor va yaylovlarni tubdan yaxshilash bo'yicha bajarilgan ishlar qayd qilinadi. Bundan tashqari, matnda keyingi yilda qancha maydonlarda qanday ishlar bajarilishi zarurligi ko'rsatiladi.

To'liq holda tuzilgan yer hisoboti (balansi) tuman hokimligida ko'rib chiqiladi va tasdiqlanadi hamda viloyat hokimligiga tasdiq uchun taqdim etiladi. Tuman hokimligida tasdiqlangan yer hisoboti (balansi) 10 kun ichida viloyat yer resurslari va davlat kadastrlari boshqarmasiga umumlashtirish uchun taqdim etiladi. Quyida, tuman (shahar) yer balansinıg asosiy shakllaridan namunalar keltirilgan.

_____ viloyati _____ tumani (shahari) da
 yer toifalarining
 200__ yil 1 yanvardan 200__ yil 1 yanvargacha bo'lgan

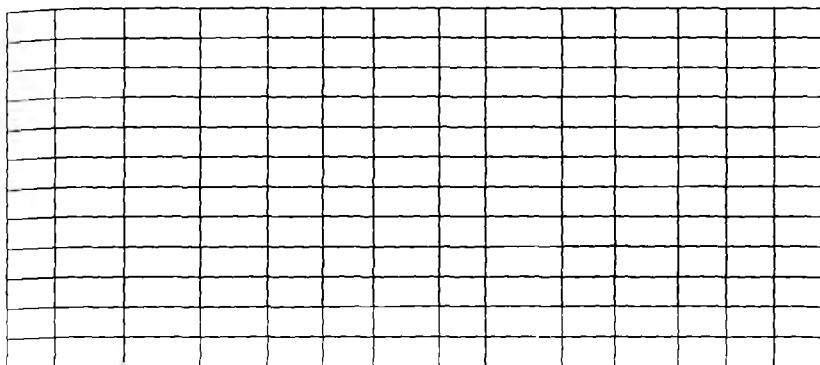
O'ZGARISH JADVALI

№	Yer fondi toifalari	Satr raqami	200__ yilning 01.01 holatiga bo'lgan	O'zgarish						
				Qishloq va xo'jaligi vazirligiga qarashli	Fermer xo'jaliklari	Viloyatlarga qarashli qishloq xo'jalik korxonalari (01,02 satrlarda hisobga olinmagan xo'jaliklar, massivlar)	Boshqa vazirliklar, tashkilotlar va korxonalariga qarashli yerlar	qishloq xo'jalik ilmiy-tekshiruv muassasalari va o'quv yurtlaridan	Yordamchi qishloq xo'jalik korxonalari	
				1	2	3	5	6	7	
1	Qishloq va suv ho'jaligi vazirligiga qarashli yerlar	01	+							
			-							
	Fermer xo'jaliklari	02	+							
			-							
	Viloyatlarga qarashli qishloq xo'jalik korxonalari (01,02 satrlarda hisobga olinmagan xo'jaliklar, massivlar)	03	+							
			-							
	Boshqa vazirliklar, tashkilotlar va korxonalariga qarashli yerlar	04	+							
		-								
qishloq xo'jalik ilmiy-tekshiruv muassasalari va o'quv yurtlarining yerlari	05	+								
		-								
Yordamchi qishloq xo'jalik korxonalarining yerlari	06	+								
		-								
Xususiy lashtirigan chorvachilik va parrandachilik fermalari	10	+								
		-								
2	Axoli punktlarining (shaharlar, posyolkalar va qishloq aholi punktlarining) yerlari	12	+							
			-							

3	Sanoat transport, aloqa, mudofaa va boshqa maqsadlarga mo'ljallangan yerlar	15	+	-					
4	Tabiatni muhofaza qilish, sog'lomlashtirish, rekreatsiya maqsadlariga mo'ljallangan yerlar	19	+	-					
5	Tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar.	20	+	-					
6	O'rmon fondi yerlari	21	+	-					
7	Suv fondi yerlari	25	+	-					
8	Zaxira yerlar	26	+	-					
	Jami yerlar		+	-					

Hududiy yer resurslari va davlat kadastri boshqarmasi (bo'limi) boshlig'i _____

O'zgarish											5-sonli shakli (gektarda)	
Xususiy lashtirilgan chorvachilik va parrandachilik fermalari	Axbob punktlarining (shaharlar, poyubahar va qishloq aholi punktlarining) yerlari	Sanoat transport, aloqa, mudofaa va boshqa maqsadlarga mo'ljallangan yerlar	Tabiatni muhofaza qilish, sog'lomlashtirish rekreatsiya maqsadlariga mo'ljallangan yerlar	Tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar.	O'rmon fondi yerlari	Suv fondi yerlari	Zahira yerlar	Jami yerlar	Hududlarning o'zgarish hisobiga		Umumiy (16,17,18 ustunlar)	200... yilning 1 yanvariga bo'lib
									umman	viloyat		
8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20

_____ viloyati _____ tumanida
xo'jaliklar bo'yicha yangi o'zlashtirilgan yer maydonlari to'grisida

MA'LUMOT

T/r	Qishloq xo'jalik korxonasi va tashkilotlarning nomi	Yangi o'zlashtirilgan yerlarning umumiy maydoni	Yangi yerlar			Yer balansiga qo'shilgan maydon	Izoh
			O'zlashtirilgan yer turi	O'zlashtirilgan tashkilot nomi	Tashkilot hokimiyat qaroriga berilib sotilgan va sanasi		
1	2	3	4	5	6	7	10

Hududiy yer resurslari va davlat kadastri
boshqarmasi (bo'limi) boshlig'i

_____ F.I.Sh

viloyati _____ tumani xo'jaliklarda
ko'p yillik daraxtzorlar ekish va buzish to'g'risida

MA'LUMOT

200 yil 1 yanvar holatiga

№	Xo'jaliklar nomi	Jami	Shu jumladan:					Asos tuman, shahar, viloyat hokimi qarori, sanasi, raqami
			Bog'zor	Uzumzor	Tutzor	Boshqa ko'p yillik daraxtzor	Terakzor	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Buzish								
Jami:								
Ekish								
Jami:								

Hududiy yer resurslari va davlat kadastri
boshqarmasi (bo'limi) boshlig'i

_____ F.I.Sh

_____ viloyati _____ tumanidagi
qishloq xo'jalik korxonasi va tashkilotlarining yiriklashtirish, kichiklashtirish va yangi xo'jaliklar tashkil qilish
to'g'risidagi 200__ yil 1 yanvargacha
MA'LUMOT

№	Xo'jaliklarning o'zgarishdan oldingi nomlari	O'zgarish turlari	Xo'jaliklarning o'zgarishdan keyingi nomlari
1	2	3	4

Tuman yer resurslari va davlat kadastri
bo'limi boshlig'i

_____ F.I.Sh

viloyati _____ tumanida
xo'jalik ichki qurilishlariga ajratilgan yer maydonlarining 200 yil 1 yanvar holatiga bo'lgan
MALUMOT

Yerdan foydalanuvchilarning nomi	Qo'ysi chiqiyar uchun ajratildi	Umumiy maydoni	Ball. boniteti	Sila tumanidan						Asos tuman shahar viloyat bo'limlari qismini, shtabi, nomeni	
				Ekin yerlar	Shundan sug'oriladigan	Bo'z yerlar	Ko'p villik demonzorlar	Pechanzoralar	Yaylovlar		Boshqa yerlar
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	

Hududiy yer resurslari va davlat kadastr boshqarmasi (bo'limi) boshlig'i _____

F.I.Sh

viloyati _____ tumanidagi ishlaydigan mutaxassislarining 200__ yil 1 yanvar holatiga

RO'YXATI

17 sonli shakl

T/ik	Ismi, shartii, kabi	Ish joyi	Egallagan vazifasi	Ta'lim yili	Ma'lumoti (qaytada, qechon va nimani o'qigan)	Mutaxassis- ligida umumiy ish staji	Shu jumladan egallagan vazifada ish staji	Millati	Bir yillik maboshi (so'ndagi)	Tovsiqnomasi

Hududiy yer resurslari va davlat kadastr boshqarmasi (bo'lim) boshlig'i

_____ F.I.Sh

Toshkent viloyati Quyichirchiq tuman (shahari) da
 davlat korxon va tashkilotlari , yuridik hamda jismoniy shaxslar
 ehtiyoji uchun qishloq xo'jalik korxon va tashkilotlarining yer
 maydonlaridan 2007 yilda ajratilgan yerlar to'g'risida

HISOBOT

Tartib raqami	Yer maydonlari ajratilgan yer egali va yerdan foydalanuvchilar nomi	Yer maydonlari ajratilgan tashkilotlarning nomi	Yer qaysi maqsadlar uchun ajratildi	Ajratilgan yerlar 22 shaklning qay si satrida hisobiga olingan	Ajratilgan umumiy maydon (ga)	Shundan doimiy foydalanishga (ga)
						Vaqficha foydalanishga (ga)
1	2	3	4	5	6	7

bog dorchilik va sabzovotchilik uyushmalarining yilida tashkili etilgan jamiyalar
 tug'risida 200__ yil 1 yanvar holatiga bo'lgan
 viloyati _____ tumanida _____
 MA'LUMOT

20-sonli shakl

№	Bog dorchilik va Sabzovotchilik uyushmalarining nomi	Tobexlik tashkiloti	Bog dorchilik va Sabzovotchilik uyushmalar			Shu jumladan hisobot yilida tashkili etilgan jamiyalar			Izoht
			jamiyalar soni	o'lsa soni	maydon (ga)	Bog dorchilik va Sabzovotchilik uyushmalar			
						jamiyalar soni	o'lsa soni	maydon (ga)	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
JAMI:									

Hududiy yer resurslari va davlat kadastr boshqarmasi (bo'limi) boshlig'i

_____ F.I.Sh

viloyati _____ tumanida
yordamchi qishloq xo'jalik korxonalarini
to'g'risida 200___ yil 1 yanvar holatiga bo'lgan

MA'LUMOT

	Xo'jaliklar soni	Jami yer maydoni	Shundan	
			qishloq xo'jalik yerlari	shu jumladan ekin yerlar
O'lgan yilning 1 yanvargacha hisobda turgan yordamchi qishloq xo'jalik korxonalar				
Hisobot yilida tashkili qilingan xo'jaliklar				
Hisobot yilida ekin yetiribning o'zgarishi	x	x		
Ho'jaliklarni qo'shilishi		x	x	x
Yer maydonlarini olinishi	x			
Yer maydonlarini qo'shilishi	x			
Hisobot yilida tugatilgan xo'jaliklar				
Aloqlash				
Hisobot yilining 1 yanvargacha bo'lgan xo'jaliklar				

Hududiy yer resurslari va davlat kadastri boshqarmasi (bo'limi) boshlig'i _____

F.I.Sh _____

viloyati
tumani

200_ yil 1.01 dan 200_ yil 1.01 gacha qishloq xo'jaligiga oid bo'lmagan boshqa ehtiyojlar uchun korxonalar, tashkilot va idoralarga ajratilgan yerlar to'g'risida

HISOBOT

Taqrib b soni	Savlatlar	Shundan																				
		1000 ga ajratilgan yerlar (47,10,13 ustunlar)			Shundan qishloq xo'jalik yerlari (5,8,12,14 ustunlar)			Shu jumladan ekin yerlari (6,9,12,15 ustunlar)			qishloq xo'jalik korxonalaridan			O'rmon xo'jalik korxonalaridan			Boshqa yerlar bo'lmaganvchiqulardan			Zahira yerlardan		
		Jami	shundan qishloq xo'jalik yerlari	shu jumladan ekin	Jami	shundan qishloq xo'jalik yerlari	shu jumladan ekin	Jami	shundan qishloq xo'jalik yerlari	shu jumladan ekin	Jami	shundan qishloq xo'jalik yerlari	shu jumladan ekin	Jami	shundan qishloq xo'jalik yerlari	shu jumladan ekin	Jami	shundan qishloq xo'jalik yerlari	shu jumladan ekin	Jami		
1	Zavod, fabrika va boshqa sanoat korxonalar qurish uchun	B																				
2	Foydali qazilmalar qazish uchun	01																				
3	Minerallar inshootlar qurish uchun	02																				
4	Tabiiy muhofaza qilish sog'lomlashtirish, rekreatsiya va tarixiy-madaniy ahamiyatga ega bo'lgan korxonalar, tashkilot va muassasalar uchun	03																				
4.1	Shu jumladan ilqiboslash joylarga	04																				
4.2	Qo'riqchalarga	05																				
5	Shahar va shahar turidagi qishloqlarni kengaytirish va qurish uchun	06																				
6	Gidrotexnik va boshqa tur xo'jalik inshootlar qurish uchun	07																				
7	Boshqa maqsadlar uchun	08																				
8	Davlat o'rmon xo'jalik sanoat korxonalarini va tashkilotlariga berilgan	09																				
9	Jami ajratilgan yerlar (1,2,3,4,5,6,7,8,9,10) satriklar	10																				
10	Shundan, bog' dorchilik va sabzavotchilik uchun ajratilgan yerlar	11																				
		12																				

Hokim:

F.1.5h

Hududiy yer resurslari va davlat kadastri boshqarmasi (bo'limi) bo'limi

200 yil

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI YER RESURSLARI, GEODEZIYA,
KARTOGRAFIYA VA DAVLAT KADASTRI DAVLAT QO'MITASI**

22.22a shakl 1- ilova

_____ viloyati _____ tumani (shahri)
Yerdan foydalanuvchilarining yer turlari
miqdorini o'zgarishi to'g'risida
M A ' L U M O T

200__ yil 1 yanvar holatiga
(gektar hisobida)

Yerdan foydalanuvchilarning, yer turlari miqdorini o'zgarishi tug'risida
M A 'L U M O T

Yer turlari	Satrlar	200 yilning 1 yanvariga bo'lgan	Ko'payishi						tomorqalardan	yangi o'zlashirilgan yerlar			jami ko'payish	izoh
			ekin yerlardan	ko'p yillik daraxtzorlardan	bo'z yerlardan	pichanzorlardan	yaylovlar	q/x foydalanmaydigan yerlardan		jami (10,11) ustunlar	shu jumladan	inloviy qurilish holidan		
A	B	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Ekni yerlar	01		X											
Ko'p yillik daraxtzorlar	02			X										
Bo'z yerlar	03				X									
Pichanzorlar	04					X								
Yaylovlar	05							X						
Jami qishloq xo'jalik yerlari	06		X	X	X	X	X							
Bundan tashqari tomorqa yerlar shu jumladan daladagisi	07								X					
	08													

hokim:

F.I.Sh

lududiy yer resurslari va dalalar kadastri boshqarmasi (bo'limi) boshlig'i:

200 yil

F.I.Sh

(gektarda)

		Kamayishi								Izoh		
		boshqa yer turlariga o'tish										
14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
bo'lmagan exityojlarga yer ajratish	ekin yerlarga	ko'p yillik daraxtzorlarga	bo'z yerlarga	pichanzorlarga	yaylovlarga	ixota daraxtzorlarga	xo'jalikning ichki qurilishiga	tomorqalarga	meliorativ qurilish holidagi yerlarga	jami kamayishi	200_ yilning yanvar holatiga	
	X											
		X										
			X									
				X								
					X							
	X							X				

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI YER RESURLARI, GEODEZIYA,
KARTOGRAFIYA VA DAVLAT KADASTRI DAVLAT O'MITASI

22a -sonli shakl

_____ viloyati _____ tumani (shahri) yer fondining
toifalari va turlari bo'yicha taqsimlanishi haqidagi

HISOBOTI

20__yil I yanvar holatiga
(gektar hisobida)

Tolilar tarbi	Sartlar tarbi	Yerdan foydalanuvchilar soni	Umumiy maydon	Ekan yertir		Ko'p yillik daraxtlar					Bo'z yerlar	Pechazorlar	
				jami	ishkxonalar	shundan	jami	bozilar	uzunzorlar	tuzozlar			Subtropik, mevali ko'chatzor va boshqa ko'p yillik daraxtzorlar
a	b	1	2	3	3b	4	5	6	7	8	9	10	
1.1	Yer fondi turidan Yer fondi toifalari												
	A) Qishloq xo'jalik kooperativ (shirkat)larida fermer xo'jaliklari(01.02.03)												
	— Qishloq va sav xo'jaligi vazirligiga qo'shilishi	01											
	— fermer xo'jaliklari	02											
	Viloyatlarga qarabiltisi qishloq xo'jalik korxonalari (01.02 seriyasida hisobga olinmagan xo'jaliklar massivlar)	03											
1.2	B) Boshqa vazirliklar, tashkilotlar va korxonalariga qarabilti yerlar	04											
1.3	V) qishloq xo'jalik ilmiy-tekshiruv muassasalari va o'quv yurtlari	05											
1.4	G) Yordamchi qishloq xo'jalik korxonalari	06											
	— Shu jumladan: qishloq va sav xo'jaligi vazirligiga qarabiltisi	07											
	— Mulofoaa vazirligiga qarabiltisi	08											
	— Ibbti ishlar vazirligiga qarabiltisi	09											
1.5	D) Xususiy lashtirilgan chorvachilik va parrandachilik fermalari	10											
	Jami qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar (A,B,V,G,D)	11											
2	Aholi punktlarining (shaharlar, poytaxtlar va qishloq aholi punktlarining) 1 etlari	12											
2.1	— Shu jumladan: shahar va shahar turidagi poytaxtlar	13											
2.2	— Jami aholi yashash joylarida xususiy lashtirilgan yerlar	14											

												11	Yaylovlar:
												12	q/x yer turlarining jami (3,4,9,10,11 ustunlar)
												13	xo'jaliklar (oila) soni /dalada
												14	umumiy yer maydon/dalada
												15	ekin yerlar/dalada
												16	bog' boshqa va mevali daraxtzorlar
												17	oila soni
												18	umumiy yer maydoni
												19	Jami o'rmonzorlar
												20	ixota daraxtzorlar
												21	terakzozlar

Tomonq yellar

shundan

Bog' va sabzavotchilik
shirkatlar yerlari

23-sentabr shaklida

Shu jumladan

Toifalar tartibi	Yer fondi turlari Yer fondi toifalari	Satri lar tartibi	Yerdan foydalanuvchilar soni	Umumiy maydon			Ekan yerlar			Ko'p yillik daraxtzorlar					Bo'z yerlar	Pichaxzorlar
				1	2	3	3a	3b	4	shundan			8			
a	B	v	1	2	3	3a	3b	4	5	6	7	8	9	10		
3	Sanoat transport aloqa, mudofaa va boshqa maqsadlarga mo'ljallangan yerlar	15														
3.1	— rube jamlanadigan sanoat/yashirinliklarga	16														
3.2	— Mudofaa vazirligi	17														
3.3	— Ichiq tashqi vazirligi	18														
4	Tibbiy muhojaza qilinib, sog'omlashtirish rezerlyu'ga masqadlangan mo'ljallangan yerlar	19														
5	Tarziy-madaniy abanovqilga mo'lik yerlar	20														
6	O'rmon fondi yerlari	21														
6.1	— shu jumladan qishloq va sari xo'jaligi vazirligi qurilishi	22														
6.2	— tabiiy muhojaza uchun qurilgan yerlar	23														
6.3	— jami qo'riqzorlar	24														
7	Sav fondi yerlari	25														
8	Zahira yerlar	26														
	Jami yerlar (11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27)	27														

22-sonli shakl (qo'llandi)

Tayyorlar	q/s yer turlarining jami (3,9,10,11 ustunlar)	Tomorqa yetilar					Boq' va sabzavotchilik shirkatlar yetilar			Shu jumladan	
		xo'jaliklar (o'lla) soni /dalada	umumiy yer maydoni/dalada	ekin yerlar/dalada	shundan	boq' boshqa va mevali da- raxzorlar	o'lla soni	umumiy yer maydoni	Jami o'rinzorlar	ixlos daraxzorlar	taxzorlar
11		13	14	15	16	17	18	19	20	21	

Hokim: _____ F.I.Sh. _____
 Hududiy yer resurslari va davlat kadastri boshqarmasi (bo'lim) boshlig'i _____ F.I.Sh.

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI YER RESURSLARI, GEODEZIYA,
KARTOGRAFIYA VA DAVLAT KADASTRI DAVLAT QO'MITASI**

22 -sonli shakl

_____ viloyati _____ tumani (shahri) yer fondining
toifalari va turlari bo'yicha taqsimlanishi haqidagi

HISOBOTI

20__yil 1 yanvar holatiga
(gektar hisobida)

Tofilar turibi	Yer fondi turlari Yer fondi tifahtari	Santlar tartibi	Yerdan foydalanuvchilar soni	Ulmunay maydon		Ekan yerlar		Ko'p yillik daraxtzorlar:					Bo'z yerlar	Pechanzorlar
				jamii	isqonmalar	shundan	jamii	bag'lar	uzumzorlar	tuzorlar	Subtropik, mevali ko'chiruv va bo'shga ko'p yillik daraxtzorlar			
a	B	v		2	3	3a	3b	4	5	6	7	8	9	10
1.1	A) qishloq xo'jalik kooperativ (shirkatlari) fermer bo'jaliklari (01.02.03)													
	— qishloq xo'jalik xo'jaligi vazirligiga qarashli	01												
	— fermer sug'itkari	02												
	Viloyatdagi qarashli qishloq xo'jalik korxonalari (01.02.03) sanchilari hisobga olinmagan xajmatlar, massivlar)	03												
1.2	B) Boshqa vujudga kelgan, tashkilotlar va korxonalariga qarashli yerlar	04												
1.3	V) xalq xo'jalik idoralariga qarashli va o'qur yurtlari	05												
1.4	G) Yordamchi qishloq xo'jalik korxonalari	06												
	— Shu jumladan qishloq va sav xo'jaligi vazirligiga qarashli	07												
	— Mudofaa vazirligiga qarashli	08												
	— Katta ishlar vazirligiga qarashli	09												
1.5	D) Xususiy lashtirilgan chorvachilik va parrandachilik fermalari	10												
	Jama qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar (A.B.V.G.D)	11												
2	Aholi punktlarining (shaharlar, posyotkalar va qishloq aholi punktlarining) yerlari	12												
2.1	— Shu jumladan shahar va shahar kundagi posyotkalar	13												
2.2	— Jamii aholi punktlarining posyotkalar yeri	14												

Yerlar:	Tomonqari yerlar							Bo'g' va subzavotchilik shirkatlari yerlari			O'rmonzorlar				Mehorativ qurilish holatidagi yerlar	jami foydalanmagan yerlar
	qisqartirilgan jami (1,2,3,4,5,10,11 ustunlar)	so'jatliklar (olis) soni/dalada	umumiy yer maydoni (dalada)	shundan		Bo'g' va b. q. mevali daraxtlar		imorat binoband yerlar	olis soni	umiy maydon	jami	ixlos daraxt-zorlar	terakzorlar	Daxozorlar		
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	

Toifa lar tartibi	Yer fondi turhali Yer fondi to'ldirleri	Sata- lar- lar- libi	Yerdan foydalanuvchilar soni	Umumiy maydon	Ekim yerlar			Ko'p yillik daraxtzorlar						
					jami	issikxonalar	Holati yotmon yerlar	shundan						
								jami	ko'g'lar	uzunzo- lar	uzunzo- lar	Subtropik, mevali ko'chatzoz va boshqa ko'p yillik daraxtzorlar		Bo'z yerlar
A	B	V	T	U	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Sanaul transport aloqa, maofida va boqara maspaldigiga mo'ljallangan yerlar	15												
	1.1 — shu jumladan xususiyashiruvligni	16												
	1.2 — Madonlar vazirligiga qarashli	17												
	1.3 — Ekinli yerlar vazirligiga qarashli	18												
4	Tabiatni muhofaza qilish, sog'bonlash reklarivore maspaldigiga mo'ljallangan yerlar	19												
5	Tarkibiy-shaharlar ahaliy-ahaliy mollik yerlar	20												
6	O'rmon fondi yerlar	21												
	6.1 — shu jumladan qishloq va suv xo'jaligi vazirligiga qarashli	22												
	6.2 — Iddali muhofazasi uchun ajratilgan yerlar	23												
	6.3 — Janri qo'ndozmalar	24												
7	Shu fondi yerlar	25												
8	Zahira yerlar	26												
	Jami yerlar (1,2,15,19,20,21,25,26 sur'lar)	27												
	Furqan, yotmon respublika ma'muriy chiqarindan ustidagi foydalanilgan yerlar	28												
	Boshqa tuman, viloyat, respublikalar foydalanilgan yerlar	29												
	Tuman, viloyat, respublika ma'muriy chiqarindagi jami yerlar (27-28-29 sur'lar)	30												

Yayvondar	Tomorqa yerlar						Bog' va sakzavochilik ehtiyotlari yerlari		O'rmonzorlar							
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
jami	sh.j suv b.n ta'minlangan	q/x yer turlarining jami (3,4,9,10, 11 ustunlar)	xo'jaliklar (oila) soni /dalada	umumiy yer maydon /dalada	ekin et/dalada	bog', va b.qa mevali daraxtzorlar	imorat b n band yerlar	oila soni	um. yer maydon	Meliorativ qurilish yerlar	jami	ixota daraxtzorlar	terakzorlar	Butazorlar	Jami foydalanimaydi-gan yerlar	

Hokim:

F.I.Sh

Hududiy yer resurslari va davlat kadastr bosqichmasi (bo'lim) boshlig'i:

F.I.Sh

20__ yil " " .

Nazoart savollari

1. Tuman yer balansining umumiy mazmuni nima?
2. Tuman yer balansini tuzish tartibi qanday?
3. Yer balansining tarkibiga qanday hujjatlar kiradi?
4. Yer balansini uchun tayyorlanadigan tushuntirish xatining mazmuni qanday?
5. Yer balansini tuzishda nimalarga e'tibor beriladi?
6. Yer balansini tuzishda qanday grafik materiallar asos bo'ladi?
7. Yer balansini qanday tartibda tasdiqlanadi?

22-shakl

Kimga topshirildi _____ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi

bilan kelishilgan

(qabul qiluvchining mazmuni)

1992 yil 14

_____ tumani (shahri)
avgust 11\48 – 273-son

viloyati

Yerdan foydalanuvchilarda qishloq xo'jalik yer turlarining mavjudligi va ularning
taqsimlanishi bo'yicha 2005 yil 1 yanvargacha bo'lgan
HISOBOT (gektar hisobida)

3 - jadval

T.r.	Yerdan foydalanuvchilar va yer toifalarining nomi	Sartlar	Yer egalari va yer-dan foydalanuvchilar	Umumiy yer maydoni	Ekin yerlari	Shu jumladan issiqxonalar	Ja-mi	Ko'p yillik daraxtzorlar					Bo'z yerlar	
								Shu jumladan						
								Bog'lar	Tokzorlar	Tut-zorlar	Mevali ko'chat-zorlar	Boshqa ko'p yil-lik daraxtzorlar		
1	2	2	3	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
1	Qishloq xo'jalik kooperativ (shirkat)lari	01												

5.3. Viloyatda yer kadastrini tashkil etish va yuritish

5.3.1. Viloyatda yuritiladigan yer kadastrining mazmuni va ahamiyati

Viloyatda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini rivojlantirishda unda mavjud bo'lgan yer resurslarining huquqiy, tabiiy va xo'jalik holatlari to'g'risida chuqur va har tomonlama ma'lumotlarga ega bo'lish muhim ahamiyatga egadir. Bunda viloyatda yuritilayotgan yer kadastrini ishlarining natijalari katta ahamiyatga ega. Chunki ular viloyat yerlaridan foydalanishning to'g'riligini, yer turlarini tarkibiy o'zgarishini va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha ko'zda tutilgan tadbirlarning bajarilishini nazorat qilish vositasi ham hisoblanadi. Qayd qilish

zarurki, har bir viloyat tabiiy sharoitlari va iqtisodiy holati bo'yicha turlichadir. Shu sababli ham ularni iqtisodiy jihatdan doimiy rivojlanishini ta'minlash uchun o'z navbatida ulardagi mavjud yer fondining yer turlari bo'yicha tavsiflaydi. Ularning sifat holatlari, har bir ma'muriy tumanlar bo'yicha tuproq bonitirovkasi va yerlarni iqtisodiy jihatdan baholash ko'rsatkichlari asosida amalga oshirilishi mumkin. Demak, viloyatda yer kadastrining asosiy vazifasi - bu ma'muriy tuman yoki alohida tabiiy-iqtisodiy mintaqalar bo'yicha qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini rivojlantirish sharoitlari va xususiyatlarini aniqlashga imkon beradigan ma'lumotlar olishdan iboratdir.

Viloyatda yer kadastri ma'lumotlari katta amaliy ahamiyat kasb qiladi. Jumladan, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini to'g'ri joylashtirish, ixtisosliklarni ilmiy asosda belgilashda, qishloq xo'jaligini sanoat asosida qayta tashkil etishda yer kadastri ma'lumotlaridan foydalaniladi. Yer kadastri ma'lumotlari asosida ma'muriy tumanda yerdan foydalanish, jumladan sug'oriladigan yerlardan foydalanish darajasi va xo'jaliklarning ishlab chiqarish faoliyati tahlil qilinadi. Shu asosda yerdan hamda boshqa ishlab chiqarish vositalaridan kelgusida yuqori darajada foydalanish imkoniyatlari aniqlandi. Yer tug'risidagi aniq ma'lumotlar viloyat hokimiyati organlariga hamda ushbu hududni to'g'ri boshqarish uchun zarurdir. Bulardan tashqari, yer turlarini yaxshilash, meliorativ tadbirlarni o'tkazishni rejalashtirish, bu tadbirlarni o'tkazish uchun davlat byudjetidan mablag'lar olishni asoslash uchun ham yer kadastri ma'lumotlaridan foydalaniladi.

Viloyatda yer kadastri ma'lumotlari yer resurslaridan foydalanish bo'yicha davlat nazoratini amalga oshirish uchun zarurdir. Yer kadastri ma'lumotlari bo'yicha eng avvalo yer maydonlarini asosiy maqsadlarga binoan foydalanilayotganligi nazorat qilinadi. Bu ish «Yerlardan foydalanishni davlat nazorati to'g'risidagi Nizom»ning talablariga binoan o'tkaziladi. Yer kadastri ma'lumotlari ayniqsa davlat va jamoat maqsadlari uchun yer ajratish yo'li bilan viloyat er fondini tarqatish va qayta tarqatishda katta ahamiyat kasb qiladi. «Yer kodeksi»ga binoan yer uchastkalari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, viloyatlar va tumanlar hokimiyatlarining qarorlariga binoan yer qonunlarida ko'zda tutilgan tartibda ajratiladi. Bunda qishloq xo'jalik va o'rmon xo'jaligi yerlaridan boshqa maqsadlar uchun yer ajratgan taqdirda hozirgi kunda ushbu ajratilgan yer maydonlari uchun qishloq va o'rmon xo'jaligi ko'radigan zararlar ularga to'lanadi. Aynan ushbu zararlar miqdorlarini aniqlashda ham yer kadastri ma'lumotlari zarur bo'ladi. Qishloq xo'jaligi va umuman viloyat iqtisodiyotini yanada rivojlantirish tadbirlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish er fondi holatini har tomonlama bilishni talab qiladi. Yer kadastri er miqdorini va kenglikda joylashishi to'g'risidagi, haqiqiy holati va foydalanishi bo'yicha er fondining tavsifi to'g'risida aniq ma'lumotlar berilishi kerak. Shu sababli ham yer kadastrini asosiy yer toifalari, yerdan foydalanuvchilar guruxlari, yer turlarining tarkiblari, alohida ma'muriy tumanlar qirqimida viloyat bo'yicha yerlarning sifat holati va baholash bo'yicha o'tkazish zarur. Bunday ma'lumotlar viloyatda asosiy yer kadastrini o'tkazish natijasida olinadi. Joriy yer kadastrini yuritish natijasida viloyat yerlari tarkibida hamda ularning taqsimotida yuz beradigan barcha o'zgarishlar yoritiladi.

Viloyatda yer kadastrini o'tkazishning asosiy usuli-bu hujjatlilik hisoblanadi, ya'ni yer kadastrini ma'lumotlarini olish manbaasi bo'lib turli hujjatlar xizmat qiladi. Bunday hujjatlardan eng asosiysi-viloyat yer balansidir.

O'zbekiston Respublikasining «Davlat yer kadastrini to'g'risida»gi qonuniga hamda Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 31 dekabrda «O'zbekiston Respublikasida davlat yer kadastrini yuritish to'g'risida»gi 543-sonli qaroriga muvofiq viloyat bo'yicha har yili qishloq xo'jalik yer turlarining miqdori, joriy yilda korxonalar, muassasa va tashkilotlarga noqishloq xo'jalik maqsadlari uchun ajratilgan yerlar haqidagi ma'lumotlarni qo'shgan holda yer turlari va yerdan foydalanuvchilarga ularning tarqatilishi to'g'risida hisobot tuziladi. Har besh yilda bir marta viloyat yer balansini yer toifalari, yer turlari va yerdan foydalanuvchilar bo'yicha er taqsimoti to'g'risida, shuningdek yerlarning sifat holati va ularning baholari to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan holda tuziladi. Bundan tashqari, viloyatda yer kadastrini ma'lumotlarini olish uchun tasvirga olish, hududni kuzatuv, yer tuzish, o'rmon tuzish va boshqa materiallardan foydalaniladi. Keyinchalik boshqa tabiiy resurslar to'g'risidagi kadastr ma'lumotlarining to'planishidan olingan materiallar va hujjatlar viloyat yer kadastrini yuritishda qo'llaniladi.

5.3.2. Ma'muriy tuman va shahar yer balansini qabul qilish tartibi

Viloyatda amalga oshiriladigan yer kadastrini ishlaridan biri-tuman va shaharlar yer balanslarini tekshirish va qabul qilish hamda viloyat bo'yicha yig'ma yer balansini tuzish hisoblanadi.

Yer resurslari viloyat hududiy boshqarmasining davlat yer kadastrini bo'limiga tumanlar, viloyatga bo'ysinuvchi shaharlardan kelib tushgan yer balanslari yer kadastrini bo'yicha, jumladan yerlarni hisobga olishni amalga oshiruvchi mutaxassislar tomonidan sinchiklab tekshiriladi. Tekshirish uchun joriy hisobotlar, kuzatuv va yer tuzish ma'lumotlari, tasvirga olish materiallari, shuningdek oldingi yillar yer balanslari keng qo'llaniladi. Tekshirish chog'ida asosiy e'tibor yer balansidagi ma'lumotlarning haqqoniyligi va aniqligiga qaratiladi. Tekshirish ishlari yer balansini ma'lumotlarini boshqa hujjatlar bilan taqqoslash yo'li bilan amalga oshiriladi.

Tuman chegarasidagi yerlarning umumiy maydonlarini tekshirishda ma'muriy tuman chegarasidan tashqarida yerdan foydalanuvchilarning yer maydonlarining mavjudligi, shuningdek boshqa tumanlar yerdan foydalanuvchilarining maydonlari aniqlanadi. Bunda tumanlar yer balanslarining ma'lumotlari bo'yicha tumanlar aro almashinish va yer o'Ichamlarining kelishilganligi aniqlanadi. Bu ma'lumotlar tumanlar yer balanslariga ilova qilingan hududdan tashqarida foydalanilayotgan yerlar to'g'risidagi ma'lumotlarni taqqoslash yo'li bilan amalga oshiriladi.

Yer balansiga quyidagi hujjatlar kiradi: yer toifalari, yer turlari va yerdan foydalanuvchilar bo'yicha yerlarning mavjudligi va ularni tarqatilishi to'g'risida hisobot; yer turlari va yerdan foydalanuvchilar bo'yicha sug'oriladigan yerlarning mavjudligi va ularni taqsimoti to'g'risida hisobot; shaxsiy foydalanishdagi tomorqa yerlarisiz jamoa, shirkat va boshqa qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi bilan

shug'ullanuvchi xo'jaliklarda qishloq xo'jalik yer turlarining tarkibiy o'zgarishi to'g'risida ma'lumotnoma; davlat, jamoat va boshqa maqsadlar uchun doimiy uzoq muddatga (3 yildan ortiq) yer ajratish, ajratilgan yerlar o'rniga qishloq xo'jalik yerlarini o'zlashtirish va qishloq xo'jaligida foydalanish uchun yerlarni qaytarib berish to'g'risida hisobot; davlat jamoat va boshqa maqsadlar uchun vaqtinchalik foydalanishga (3 yilgacha) yer ajratish to'g'risida hisobot; jamoa, shirkat va qishloq xo'jaligi bilan shug'illanadigan boshqa xo'jaliklar foydalanishida bo'lgan qishloq xo'jalik yerlarining sifat holati to'g'risida ma'lumot; sug'oriladigan yerlarni meliorativ holati to'g'risida ma'lumotlar; tushuntirish xati hamda tuman hokimiyatining yer balansini tasdiqlaganligi to'g'risidagi qaror.

Yer balansining tuzilganligi hujjatlarda keltirilgan ma'lumotlarni taqqoslash, shuningdek yerdan foydalanuvchilar va yer turlarining bir guruxining maydonlarini tanlov asosida nazorat yo'li bilan tekshiriladi.

Yer balansini qabul qilish chog'ida hisobot yilida tuman er fondida yuz bergan o'zgarishlarning asoslanganligiga aloxida e'tibor beriladi. Hisobot yilidagi yer balansining ma'lumotlarini oldingi yildagi ma'lumotlar bilan taqqoslash yo'li bilan farqlar aniqlanadi. Yer balansini qabul qilish chog'ida davlat, jamoat va boshqa maqsadlar uchun ajratilgan yerlar o'rniga qishloq xo'jalik yerlarini o'z vaqtida o'zlashtirilganligiga, oldin ajratilgan yerlarni qishloq va o'rmon xo'jaligida foydalanish uchun o'z vaqtida qaytarilganligiga, shuningdek yerlarni o'zlashtirish uchun pul mablag'ini o'z vaqtida tushganligiga va undan to'g'ri foydalanilganligiga aloxida e'tibor beriladi.

Yer turlari tarkibini tahlil qilishda shirkat va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi bilan shug'illanadigan boshqa davlat xo'jaliklaridagi asosiy qishloq xo'jalik yerlari maydonlarining kamayishini qonuniyligi aniqlanadi. Bunday tekshirish qishloq xo'jalik yer turlarining o'zgartirilganligi to'g'risidagi ma'lumotnoma hamda yer balansiga ilova qilinadigan tushuntirish xati bo'yicha amalga oshiriladi.

Sug'orish hamda kollektor-zovur tarmoqlariga ega bo'lgan maydonlarning o'zgarishi ayniqsa juda sinchkovlik bilan tekshiriladi. Yer balansining bunday yerlar bo'yicha ma'lumotlari sug'orish hamda kollektor-zovur tarmoqli yangi yerlarni foydalanishga topshirish to'g'risidagi statistik hisobotlarning ma'lumotlari, shuningdek hisobot yilida sug'oriladigan yerlarning mavjudligi va ulardan foydalanish to'g'risidagi ma'lumotlar bilan taqqoslanadi. Agarda ular o'rtasida farq mavjud bo'lsa uning qonuniyligi va asosiligi aniqlanadi.

Asosiy diqqat-e'tibor sug'oriladigan yerlarning to'liq yoki qisman qishloq xo'jaligida foydalanilmasdan qolganligi sabablarini tahlil qilishga qaratiladi. Agarda sug'oriladigan yerlarda ekilgan ekinlarning bir qismi tabiiy ofatlar natijasida nobud bo'lgan bo'lsa, hisobotga ekinlarni hisobdan chiqarish to'g'risidagi dalolatnoma ilova qilinishi hamda qishloq xo'jaligi yerlarining maydonini oshirish bo'yicha qabul qilingan tadbirlar ko'rsatilishi zarur.

Haydalma yerlar maydonini statistik organlarning ekin maydonlari to'g'risidagi ma'lumotlari bilan taqqoslanadi. Agarda farq mavjud bo'lsa uning sabablari va asosiligi aniqlanadi. Yer balansini qabul qilishda asosiy e'tibor ko'p yillik mevali daraxtzorlar maydonlari o'zgarishini taxliligiga ham qaratiladi.

Bu taxlil hisobot va oldingi yillardagi yer balanslari ma'lumotlarini taqqoslash yo'li bilan o'tkazilmasdan, balki hisobot yilida yangi bog'lar va boshqa ko'p yillik daraxtzorlar yaratilganligi to'g'risidagi tezkor hisobotlar ma'lumotlarini keltirish yo'li bilan ham o'tkaziladi. Qishloq xo'jalik korxonalarida yerlardan foydalanish holati taxlil qilinganidan so'ng boshqa guruhlardagi yerdan foydalanuvchilar bo'yicha yerlardan foydalanish xarakteri o'rganiladi. Yer balansini qabul qilishda tumanda yerdan foydalanishning davlat nazorati davrida yerdan foydalanishda va yer kadastrini yuritishda qanday kamchiliklar ochib tashlandi hamda ularni tugatish uchun qanday chora-tadbirlar belgilanganligi to'g'risidagi ma'lumotlar ham o'rganiladi. Yer kadastrini bo'yicha mutaxassis yer balansini tekshirish natijasida yerlardan oqilona foydalanish hamda yer kadastrini yaxshilash uchun yerlarni holatini kuzatuv va yangi tasvirga olishni o'tkazish zaruriyati to'g'risidagi yer balansining tushuntirish xatida berilgan takliflarning asosligiga xulosa beradi.

Yer balansini tekshirish davrida aniqlangan barcha kamchiliklar «Yergeodezkadastr» tuman xizmatida yer balansini tuzish bilan shug'ullanadigan mutaxassis tomonidan to'g'rilanishi zarur.

5.3.3. Viloyat yer balansining mazmuni va uni tuzish shartlari

Barcha tumanlar hamda viloyat bo'ysinuvidagi shaharlar yer balanslari tekshirilganidan va qabul qilinganidan so'ng viloyat yig'ma yer balansi tuziladi. Viloyat yer balansiga ham tuman yer balansiga kirgan hujjatlar kiradi.

Viloyat yer balansi 0,1 ming gektargacha aniqlikda va ming gektar o'lcham birligida tuziladi. Shuning uchun yer balansiga tushirishdan oldin barcha maydonlar miqdorlari 0,1 ming gektarga yaxlitlanadi. Yer balansining asosiy hujjati yerlarning mavjudligiga va ularni yer toifalari, yer turlari va yerdan foydalanuvchilar bo'yicha tarqatilishi to'g'risidagi hisobot (22-shakl) hisoblanadi. Hisobotda yer toifalari, yerdan foydalanuvchilar, yer turlarining tarkibi va ularning tarkibiy qismlari bo'yicha guruhlar keltiriladi. Sug'oriladigan yerlarning mavjudligi hamda yer turlari va yerdan foydalanuvchilar bo'yicha taqsimlanishi to'g'risidagi hisobot (22a-shakl) qishloq xo'jalik yer turlari doimiy sug'oriladigan va shartli sug'oriladigan yerlarni ajratgan holda sug'orish tarmoqlariga ega bo'lgan yerlarning mavjudligi bo'yicha yerdan foydalanuvchilarning asosiy guruhlariga tavsif beriladi. Hisobotga alohida ilova tariqasida sug'oriladigan yerlarning meliorativ holati to'g'risida ma'lumotlari beriladi. Hisobotga ilova qilinadigan shaxsiy foydalanishdagi tomorqa yerlarisiz shirkat xo'jaliklari va qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanadigan qishloq xo'jalik korxonalaridagi qishloq xo'jalik yerlarining o'zgarishi to'g'risidagi ma'lumotnomada viloyat qishloq xo'jalik korxonalaridagi haydalma yerlar, bo'z yerlar, ko'p yillik daraxtzorlar, pichanzorlar va yaylovlar tarkibidagi hisobot yilidagi o'zgarishlar tahlili beriladi. O'zgarishlar tahlili asosiy qishloq xo'jalik yer turlarining umumiy maydonlari bo'yicha, sug'oriladigan yerlar bo'yicha alohida amalga oshiriladi. •

Davlat, jamoat va boshqa maqsadlar uchun doimiy va uzoq muddatga (3 yildan ortiq) foydalanish uchun yer ajratish, ajratilgan yerlar o'rniga qishloq xo'jalik yerlarini o'zlashtirish hamda qishloq va o'rmon xo'jaligida foydalanish uchun yerlarni qaytarish to'g'risida hisobot tuziladi. Hisobot yilida amalga oshirilgan sanoat, gidrotexnik, temir yo'llar, shahar va boshqa qurilish ishlari, qazilma boyliklarni qazib olish uchun hamda boshqa davlat va jamoat ehtiyojlariga yer ajratish to'g'risidagi ma'lumotlar keltiriladi. Davlat, jamoat va boshqa maqsadlar uchun vaqtinchalik (3 yilgacha) foydalanishga yer ajratish to'g'risidagi hisobot o'z ichiga geologiya-qidiruv, topografik va qishloq xo'jaligi korxonalari, o'rmonchilik tashkilotlari, davlat zahirasi va boshqa yerdan foydalanuvchilar yerlari hisobiga boshqa qidiruv ishlari uchun yer ajratish to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Besh yilda bir marta viloyatning yer balansi mukammal ko'rinishda tuziladi. Unda yuqorida sanab o'tilgan ma'lumotlardan tashqari tuproqlar unumdorligiga ta'sir etuvchi tuproqlarning mexanik tarkibi, relefi, tuproqlarning yuvilish darajasi, kislotaliligi, sho'rlanishi, toshloqli-ligi, botqoqlanishi, er osti suvlarining chuqurligi va boshqa belgilari bo'yicha asosiy qishloq xo'jalik yerlarining sifat holati to'g'risidagi ma'lumotlar, shuningdek yer baholash ko'rsatkichlari keltiriladi.

Sanab o'tilgan hujjatlardan tashqari yer balansiga keng qamrovli tushuntirish xati ham kiradi. Unda viloyat er fondi tarkibida yuz bergan o'zgarishlar asoslangan holda yoritiladi. Ma'muriy chegaralarning o'zgarishi, shuningdek viloyat yerlarning umumiy va chegaralaridagi o'zgarishlar bo'yicha maydonlari masalalarga alohida e'tibor beriladi. Agarda viloyatdagi yerdan foydalanuvchilarning viloyat chegarasidan tashqarida yerlari bo'lsa, tushuntirish xatida yer turlarining tarkibi bo'yicha tashqarida foydalanilayotgan yerlarning o'lchamlari ko'rsatiladi.

Tushuntirish xatida viloyatdagi yer kadastrining holatiga «baho» beriladi. Bu yerda davlat yer kadastrini ishlari bilan shug'ullanayotgan xodimlar, ularning ma'lumoti ishlab chiqarish staji va malakalari to'g'risida ma'lumotlar keltiriladi.

Viloyat yer balansi viloyat hokimiyatida ko'rib chiqiladi hamda tasdiqlash to'g'risida qaror qabul qilinadi.

5.3.4. Viloyatda yer kadastrini va yerdan foydalanishning davlat nazoratini tashkil etish

Ma'lumki, harakatdagi qonunlarga muvofiq viloyatda davlat yer kadastrini hamda yerlardan foydalanishni davlat nazoratini tashkil etish viloyat xokimiyatidagi «Yergeodezkadastr» boshqarmasidagi yerlarni hisobga olish, ulardan foydalanishi va muxofazasini nazorat qilish bo'limiga yuklatilgan. Bundan tashqari, har bir viloyat boshqarmasining boshliqlari viloyat yerlaridan foydalanish va muhofaza qilish bo'yicha bosh inspektor bo'lib hisoblanadilar. Viloyatda yer kadastrini ishlari amaliy jihatdan «O'zdaverloyiha» - respublika ilmiy-loyihalash institutining viloyat bo'linmalari tomonidan bajariladi. Ularning tarkibida yer kadastrini bo'yicha maxsus ishlab chiqarish bo'limlari tashkil etilgan. Yer tuzish bo'yicha loyiha instituti yer kadastrini maqsadlari uchun tasvirga olish va kuzatuv ishlarini, yerdan foydalanishni

ro'yxat qilish, yerlarni miqdor va sifat hisobi, tuproq bonitrovkasi hamda yerlarni iqtisodiy jihatdan qiymat bahosini aniqlash ishlarini bajaradi. Bu ishlar asosiy va joriy yer kadastrini o'tkazish tartibida bajariladi. Viloyat hokimiyati qoshidagi «Yergeodezkadastr» boshqarmasining boshlig'i, yerdan foydalanish va muhofaza qilishning nazorat qilishning viloyatdagi bosh inspektori sifatida uning quyidagi vazifalar yuklatiladi:

- viloyatda davlat yer kadastrini yuritish;
- viloyat yer fondini o'rganish bo'yicha davlat nazorati ishlarini, aholi yashash punktlari yerlari bilan birgalikda shirkatlar, jamoa, davlat xo'jaliklari va boshqa qishloq xo'jalik korxonalarini, shahar, tuman hokimiyatlarida yer kadastrini ishlarini yuritilayotganligini nazoratini tashkil etish va amalga oshirish;
- tuman hokimiyatlaridagi «Yergeodezkadastr» xizmatlarining boshliqlari, shuningdek yer tuzuvchi mutaxassislarni yer kadastrini tashkil etish masalalari bo'yicha nazorat qilish;
- aloxida yerdan foydalanuvchilar tomonidan yerdan to'g'ri foydalanishni nazorat qilish;
- qishloq xo'jalik xaritalarini tuzish va o'z vaqtida nashrga topshirish uchun materiallarni tayyorlash;
- yer tuzish, tasvirga olish, kuzatuv va yer baholash ishlarini o'z vaqtida hamda yuqori sifatda bajarilishini nazorat qilish;
- viloyat bo'yicha yillik yer balansini tuzishni tashkil qilish;
- yerdan foydalanishni yaxshilash hamda yer kadastrini yuritishni takomillashtirish bo'yicha tadbirlar ishlab chiqish va amaliyotga tadbir qilish;
- tasvirga olish va kuzatuv materiallarini, yer kadastrini hujjatlari xamda yerdan foydalanish va yer tuzish bo'yicha boshqa materiallarning to'g'ri saqlanishini nazorat qilish.

Ushbu vazifalarni bajarish uchun bosh inspektorga quyidagi huquqlar beriladi:

- viloyat hududidagi barcha tumanlar, shirkat, jamoa xo'jaliklari hamda yer uchastkalari berilgan barcha korxonalar, muassasa va tashkilotlarga hech qanday to'siqsiz tashrif buyurishi va ularning hududida yerdan foydalanish bo'yicha davlat nazoratini o'tkazishi;
- yer kadastrini ishlarini yuritish tasvirga olish, kuzatuv, ro'xatga olish, yer hisobi, yer baholash, hisoboti va yerdan foydalanish bo'yicha boshqa hujjatlar hamda materiallarning saqlanish holatlarini tekshirish;
- yerdan foydalanuvchilardan yerlardan foydalanishni tavsiflaydigan zarur materiallar va hisobotlarni olish;
- yerlardan foydalanishda aniqlangan kamchiliklarni tuzatilishini, shuningdek, yer kadastrini yuritish bo'yicha amaldagi yo'riqnomalar va nizomlarning bajarilishini barcha yerdan foydalanuvchilardan talab qilishi;
- tuman hokimiyatidagi yer resurslari xizmatlarining boshliqlari ishlarini nazorat qilishi, yerdan foydalanishning davlat inspeksiyasi ishlariga yer tuzuvchilarni, xabarlarini bilan kelishgan xolda shirkat, jamoa xo'jaliklari, korxonalar, muassasa va tashkilotlardagi yer tuzuvchilar va boshqa qishloq xo'jalik mutaxassislarini jalb qilish;

- yer qonunlarining buzilganligi to'g'risidagi materiallarni zarur xollarda, aybdorlarni ma'muriy hay'atga yoki jinoiy javobgarlikka tortish uchun sudga oshirishi mumkin.

Yer kadastrni ishlarini o'tkazish va umuman viloyat yerlaridan foydalanishni tashkil etish, viloyatda yer munosabatlarini tartibga solish, yerdan foydalanishni davlat nazoratini o'rnatish ishlarining yakunlari bo'yicha viloyat «Yergeodezkadastr» boshqarmasi Respublika «Yergeodezkadastr» Davlat qo'mitasiga hisobot beradilar.

Nazorat savollari

1. Viloyatda yuritiladigan yer kadastrining umumiy mazmuni va mohiyati nimadan iborat?
2. Viloyatda yuritiladigan yer kadastrining ma'lumotlari qaysi masalalarni hal qilishda foydalaniladi?
3. Viloyat yer kadastrni qanday usulda yuritiladi?
4. Viloyatda tuman, shahar yer balanslarini qabul qilish qanday tartibda amalga oshiriladi?
5. Tuman, shahar yer balanslarini qabul qilish chog'ida nimalarga e'tibor beriladi?
6. Viloyat yer balansining mazmuni qanday?
7. Viloyat yer balansini tuzishda qanday shartlar e'tiboga olinadi?
8. Viloyatda yer kadastrni va yerdan foydalanishning davlat nazorati qanday tashkil etiladi?
9. Bosh inspektorining asosiy vazifalari nimalardan iborat?
10. Bosh inspektorga qanday huquqlar berilgan?

5.4. Respublikada yer kadastrni. Milliy yer hisoboti.

5.4.1. Respublikada yer kadastrni va yerdan foydalanishni davlat nazoratini tashkil etish vazifalari

Respublikada yer kadastrni yuritish ham viloyatda yer kadastrni yuritish kabi mamlakat iqtisodiyotining barcha tarmoqlarida rejali tarzda foydalanish maqsadida yer fondi to'g'risidagi aniq va zaruriy ma'lumotlarni olishni ko'zda tutadi.

Yer kadastrni ma'lumotlari qishloq xo'jaligi tarmoqlarida ishlab chiqarishni ilmiy asoslangan holda joylashtirish, yerlarni melioratsiya-lash, tuproqni suv hamda shamol eroziyalaridan muhofaza qilish bo'yicha tadbirlar ishlab chiqish, yer solig'i miqdorlarini belgilash, ijara haqini aniqlash, qishloq xo'jalik ekinlari hosildorligini rejalashtirish va boshqa maqsadlarda foydalaniladi.

Ilmiy-texnikaviy jarayonlarni jadallashganlik sharoitida yer kadastrni ma'lumotlari, birinchidan, qishloq xo'jaligidagi yerlardan foydalanishni optimallashtirish bo'yicha, ikkinchidan, yerlarni tarmoqlararo muqobil taqsimlash va yerlarni muhofaza qilish bo'yicha masalalarni hal qilish uchun zarurdir. Qishloq xo'jaligida yerdan foydalanish bo'yicha optimallashtirish masalalarini qo'yish va hal qilish mamlakatning u yoki bu mintaqasida, qishloq xo'jaligini yuritish uchun yerlarning yaroqliligi to'g'risidagi ma'lumotlarni talab qiladi.

Shu nuqtai nazardan yirik masshtabli tuproq bonitirovkasi va yerlarni iqtisodiy baholash bo'yicha bajarilgan ishlar katta ahamiyatga egadir. Shu bilan bir qatorda yer kadastrini ma'lumotlari qishloq xo'jaligida yerlardan foydalanishning ustuvorligi to'g'risidagi talablarni buzmaganda holda tarmoqlararo munosabatlarda yerlarni muhofaza qilishni ta'minlash uchun zarurdir.

Yer kadastrini yuritish sohasidagi davlat boshqaruvi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, davlat hokimiyati mahalliy organlari va maxsus vakolat berilgan davlat boshqaruvi organlari amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi «Yergeodezkadastr» Davlat qo'mitasi davlat yer kadastrini yuritish sohasidagi maxsus vakolat berilgan davlat boshqaruvi organi hisoblanadi.

Respublikada davlat yer kadastrini yuritish sohasida quyidagilar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining vakolatlariga kiradi:

- yer resurslaridan oqilona foydalanishga qaratilgan yagona davlat siyosatini ishlab chiqish;

- moliyalash va investitsiyalash sohasidagi ustivor yo'nalishlarni belgilash va masalalarni hal qilish;

- yer resurslarining holati to'g'risidagi har yili milliy hisobotni tasdiqlash;

- yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarni va yer uchastkalariga oid bitimlarni davlat ro'yxatiga olish tartibini belgilash;

- topografiya – geodeziya, kartografiya ishlariga hamda davlat yer kadastrini yuritish bilan bog'liq boshqa ishlarga listenziya berish tartibini belgilash;

- qonun hujjatlariga binoan boshqa vakolatlarni amalga oshirish.

Davlat yer kadastrini yuritish sohasida quyidagilar O'zbekiston Respublikasi «Yergeodezkadastr» davlat qo'mitasining vakolatlariga kiradi:

- O'zbekiston Respublikasining butun hududida davlat yer kadastrini yuritishiga doir yagona davlat siyosatini amalga oshirish va bu ishlarni muvofiqlashtirish;

- davlat yer kadastrini yuritilishini tashkil etish;

- Yer resurslarining holati to'g'risidagi har yilgi milliy hisobotni tayyorlash;

- Davlat kadastrini yagona tizimiga taqdim etiladigan yer kadastriga doir axborotlarning tarkibi, hajmlari va ularga qo'yiladigan texnik talablarni belgilash;

- shahar va posyolkalarda davlat yer kadastrini yuritilishini tashkil etish;

- davlat yer kadastrini yuritish uchun zarur bo'lgan aerokosmik suratlar, turli masshtablardagi plan-kartografik asoslar, topografik ishlar va ma'lumotlar bilan belgilangan tartibda ta'minlash;

- tumanlar va aholi punktlarining ma'muriy chegaralarini belgilash (aniqlash) ga doir ishlarni tashkil etish va yuritish;

- me'yoriy hujjatlarni belgilangan tartibda ishlab chiqish va tasdiqlash;

- mutaxassislar tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish;

- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshirish.

Mamlakatda davlat yer kadastrini tashkil etish bilan «Yergeodezkadastr» davlat qo‘mitasi hamda uning tarkibiga kirgan “Davlat kadastrlari“ boshqarmasi shug‘ullanadi.

Davlat yer kadastrini va yerlarni hisobga olish boshqarmasiga respublikada yer fondida yer kadastrini yuritish, respublika yer balansini tuzish, viloyatlarda davlat yer kadastrini yuritishni tashkil etish va nazorat qilish, yer uchastkalariga bo‘lgan huquqlarni ro‘yxatga olishni yanada takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish, yer kadastrini hisob va hisobot hujjatlarining yangi shakllarini ishlab chiqish, yo‘riqnomalar, qoidalar va ko‘rsatmalar tayyorlash yuklatilgan.

Qo‘mita shuningdek yer tuzish, yer monitoringi va davlat yer kadastrini yuritish bilan bog‘liq maxsus tadqiqotlar va izlanishlarni, loyihalash va boshqa ishlarni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan aerokosmik suratga olish materiallari, turli masshtablardagi plan-kartografik materiallar, topografik ishlar va ma‘lumotlar bilan ta‘minlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi «Yergeodezkadastr» davlat qo‘mitasi yer tuzish, yer monitoringini amalga oshirish va davlat yer kadastrini yuritish bo‘yicha bosh buyurtmachi hisoblanadi.

“O‘zdavverloyiha” davlat ilmiy-loyihalash instituti bosh loyihalovchi – dastlabki loyiha, loyiha ishlari, qishloq xo‘jaligi ahamiyatiga molik bo‘lgan rejalashtirish va kartografiya materiallarini tayyorlash va nashr etish hamda yer tuzish, yer monitoringi va davlat yer kadastriga bog‘liq boshqa izlanishlarni bajaruvchisi hisoblanadi.

Tuproqshunoslik va agrokimyo instituti tuproq unumdorligini saqlash, oshirish va qayta tiklash bilan bog‘liq ilmiy ishlar, boshqa tadqiqotlar va izlanishlarni bajaruvchisi hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi «Yergeodezkadastr» Davlat qo‘mitasi raisi Yerdan foydalanish va uni muhofaza qilishni nazorat qilish bosh davlat inspektori hisoblanadi.

«Yergeodezkadastr» Davlat qo‘mitasi raisining o‘rinbosarlari o‘z navbaitda Yerdan foydalanish va uni muhofaza qilishni nazorat qilish bosh davlat inspektorining o‘rinbosarlari hisoblanadilar.

5.4.2. Respublika bo‘yicha yer balansini tuzish. Milliy yer hisoboti

Respublika yer fondining huquqiy, tabiiy va xo‘jalik holatlari to‘g‘risidagi barcha ma‘lumotlar majmuasi respublika yer balansida jamlanadi. Viloyatlar yer balanslari viloyat hokimlari tomonidan tasdiqlanadi va bir hafta muddat ichida «Yergeodezkadastr» Davlat qo‘mitasiga taqdim etiladi.

Yer balansini qo‘mita tomonidan qabul qilishda zaruriy hujjatlarning mavjudligi, ularni to‘g‘ri tuzilganligi hamda yerdan foydalanuvchilar guruhlari, yer turlarining tarkibi hamda hisobot yili uchun ularning sifat holatlari bo‘yicha er fondining taqsimlanishi va o‘zgarishlarining asoslanganligi tekshiriladi. Ushbu ma‘lumotlarni tahlil qilish va tekshirish viloyat hamda ma‘muriy tumanlar bo‘yicha amalga oshiriladi.

Tekshirilgan va qabul qilingan viloyatlarning yer balanslari asosida respublika miq'osida yer balansi tuziladi. Respublika yer balansida respublika va viloyatlar bo'yicha yerdan foydalanuvchilar, yer turlari bo'yicha yer fondining tavsifi keltiriladi. Respublika yer balansiga yer fondini yerdan foydalanuvchilar va yer turlari bo'yicha taqsimlanishi bo'yicha hisobot va alohida tarzda sug'oriladigan yerlarni yerdan foydalanuvchilar va yer turlari bo'yicha mavjudligi va taqsimlanishi to'g'risidagi hisobot kiradi. Hisobot ilovalarida yerlarni taqsimlanishi hamda hisobot yilida yerdan foydalanishda yuz bergan o'zgarishlar tahlili beriladi. Ushbu o'zgarishlarning asosi respublika yer balansining tushuntirish xatida keltiriladi. Yer fondining holatini, uni yer turlari va yerdan foydalanishlar bo'yicha taqsimlanishini to'laroq tavsiflash va ko'rgazmaliligini ta'minlash uchun yer balansi grafik-chizma materiallar bilan to'ldiriladi. Besh yilda bir marta Respublika yer balansi yerlarning sifat holati va baholash ma'lumotlari bilan to'ldiriladi.

Respublika yer balansi Vazirlar Mahkamasida maxsus qaror bilan tasdiqlanadi. Yer fondining holati, uni yer turlari va yerdan foydalanuvchilar bo'yicha taqsimlanishi to'g'risidagi ma'lumotlardan keng miq'osda foydalanish uchun yer balansining asosiy ko'rsatkichlari har yili maxsus statistik to'plam sifatida chop etiladi.

Yer resurslarining holati to'g'risidagi Milliy hisobot har yili tayyorlanadi hamda butun mamlakat va ma'muriy -hududiy birliklar bo'yicha yerlarning miqdor va sifat holati hamda ularning bahosi, yerlarni toifalarga bo'linishi, tarmoqlar, yer uchastkalaridan foydalanuvchilar, yer uchastkasi ijarachilari, mulkdorlari bo'yicha taqsimlanishi to'g'risidagi ma'lumotlarni va yer kadastriga oid bo'lgan boshqa axborotlarni o'z ichiga oladi.

Ma'lumki, yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, qishloq joylarida namunaviy uy joylar qurish uchun yer ajratish va undan foydalanish, davlat mulkchiligini jamoa mulkchiligiga aylantirish, xo'jalik yuritishning shakllarini rivojlantirish, fermer va dehqon xo'jaliklarini yanada mustahkamlash, huquqlaini muxofaza qilish muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, vazirliklar, qo'mitalar va idoralar, mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari mamlakatimizda yer resurslaridan oqilona, asrab avvaylab, samarali foydalanishni ta'minlovchi, yerga oid munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga soluvchi, yer qonunchiligini zamon talablari darajasida yo'lga qo'yuvchi, ijtimoiy munosabatlarni tartibga sluvchi alohida o'ta muhim me'yoriy hujjatlar bo'lib xizmat qilmoqda.

"O'zbekiston Respublikasi Yer resurslarining holati to'risidagi Milliy hisobot"ni tayyorlashda "Yergeodezkadastr" qo'mitasi tomonidan tuman, shahar va viloyat hokimlarining qarorlari bilan tasdiqlangan yillik yer hisobotlari jamlanib, qo'mita tarkibiga kiruvchi korxonalar va tashkilotlarning yer tuzish va yer kadastr bo'yicha bajargan ishlari haqidagi ma'lumotlardan foydalaniladi. "Milliy hisobot" yer fondining holatini kuzatish, tuproq unumdorligini saqlash, qayta tiklash (tiklash) va oshirish, miqdor va sifat darajasi bo'yicha toifalarning taqsimlanishi va o'zgarishlarini aniqlash, yer resurslaridan oqilona, samarali

foydalanish, uni unumdorligini oshirish va ilmiy asoslangan almashlab ekishni joriy etish, yerlarni muxofaza qilish, iqtisodiy hamda siyosiy ijtimoiy ustuvor yo'nalishlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan. O'zbekiston Respublikasining Yer kodeksi me'yorlari asosida yer qonunchiligi va me'yoiy huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish, yangi texnika va texnologiyalarni joriy etish, yerga oid munozarali holatlarning echimini topish, amaliy tajriba asosida yer munosabatlarini tartibga solish tizimii takomillashtirishda yagona davlat siyosati amalga oshirilishini ta'minlaydi

"Milliy hisobot" O'zbekiston Respublikasining yer fondi, O'zbekiston Respublikasining tuproqlari va ularning sifat holati, yerdan foydalanish sohasida yerga oid munosabatlarni tartibga solish tizimini takomillashtirish, davlat yer fondining boshqaruvini amalga oshirish, yer resurslaridan samarali foydalanish jarayonida yagona davlat siyosatini amalga oshirilishini ta'minlashning asosiy muammolari kabi masalalarni o'z ichiga oladi

E'tirof etish joizki, yer munosabatlarini tartibga solish, yerdan foydalanish, tuproq unumdorligini oshirish, yernng ijtimoiy, investitsiya va ishlab chiqarish salohiyatini ko'tarish hamda iqtisodiy o'sishining yirik mustaqil omiliga aylantirish bugungi kunning asosiy talabi bo'lib qolmoqda. Shu jihatdan ham yer islohoti O'zbekiston iqtisodiyotini tarkibiy qayta qurish, davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, yer munosabatlariga o'zaro bog'liq bo'lgan huquqiy, tashkiliy, moliyaviy, ilmiy texnikaviy va boshqa chora tadbirlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirilishini ta'minlovchi, yer munosabatlarni muvofiqlashtiruvchi, yer resurslarini davlat tomonidan boshqarishning unumli mexanizmi tizimlarini yaratuvchi omilga aylangan.

Yer resurslarining holati to'g'risidagi Milliy hisobotga kiritiladigan ma'lumotlarni taqdim etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

5.4.3. Dunyo yer fondi tarkibida O'zbekiston Respublikasi yer maydonlarining tavsifi

O'zbekiston Respublikasi yer fondiga tavsif berishdan oldin dunyo bo'yicha mavjud bo'lgan yer maydonlari to'g'risida qisqacha to'xtalib o'tish lozim.

Rasmiy ma'lumotlarga asosan yer sharining umumiy maydoni 51,0 mlrd. ga deb e'tirof etiladi. Ushbu maydonning quruqlik qismi 14,8 mlrd. ga ni tashkil etadi. Shuning 1,4 mlrd. gasi doimiy muzliklar bilan qoplangan. Shunday ekan, amalda insoniyat tasarrufida 13,4 mlrd. ga yer maydoni qoladi. Bugungi kunda ushbu maydonning 10,8 foizi, ya'ni 1457 mln. gasini insonlar tomonidan bevosita foydalanilmoqda va turli qishloq xo'jalik mahsulotlari etishtirishda ishtirok etmoqda. Umumiy maydondan 2987 mln. gasi, ya'ni 22,3 foizi yaylovlar bilan band, 4041 mln.gasi (30,1 foizi) – o'rmonlar va 4907 mln. ga (36,8 foizi) - boshqa yerlar bilan band. Dunyo yer maydonlari miqdor jihatidan katta bo'lishiga qaramasdan qishloq xo'jaligida foydalanish uchun yerlarning o'zlashtirish darajasi unchalik katta emas (33,1 foizni tashkil etadi).

Yerlarni eng yuqori qishloq xo'jalik o'zlashtirilishi Avstraliya va Okeaniyada (59,8 foiz), undan kamroq Yevropada (48,7 foiz) va Osiyoda (35,4 foiz). Qishloq xo'jalik o'zlashtirilishi Janubiy Amerikada pastroq (25,1 foiz), Shimoliy va Markaziy Amerikada (28,1 foiz).

O'zbekiston Respublikasining er fondi to'g'risida so'z yuritiladigan bo'lsa shuni qayd qilish mumkinki, «Yergeodezkadastr» Davlat qo'mitasining bergan ma'lumotlariga qaraganda, 2010 yil 01 yanvar holati bo'yicha mamlakatning umumiy yer fondi 44410,3 ming gani tashkil etadi. Ushbu maydonning 9,2 foizini, ya'ni 4071,0 gasini haydalma yerlar, 350,9 ming gasini (0,9 foizi) ko'p yillik daraxtzorlar, 20756,1 ming gasini (49,0 foizi) yaylovlar va pichanzorlar tashkil etadi. Respublika er fondini yer toifalari bo'yicha taqsimlanishi to'g'risidagi ma'lumotlar quyidagi jadvalda keltiriladi.

48-jadval

Respublika yer fondining yer toifalari bo'yicha taqsimlanishi
(2014 yil 1 yanvar holatiga)

T.r	Yer toifalari	Maydoni	
		Ming ga	Umumiy maydonga nisbatan %
1	Qishloq xo'jaligi yerlari	20469,1	46,10
2	Aholi punktlari yerlari	221,0	0,49
3	Sanoat, transport, aloqa, mudofaa va boshqa maqsadlarga mo'ljallangan yerlar	896,2	2,02
4	Tabiatni muhofaza qilish, sog'lomlashtirish, rekreatsiya va tarixiy-madaniy maqsadlarga mo'ljallangan yerlar	76,0	0,17
5	Tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar	9,2	0,02
6	O'rmon fondi yerlari	9630,0	21,7
7	Suv fondi yerlari	831,4	1,87
8	Zahira yerlari	12277,4	27,6
	Jami yer fondi	44410,3	100,0

48-jadvaldagi ma'lumotlardan ko'rinadiki, respublika umumiy yer maydonining 46,10 foizi qishloq xo'jaligi mahsulotlari etishtirish uchun turli korxonalar, muassasa va tashkilotlarga ijara huquqi asosida berilgan. 21,7 foiz yerlar o'rmon fondini tashkil etadi. Bugungi kunda davlat tasarrufida turgan, hech bir toifaga ajratilmagan yerlar umumiy maydonning 27,6 foizini tashkil etadi.

Ma'lumki, bugungi kunda respublikamiz ma'muriy chegarasida 12 viloyat va Qoraqalpog'iston Respublikasi hamda mamlakatimiz poytaxti Toshkent shahri mavjud. Ushbu ma'muriy birliklar bo'yicha ham respublika yer fondini asosiy yer turlari bo'yicha taqsimlanishi to'g'risidagi ma'lumotlarni keltirib o'tish berilayotgan tavsifni to'ldiradi (49-jadval).

Respublika yer fondining viloyatlar bo'yicha taqsimlanishi (ming ga.)

T.r	Viloyatlar	Umumiy maydoni	Shu jumladan			
			Haydalma yerlar	Ko'p yillik daraxtzorlar	Jami q/h yerlari	Tomorqa yerlar
1	Qoraqolpog'iston Respublikasi	16174	421.9	8.6	2101.0	35.5
2	Andijon	430.3	202.9	28.9	254.7	40.7
3	Buxoro	4193.7	200.3	19.8	2552.1	57.0
4	Jizzax	2117.9	481.2	14.5	1182.3	28.4
5	Qashqadaryo	2856.8	676.2	36.3	2002.2	74.1
6	Navoiy	10937.5	110.4	9.9	3596.9	18.4
7	Namangan	718.1	194.8	37.5	284.1	40.3
8	Samarqand	1677.3	433.9	57.1	1221.7	79.3
9	Surxondaryo	2009.9	279.4	31.5	1009.9	58.4
10	Sirdaryo	427.6	249.1	7.1	285.5	17.2
11	Toshkent	1525.3	333.7	42.5	577.0	53.8
12	Farg'ona	700.5	247.4	47.0	313.8	64.6
13	Xorazm	608.2	203.9	13.3	229.9	48.7
14	Toshkent shahri	33.2	0.4		0.4	
	Respublika bo'yicha	44410.3	4035.5	354.0	15611.5	616.4

49-jadvaldagi ma'lumotlardan ko'rinadiki, eng katta maydonlar Qoraqolpog'iston Respublikasi va Navoiy viloyatiga birlashtirilgan. Ammo haydalma yerlarning maydoni bo'yicha Navoiy viloyati eng kam maydonni tashkil etadi, ya'ni umumiy maydoniga nisbatan bor yo'g'i 1,0 foizni tashkil qiladi. Respublika bo'yicha ko'p yillik daraxtzorlar umumiy maydonning 0,8 foizini tashkil qilgan. Ko'p yillik daraxtzorlar Samarqand, Toshkent, Farg'ona va Namangan viloyatlarida nisbatan katta maydonlarni egallagan. Respublika yer fondiga tavsif berishda asosiy yer turlarining 2011 yildagi mavjud maydonlarni oldingi yillar bilan taqqoslash muhim ahamiyatga egadir (50-jadval).

Respublika yer fondi tarkibidagi asosiy yer turlari maydonlarining o'zgarishi

T.r	Yer turlari	Maydoni, ming ga			2013 yil 2014 yil farqi, +/-
		1990 y	2013 y	2014 y	
1	Umumiy maydon	4176.5	4062.5	4055.3	-7.2
	Shu jumladan:				
2	Haydalma yerlar	28080.4	25251.5	25140.5	-111.0
3	Ko'p yillik daraxtzorlar	366.8	358.3	367.9	+9.6
4	Bo'z yerlar	62.1	80.4	80.4	-
5	Yaylovlar va pichanzorlar	23475.0	20750.3	20636.9	-113.4
6	Tomorqa yerlari	437.9	691.7	692.2	+0.2
7	Meliorativ qurilish holatidagi yerlar	103.7	72.7	72.7	-
8	O'rmonzorlar	1410.0	3335.3	3453.4	+118.1

50-jadvaldan ko‘rinadiki, tahlil davrida haydalma yerlar 1990 yilga nisbatan 2014 yilda kamaygan, yaylovlar va pichanzorlar ham kamaygan va aksincha, ko‘p yillik daraxtzorlar maydoni, hamda tomorqa yerlari ko‘paygan. Bunday taqqoslash natijalari bo‘yicha ma’lum amaliy xulosalarga kelish mumkin bo‘ladi.

Nazorat savollari

1. Respublikada yer kadastrini tashkil etishning asosiy vazifalari nimalardan iborat?
2. Davlat yer kadastrini yuritish sohasida Vazirlar Mahkamasi qanday vakolatlarga ega?
3. Davlat yer kadastrini yuritish sohasida “Yergeodezkadastr” davlat qo‘mitasi qanday vakolatlarga ega?
4. Respublika bo‘yicha yer balansi qanday tartibda tuziladi?
5. Milliy yer hisoboti nima?
6. Dunyo yer fondi tarkibida O‘zbekiston Respublikasi qanday rol o‘ynaydi?
7. Respublika yer fondining asosiy yer turlari bo‘yicha o‘zgarish surati to‘g‘risida nimalarni bilasiz?
8. Respublikada yuritiladigan yer kadastrini qanday iqtisodiy – ijtimoiy ahamiyatga ega?
9. Respublikada amalga oshirilayotgan yer islohotida yer kadastrining roli qanday?

VI BOB. YER KADASTRI MA'LUMOTLARIDAN FOYDALANISH

6.1. Yer tuzishda yer kadastri ma'lumotlaridan foydalanish

E'tirof etish joizki, yer kadastri ma'lumotlari yer turlarining resurs salohiyatini aniq tavsiflashga, shuningdek qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini hududiy tashkil etish bo'yicha ilmiy asoslangan hisob-kitoblarni amalga oshirishga imkon beradi. Shu bilan bir qatorda xo'jalik hududini tashkil etishda yer kadastri xususan yer baholash ma'lumotlari to'la foydalanilmaydi.

Yer kadastrining barcha tarkibiy qismlari yer tuzish tadbirlarining asosiga qo'yiladi. Bunda yer baholash materiallariga alohida e'tibor berish zarur. Negaki bu ish natijalari ham xo'jaliklararo hamda ichki xo'jalik yer tuzishining ko'pgina amaliy masalalarini ilmiy asoslangan holda hal qilishga imkon beradi.

Yaqin vaqtlarga qadar xo'jaliklararo yer tuzishning xo'jaliklar chegaralarida uchraydigan xato – kamchiliklarni tugatish bilan bog'liq bo'lgan loyihalarni ishlab chiqish chog'ida tuproqlarining sifatini hisobga olmasdan yer uchastkalarini teng maydonli almashuvi amalga oshiriladi. Maydonlarni tashkil etishga bunday mexanik yondoshuv o'zini oqlamaydi hamda loyihalananayotgan tadbirlarni samaradorligini baholashga imkon bermaydi. Almashinadigan yer uchastkalari faqatgina sifat holatlari bo'yicha qaralishi va baholanishi zarur. Yer tuzishning samaradorligi esa yer uchastkalarining mahsuldorlik imkoniyatlariga qarab aniqlanadi. Bunday holda ham yuqoridagi kabi shartli kadastr maydonidan foydalanish o'ng'aydir. Kadastr maydoni, keltirilgan ko'rsatkich kabi tenglashtirilgan maydon bo'lib, u yer tuzish tadbirlari samaradorligini to'g'ri baholashga imkon beradi. Sug'oriladigan dehqonchilik sharoitida o'tkaziladigan xo'jaliklararo yer tuzish loyihalarini ishlab chiqishda mavjud tuproq qatlamining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish zarur. U ko'pgina hollarda tuproq – meliorativ holat bilan bajarilayotgan ishni murakkablashtiradi.

Yer baholash materiallari aniqlovchi ko'rsatkich sifatida hozirgi kunda mavjud bo'lgan tuproqlarni turli sifatlilikini yoritadi. Hozirgi davrdagi yerlarni baholash tuproqlarning meliorativ nomutanosibligini hisobga olgan holda tuproq turlari bo'yicha o'tkaziladi. Bundan tashqari tuproqlarning shu kundagi bahosini va sifatini aniqlash bilan bir qatorda ularning istiqboldagi bahosi ham aniqlanadi. Yerlarning meliorativ holati, yuvilish darajasi maxsus tadbirlarni o'tkazish natijasida yaxshilanishi mumkin. Masalan, tuproqlarning sho'rlanishini kamayishi natijasida yuvilish darajasi pasayishi mumkin. Natijada tuproq unumdorligi normal darajaga etishi mumkin. Bu esa o'z navbatida umumiy tuproq unumdorligini kelgusida oshirishga imkon beradi. Haydalma yerlarni meliorativ jihatdan maqsadga muvofiq emasligini hisobga olish qishloq xo'jalik korxonalarida yerdan foydalanishni takomillashtirish bo'yicha o'tkaziladigan xo'jaliklararo yer tuzish masalalarini ob'yektiv hal qilishga imkon beradi. Bunday yondoshuv tuproq unumdorligini ilg'ab olishga, yer tuzish tadbirlarining zarurligi hamda ularning samaradorligini aniqlashga imkon beradi. Xuddi shunday tarzda qishloq xo'jalik korxonalari yerlaridan noqishloq xo'jalik maqsadlari uchun yer ajratish masalalari hal qilinadi.

Ichki xo'jalik yer tuzishda qishloq xo'jalik yer turlarining o'lchamlari va hududiy joylashuvi, alohida almashlab ekish massivlari, brigada uchastkalari, almashlab ekish dalalari va sug'orish uchastkalarining o'lchamlari va ularning hududiy joylashuvini yer baholash ko'rsatkichlari yordamida asoslash zarur.

Yer kadastr materiallari shuni ko'rsatadiki, yer baholash ma'lumotlaridagi farq xo'jalik bo'yicha katta qiymatga ega bo'lishi mumkin. Demak, boshqa sharoitlar bir xil bo'lgan taqdirda ham qishloq xo'jalik ekinlarining hosildorlik ko'rsatkichlarida katta farqlar kuzatilishi mumkin. Shunday qilib, agarda qishloq xo'jalik ekinlari ekologik jihatdan eng maqbul yerlarga joylashtirilsa qo'shimcha sarf-xarajatsiz yuqori hosil olish mumkin bo'ladi. Ekologik jihatdan eng maqbul yerlar deb shunday maydonlar tushuniladiki, o'zining unumdorligi bo'yicha ishlab chiqarishning jadallashganligini ko'rsatadigan melioratsiya, kimyolashtirish, mexanizatsiyalashtirish va boshqa tadbirlarga qo'shimcha kapital mablag'lar sarflanmasdan kam yaroqli yerlarga nisbatan qishloq xo'jalik ekinlaridan yuqori hosil olishga imkon beradigan yerlardir. Olingan ko'rsatkichlar va yer uchastkalarining unumdorligi bo'yicha guruhlash natijalari kadastr kartogrammasini tuzishga imkon beradi. Yerlarning ekologik yaroqlilik kartogrammasi almashlab ekish tizimida asosiy ekinlar bo'yicha tuziladi. Qishloq xo'jalik yer turlari va almashlab ekishni tashkil etishda yer baholash ma'lumotlari ularning tarkibini belgilash hamda joylashtirishga imkon beradi.

Alohida qishloq xo'jalik ekinlarini etishtirishning eng maqbul bo'lgan hudud chegarasidagina qishloq xo'jalik ekinlarini to'g'ri joylashtirish va almashlab ekishning oqilona tizimini yaratish mumkin. Yerdan foydalanishning loyihalangan tartibini, jumladan, almashlab ekishni o'zlashtirishdagi buzilishining asosiy sabablaridan biri ham qishloq xo'jalik ekinlarini o'stirishda tuproqlarning ekologik yaroqliligi hisobga olinmayotgani ma'lum. Bu esa aniq bir qishloq xo'jalik ekinining biologik sharoitlariga tuproqning mos kelmaganligiga olib keladi. Afsuski, yer tuzish ilmi va amaliyoti bu masalaga yetarli e'tibor bermasdan keldi. Yer tuzish loyihalarida sifat ko'rsatkichlariga emas, balki miqdor ko'rsatkichlariga katta e'tibor berib kelingan. Endilikda geometrik jihatdan to'g'ri, tenglik va boshqa hududni tashkil etish talablarining ahamiyati bo'yicha o'rinlari yerlarning sifat salohiyatlaridan oqilona foydalanish, suv bilan ta'minlanganlik hamda sug'orish sharoiti masalalariga o'rin berish zarur. Ma'lumki, sug'oriladigan mintaqalarda xo'jalik yer tuzish loyihasi muhim tarkibiy qismi bo'lib almashlab ekish maydonlarini tashkil qilish hisoblanadi. Bunda asosan dalalarni joylashtirish, ularning son va maydon miqdoriga muhim ahamiyatga ega. Sug'orma dehqonchilik xo'jaliklarida almashlab ekish dalasi asosiy hududiy birlik hisoblanib, joyning sug'orish sharoitlari bilan uzviy bog'liq bo'lishi zarur. Almashlab ekish maydonlarini hududiy joylashishi hamda miqdorlari qator omillarga bog'liq. Jumladan, almashlab ekish maydonlariga, qishloq xo'jalik ekinlarining almashish sxemasi va tarkibiga, dalalarni ijarachilarga birlashtirish tartibiga, joyning hududiy xususiyatlariga, tuproq xillariga, ekin maydonlarini kanallar, kollektorlar, yo'llar va boshqa chiziqli elementlar bilan bo'linganligiga va boshqalarga bog'liq bo'ladi. Ma'lumki, almashlab ekish yillar bo'yicha qishloq xo'jalik mahsulotlarini teng miqdorda etishtirilishini ta'minlashi zarur. Bu esa o'z navbatida ishlab chiqarish vositalari hamda ishchi kuchlaridan teng miqdorlarda

foydalanishni bildiradi.

Shu sababli ham teng maydonli almashlab ekish dalalarini loyihalashni taqozo qiladi. Umuman dalalarni miqdor jihatdan tengligini baholashda ularni haqiqiy maydonlari dalalarning o'rtacha qiymati bilan taqqoslanadi. Qadimdan sug'oriladigan mintaqalarda, haydalma yerlar turli sug'orish tarmoqlari, yo'llar va joydagi boshqa chiziqli elementlar bilan bo'lingani sababli teng maydonlikni ta'minlash murakkab masalardan hisoblanadi. Shuning uchun ham odatda haqiqiy maydonlar uchun ularning o'rtacha qiymatidan 13,0-17,0 foiz farq qabul qilinadi. Almashlab ekish dalalarini qabul qilingan tengligi sharoitida qishloq xo'jalik ekinlari maydonlarining doimiyligi faqat bir xil sifatdagi tuproqli almashlab ekish massivida saqlanishi mumkin. Xilma-xil tuproqli almashlab ekish massivlarida qishloq xo'jalik ekinlarining yalpi mahsulot hajmlari alohida dalalarning tuproq unumdorligi turlicha bo'lganligi sababli ham yillar bo'yicha o'zgarishi mumkin. Demak etishtiriladigan mahsulotlarning tengligiga dalalarning miqdorlaridan tashqari ekin maydonlarining sifati ham ta'sir qiladi. Tuzilgan xo'jalik yer tuzish loyihalarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki o'rganilgan, 160 brigadadan 92 tasining yer maydonlari 72-80, qolganlariniki esa 52-70 ball bilan baholangan. Bitta xo'jalik hududida joylashtirilgan 2 ta almashlab ekish dalalari sifatleri bo'yicha quyidagi baholarga ega bo'lgan holda joylashtirilgan (56-jadval).

56-jadval

Dalalarini joylashishi bo'yicha bonitet ballari

Almashlab ekish tartib soni	Almashlab ekish nomlari va sxemalari	O'rtacha bonitet bali, ball	Shu jumladan dalalar bo'yicha									
			I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
1	Paxta-beda-don 1:2:4:1:2	72	70	82	64	74	80	80	70	58	60	64
2	Paxta-don 1:2:1:2:1:2	60	64	74	80	60	72	38	40	42	40	44

53-jadvaldagi ma'lumotlardan ko'rinadiki, haqiqatdan ham dalalar sifati bo'yicha turlicha joylashtirilgan. Masalan, birinchi almashlab ekish bo'yicha ba'zi dalalarning sifati boshqalariga qaraganda 1,5 barobar past holda joylashtirilgan. Bunda dalalar maydonlarining miqdorlari teng bo'lishi mumkin, ammo sifatning yomonligi va pastligi sababli etishtiriladigan mahsulotlar miqdorlari teng bo'lmaydi. Bu ushbu dalalar biriktirilgan ijarachilarning ishlab chiqarish natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham bunday tengsizlikka barham berish uchun yer baholash ma'lumotlariga murojaat qilish zarur. Yer baholash ma'lumotlaridan foydalangan holda yuqoridagi almashlab ekish dalalari bo'yicha maydonlarni tarqatilishini tahlil qilish quyidagi 57-jadvalda keltirilgan.

57-jadval

Xo'jalikda joylashtirilgan almashlab ekish dalalarini tengligining tahlili

Almashlab ekishlar	Ko'rsatkichlar	Umumiy maydoni, ga	Shu jumladan dalalar bo'yicha									
			I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X

1	Haqiqiy maydoni	335,0	34,6	36,1	29,1	29,6	33,7	30,9	31,0	37,9	36,8	35,3
	Kadastr maydoni	241,0	24,2	29,6	18,6	21,9	27,0	24,7	18,0	22,7	25,8	22,6
	A) haqiqiy maydon bo'yicha		1,1	2,6	4,4	3,9	0,2	2,6	2,5	4,4	3,3	1,8
	B) kadastr maydoni bo'yicha		0,1	5,5	5,5	3,2	2,9	0,6	6,1	1,4	1,7	1,5

54-jadvaldagi ma'lumotlar ko'rsatadiki, haqiqatdan ham yer baholash ma'lumotlaridan foydalanmagan holda dalalarning maydonlari deyarli qabul qilingan o'rtacha maydonga mos keladi. Ammo kadastr maydonlari bo'yicha ba'zi bir dalalarning maydonlari o'rtacha qiymatdan katta farq qiladilar. Bu esa o'z navbatida dalalar bo'yicha yalpi mahsulotlar miqdorlarini turlicha bo'lishiga olib keladi.

Shunday qilib, bir xil miqdorda yalpi mahsulot etishtirishni ta'minlash uchun dalalarni loyihalashda sug'oriladigan maydonlarni sifati bo'yicha tenglashtirish zarur. Har bir dalani, uni yer bahosini hisobga olgan holda maydonini hisoblash uchun quyidagi formuladan foydalaniladi: $\Pi_{\delta} = \Pi_{ypm} \pm \Delta\Pi$

bu yerda: Π_{δ} - yer bahosini hisobga olgan holda aniqlanadigan dalaning maydoni, ga;

Π_{ypm} - dalalarning o'rtacha maydoni, ga;

$\Delta\Pi$ - o'rtacha maydonga ega bo'lgan dalaning baholash ballari hisobiga farqlariga tuzatma, ga.

$$\text{O'z navbatida: } \Delta\Pi = \frac{B_{ypm} - B_{\delta}}{B_{\delta}} * \Pi_{ypm};$$

bu yerda: B_{ypm} - almashlab ekish massivining o'rtacha bonitet bali;

B_{δ} - har bir alohida olingan dalaning bonitet bali.

Yuqoridagi tenglamalarni birlashtirish asosida quyidagi ifoda vujudga keladi.

$$\Pi_{\delta} = \Pi_{ypm} \pm \frac{B_{ypm} - B_{\delta}}{B_{\delta}} * \Pi_{ypm};$$

Ushbu ifodadan foydalangan holda yerlarni sifati hisobga olish asosida dalalarning maqbul maydonlarini hisoblash mumkin. Bunday maydonlarni joylashtirish natijasida ularda etishtiriladigan yalpi mahsulotlar miqdorning tengligini ta'minlash mumkin bo'ladi.

Nazorat savollari

1. Qanday yer tuzish ishlarini bajarishda yer kadastr ma'lumotlaridan keng foydalaniladi?
2. Xo'jaliklararo yer tuzish ishlarini iqtisodiy asoslashda yer baholash ma'lumotlaridan qay tartibda foydalaniladi?
3. Noqishloq xo'jalik maqsadlari uchun yer ajratishni iqtisodiy asoslashda yer kadastrining qanday ma'lumotlaridan foydalaniladi?
4. Ichki xo'jalik yer tuzishni qaysi masalalarini iqtisodiy asoslashda yer kadastr ma'lumotlaridan foydalaniladi?
5. Fermer xo'jaliklari maydonlarini tashkil etishda qanday yer kadastr ma'lumotlaridan foydalaniladi?

VII BOB. XORIJIY MAMLAKATLARDA YER KADASTRI

7.1. Mustaqil davlatlar hamdo'stligida (MDH) yer kadastrini yuritish xususiyatlari

MDH davlatlarida yer kadastrini asosan respublikamizda yuritilayotgan davlat yer kadastrining tamoyillariga hamda vazifalariga yaqin uslubda olib boriladi. Ammo shu bilan bir qatorda ba'zi bir xususiyatlarga egadir. Bunday xususiyatlar asosan MDH davlatlarida yer maydonlarining bir qismini xususiylashtirilganligi, to'g'ridan – to'g'ri bozor munosabatlariga tortilganligi bilan bog'liqdir.

Rossiya federatsiyasida yer kadastrini yuritish asosan yer resurslari va yer tuzish Davlat qo'mitasiga yuklatilgan. Davlat qo'mitasi o'z faoliyatini Rossiya Federatsiyasining Konstitutstiyasiga, qonunlariga, Prezidenti farmonlariga, Davlat dumasining va Rossiya Federatsiyasi hukumatining qarorlariga muvofiq holda amalga oshiradi. Rossiya Federatsiyasi yer resurslari va yer tuzish Davlat qo'mitasining

asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

- yerlardan oqilona foydalanish va yerlarni muhofaza qilish, tuproq unumdorligini saqlash va oshirish, atrof muhitni yaxshilash bo'yicha davlat siyosatini o'tkazish;
- yerlarni xususiylashtirish bilan bog'liq bo'lgan ishlarni tashkil etish va o'tkazish;
- yerdan foydalanish va muhofaza qilish bo'yicha davlat nazorati;
- davlat yer kadastrini va monitoringini yuritish;
- yer tuzish, davlat yer kadastrini va monitoringi ishlarini tashkil etish va o'tkazish;
- federal va boshqa yerlar to'g'risidagi ma'lumotlar bankini yuritish;
- yerdan oqilona foydalanish va xo'jalik yuritishning barcha shakllarini rivojlantirishning iqtisodiy manfaatdorligi bo'yicha tadbirlar ishlab chiqish.

O'ziga yuklatilgan yuqoridagi vazifalarga mos holda Rossiya Federatsiyasi yer resurslar va yer tuzish davlat qo'mitasi quidagi vazifalarni bajaradi:

- yer munosabatlarini tartibga solish bo'yicha davlat siyosatining bosh yo'nalishlarini ishlab chiqadi;
- yer munosabatlarini tartibga solish bilan bog'liq bo'lgan maqsadli
- davlat dasturlarini, qisqa va uzoq muddatli bashoratlar ishlab chiqishda qatnashadi;
- yerdan oqilona foydalanish va ularni muhofaza qilish davlat dasturlarini ishlab chiqadi;
- yer tuzishni o'tkazish, davlat yer kadastrini va monitoringini yuritish bo'yicha ishlarni tashkil etadi;
- yerdan foydalanish va ularni muhofaza qilishning davlat nazoratini amalga oshiradi;

- yerdan foydalanish va ularni muhofaza qilish bo'yicha ilmiy, uslubiy hamda moddiy-texnik tadbirlarni ta'minlaydi;
- yerdan foydalanish va ularni muhofaza qilish uchun topografo geodezik, kartografik, tuproq, agrokimyoviy, geobotanik va boshqa tadqiqotlar hamda qidiruv ishlarini tashkil etadi va o'tkazadi;
- yer solig'i stavkalari va yerlarning me'yoriy qiymatlarini aniqlash, shuningdek yerdan oqilona foydalanish va ularni muhofaza qilishning iqtisodiy manfaatdorligini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqadi;
- yer resurslarining miqdori va holati to'g'risidagi ma'lumotlarning yagona bankini yaratadi;
- yer tuzish va yer kadastri xizmati uchun kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malakalarini oshirish bo'yicha tadbirlarni ishlab chiqadi va amalga oshiradi;
- ilmiy-texnik va iqtisodiy hamkorlikni tashkil etadi va hokozolar.

Ilmiy-tarixiy manbalar shundan guvohlik beradiki, Rossiyadagi kadastr to'g'risidagi birinchi ma'lumotlar X asrga taaluqli bo'lib, u ham bo'lsa yer solig'ini yig'ish va yerlarni baholash ishlari bilan bog'liqdir.

Kadastr chegaralash va yerlarni ajratish uchun xaritalash bo'yicha ishlarni yuritish to'g'risidagi birinchi qaydlar 1843 yilga taalluqlidir. Rossiya yer kadastridagi kartografik materiallarda asosan ro'yhatlash, chegaralash va kuzatish daftarlaridan olingan ma'lumotlar bo'lgan. Bu ma'lumotlar asosan joyda yerlarni o'lchash natijalari bo'yicha tuzilgan. Yerlarni o'lchash ishlari asosan «o'lchov iplari» (iplar 20,40,80 sajenli, 1 sajen=2,1336 m) yordamida amalga oshirilgan. Yerlar sifati bo'yicha asosan «yaxshi», «o'rtacha» va «yomon» ga ajratilgan.

XVIII asrning o'rtalariga kelib yerlarni chegaralash ishlari yer egala-rining huquqlarini himoya qilish maqsadlari uchun ancha kengaytirildi. 1765 yili yerlarni davlat chegaralashi to'g'risida komissiya tasdiqlandi. Rossiya imperiyasining yerlarini chegaralash bo'yicha ishlar asosan XIX asr-ning boshlariga kelib yakunlandi. XVII asrning oxiriga kelib Rossiyada qishloq xo'jalik yerlari va o'rmon fondi yerlari emas, hatto shahar hovlila-rini ham qayd qilish va hisobini yuritish hujjatlari tuziladigan bo'ldi.

Yerga va boshqa tabiiy resurslarga davlat mulkchiligining vujudga kelishi munosabati bilan ularning va boshqa ob'yektlarning holati to'g'risidagi ma'lumotlarning bir tizimga keltirilgan to'plami sifatida kadastr turli mintaqalar va yaxlit mamlakatni markazlashgan iqtisodiy boshqaruvning muhim bir mexanizm sifatida namoyon bo'lishi zarur edi. Shuning uchun ham tabiiy resurslarning turlaridan qat'iy nazar Rossiyada yaratilgan barcha kadastrlar davlatning tadbiri bo'lib qolaveradi va ular yagona, ammo bir tarmoqning har bir resursga bo'lgan talabiga mos o'tkaziladi.

Kadastr dunyoning barcha mamlakatlarida yuritiladi. U hisob-kitob, baholash, turli tabiiy resurslarning, injenerlik faoliyatlarining va ekologik holat tushunchalari bilan uzviy blg'liqdir. Chet el amaliyotida "kadastr" tushunchasini ko'pincha "ko'chmas mulk" tushunchasi bilan bog'laydilar. Ayrim manbalar unga "yer uchastkalarining miqdori, qiymati va mulkchiligi bo'yicha ma'lumotlarni o'zida jamlagan "ijtimoiy qaydnoma" qoidasini beradilar, boshqalari esa "arxiv bilan

chambarchas bog'liq bo'lgan, chegaralarni tasvirga olish va xaritada grafik yoritilgan, mulkning holati, huquqi, tabiati, o'lchamlari va foydalanishiga asoslangan barcha ko'chmas mulkning ijtimoiy uslubiy tashkil etilgan inventari" qoidasini beradilar. Bunda ko'chmas mulk deb uni ustki qismi bilan birgalikda yerni hamda atrof muhitni, havo kengligini, tuproq ostini, bino va inshootlarni, turli-tuman tabiiy hamda ijtimoiy-iqtisodiy voqeayliklarni tushunish mumkin.

Bugungi kunda Rossiya Federatsiyasida yuritilayotgan kadastrni o'z mohiyati bo'yicha uchta katta toifaga bo'lish mumkin: soliq yoki fiksallik –solliqqa tortish tartibi va miqdorlarini aniqlash maqsadida ko'chmas mulkni tavsiflash uchun; huquqiy yoki yuridik – mulk egaligi huquqlarini himoya qilish uchun; ko'p maqsadli –keng spektrdagi huquqiy, iqtisodiy, ekologik, qurilish masalalari, shuningdek hududni rivojlantirishni boshqarish va rejalashtirish muammolarini hal qilish. Ko'p miqsadli kadastr o'z ichiga turli tipdagi ob'yektlar: yer, o'rmon va boshqa tabiiy resurslar, infratizimlar, ijtimoiy-iqtisodiy voqeayliklar to'g'risidagi ma'lumotlarni oladi.

Yuqorida berilgan ma'lumotlar va uslublarni tahlil qilish respublikamizda yuritilayotgan yer kadastrini nazariy, uslubiy va amaliy jihatdan rivojlantirish imkonini beradi.

Nazorat savollari

1. MDH davlatlarida yuritilayotgan yer kadastrining xususiyatlari nimalardan iborat?
2. Rossiya Federatsiyasida yer kadastrini yuritish qanday huquqiy asoslarga muvofiq amalga oshiriladi?
3. Rossiya Federatsiyasi yer resurslari va yer tuzish davlat qo'mitasining asosiy vazifalariga nimalar kiradi?
4. Rossiyada yer kadastrini to'g'risidagi birinchi ma'lumotlar qaysi davrlarga to'g'ri keladi va ularning asosiy mazmuni nimalardan iborat?
5. Markaziy Osiyo Respublikalarida yer kadastrini qanday tamoyillarga muvofiq o'tkaziladi?
6. Rossiya Federatsiyasida yuritilayotgan yer kadastrini o'z mohiyati bo'yicha qanday toifalarga bo'linadi?

7.2. Rivojlangan mamlakatlarda yer kadastrini

G'arbiy Yevropa davlatlarining kadastr tizimi umumiy jihatdan bir xildir, ya'ni uchastkalar registrini yuritish, kadastr xaritalar tuzish va huquqiy yozuvlarni yuritish. Rivojlangan davlatlarda, ya'ni yer egaliklarini hisob qilish texnikasi turlichadir, shunga qaramasdan ko'chmas mulk uchastkalarining reestri har bir mamlakatda mavjud. Bunday reestr odatda yerlarni ro'yxat qilish yer kitobi bo'yicha yoki uning tarkibiy qismi bo'lishi mumkin. Kadastr uchun tasvirga olishlarning majmuasi sifatidagi va yerlarni ro'yxatga olish, qoidasiga binoan, yagona tashkiliy xizmatni yaratadi.

Ba'zi hollarda bu xizmat turlicha yo'nalishlarda ish bajaradi, ammo ma'lumotlarni almashishda o'zaro nazoratni va ko'p maqsadli kadastrni yaratishda ular o'zaro birlashishadi. G'arbiy Yevropa davlatlarida kadastr tizimining umumiy belgisi shundan iborat bo'lib, ular ma'lumotlarni doimiy ravishda yangilanib turishini ta'minlaydilar. Yerdan foydalanish bo'yicha ma'lumotlar tizimi uchun yagona kafolatdir. Ularning umumiy belgilariga ro'yxatga olish ma'lumotlarini yuritish texnikasining o'xshashligini kiritish mumkin. Qoidaga binoan, yer uchastkasi yerdan foydalanishning tiplari, maydoni, unda joylashgan qurilmalarning turlari, joylashgan o'rni, egasi to'g'risidagi ma'lumotlar va boshqa registrarga murojaat qilish hamda hudud va uning egasi to'g'risidagi qo'shimcha ma'lumotlarni o'zida jamlashi bilan tavsiflanadi. Bunday turdagi ma'lumotlar boshqa ma'lumotlar bilan birgalikda mulkdorlik hamda ular egaligidagi yer uchastkalari to'g'risidagi ko'p qirrali ma'lumotlarni olish imkonini beradi.

UmumYevropa tushunchasi bo'yicha ingliz kadastr tizimi yuqoridagi umumiy qoidalardan farq qiladi. Angliyada kadastr faqatgina kartografik ma'lumotlardan iborat bo'lib, asosan yer uchastkalarining chegaralari xamda ko'chmas mulkning tarkibi to'g'risida ma'lumot beradi. Yevropaning boshqa davlatlaridagi kadastr tizimlari belgilarining bir xilligi shu bilan tushuntiriladiki, ular to'g'ridan-to'g'ri yoki qisman franstuz na'munasi asosida vujudga kelgan.

Franstuz kadastr tizimining bosh maqsadi-yerlarni soliqqa tortishni ta'minlashdan iboratdir. Hozirgi kungacha u fiskal tizim sifatida xizmat ko'rsatadi: uning ma'lumotlari turli xil yer va ko'chmas mulkka taaluqli bo'lgan mulk soliqlarini hisoblash asosi hisoblanadi. Ammo Fransiyada barcha huquqiy qo'shilmalar bilan birgalikda yer ro'yxati mamlakatning butun hududi bo'yicha tizimli ma'lumotlar bilan to'la ta'minlay olmaydi. Parij, Lill, Marsel kabi yirik shaharlar o'z hududlarining xususiy ko'p maqsadli kadastr tizimlarini yaratgan.

Germaniyada soliq kadastrdan rivojlangan holda yuridik tizimning bir qismi sifatida rasmiylashgan kadastr tizimi mavjud bo'lib, u yer egaliklari va yerdan foydalanish hamda topografik tasvir ma'lumotlarining funksiyalari to'g'risidagi keng ko'lamdagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. G'arbiy Germaniyada 1935 yilda yuz bergan yer tuzishning barcha informatsion tizimini qayta tashkil etish, keyinchalik esa, 1945 yildagi mamlakatni urushdan so'ngi qayta qurish mavjud kadastr tizimining qayta ko'rib chiqishni talab qildi. Kadastr xaritalarini ishlab chiqish yerdan foydalanish va yer tuzishga taaluqli bo'lgan ma'lumotlarni qayta ishlash bilan birlashtirildi. 1970 yildan okruglar va yirik shaharlar yerlarida yer kitoblaridagi, ko'chmas mulk kadastr, soliq kadastr va kartografik materiallardagi ma'lumotlarni o'zida jamlagan ko'chmas mulk to'g'risidagi avtomatlashtirilgan ma'lumotlar bazasi yaratildi. Germaniyadagi turli infarmastion xizmatlar o'rtasidagi o'rnatiladigan aloqalar natijasida yer va ko'chmas mulk to'g'risidagi ko'p maqsadli avtomatlashtirilgan ma'lumotlar banki shakllantiriladi. Boshqa avtomatlashtirilgan ma'lumotlar banki bilan birgalikda bu bank umummilliy infarmastion tizimni tashkil qiladi. Bu tizim yerdan foydalanishni, ko'chmas mulkni hududiy rejalashtirish va iqtisodi bilan bog'liq keng muammolarni hal qiladi.

Gollandiya kadastr xizmati yerga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lmagan, ammo qonun bo'yicha ko'chmas mulkka kiradigan bir qancha qo'shimcha ma'lumotlarni ro'yxatini yuritib borishga mas'uldir. Masalan, kemalar, samolyotlar va ularning egalari to'g'risidagi ma'lumotlar. Kadastr ma'lumotlarini bu kabi kengaytirilishi bir qator fuqarolik statistikasi («ochiq kadastr» konsepsiyasi) yo'nalishlari xizmatini yoyish majburiyatini yuklovchi qonun bilan bog'liqdir.

Shvetsiya kadastr astasekinlik bilan ko'chmas mulk to'g'risidagi avtomatlashgan milliy ma'lumotlar bankini aholi, iqtisodiy statistika, soliqqa tortish va ro'yxatga olish to'g'risidagi ma'lumotlar banki bilan qo'shilib ketishi natijasida yer va ko'chmas mulk to'g'risidagi ko'p maqsadli informatsion tizimga aylantirildi. Bu davlatlarda yer kadastr ikkita registrdan iborat holda yuritiladi. Yer va ko'chmas mulk. 1936-1974 yillari 1:10000 masshtablardagi fotoplyonkalar asosida ishlab chiqilgan hamda yer uchastkalari va binolar chegaralarini yagona qayd qilish tizimiga asoslangan mamlakatning butun hududini qamrab olgan kadastr xaritalarining milliy fondini yaratish dasturi amalga oshirilgan. 1974 yildan boshlab bu maqsadlar uchun 1:2000 masshtabdagi kadastr xaritalaridan foydalanildi. Ularni tuzish uchun ma'lumotlar asosan ko'chmas mulk to'g'risidagi umumdavlat avtomatlashtirilgan ma'lumotlar bankidan foydalaniladi. Tig'iz qurilgan shaharlar hududining kadastr xaritalari tuziladi yoki mahalliy munistipal xizmatga buyurtma beriladi, ular 1:500 gacha kattalikdagi masshtablarga ega bo'ladi.

Shvetsiya singari Norvegiya kadastr ham egaliklar, manzillari va binolar tiplari to'g'risidagi ma'lumotlarni o'zida jamlagan informatsion kadastr tizimiga birlashtirilgan. Turli guruh ma'lumotlar bir-birlari bilan bog'langan hamda koordinatali yoki ob'yektlarning identifikatsion kodlari orqali geografik jihatdan ajratish mumkin.

Norvegiyada ham Shvetsiya singari ob'yektlarni qayd qilish standartlari ular o'rtasidagi informatsion aloqalar qonun bilan belgilangan. Tizimning o'zi esa davlat tomonidan nazorat qilinib, ularni ishlab chiqish va qo'llash davlat tomonidan moliyalanadi.

Finlandiyada ob'yektni kadastr baholash ishlarini tashkil etishning o'ziga xos xususiyati, qishloq hududlarining registri davlat tomonidan, shaharlar hududining registri esa munistipal ma'muriyat organlari tomonidan amalga oshiriladi. Yaqin kelajakda umummilliy elektron informatsion tizimga o'tishi natijasida yuqoridagi farq ham barham topadi.

Janubiy Yevropa davlatlaridan hisoblangan Italiyada yuritiladigan kadastr Markaziy Yevropada tarqalgan tizimga o'xshashdir. Kadastrni (yer uchastkalarining registri) yer egalari to'g'risidagi (yer registri bilan) ma'lumotlar bilan bog'liqligi faqatgina mulk egalari ismlaridan foydalangan holda mumkin bo'ladi. Avtomatlashtirilgan ma'lumotlar bankini kiritish asosida ushbu ikkita registrni birlashtirish ro'yxatga olish tizimiga ham o'zgartirishlar kiritishni talab qiladi. Italiya kadastrining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundan iboratki, bu yerda 1939 yildan buyon binolarning registri tizimli tarzda yuritilib kelinmoqda.

AQShda yerlarni o'rganish qishloq xo'jalik Vazirligidagi tuproqlarni muhofaza qilish maxsus xizmati tomonidan olib boriladi.

U markaziy organdan, shtatlardagi filiialardan va tuproqni muhofaza qilish bo'yicha 2400 ga yaqin bo'linmalardan tashkil topgan. Tuproqni muhofaza qilish xizmati tuproq qatlamlarini o'rganishga katta ahamiyat beradi. Ushbu materiallar yerlarni tasniflash orqali qishloq xo'jaligi maqsadlari uchun foydalaniladi. Bu xizmat tuproq kuzatuvlarini amalga oshiradi, yerlardan oqilona foydalanish to'g'risidagi zarur tavsiyanomalarni va qarorlarni chop etadi. Tuproq kuzatuvlari ma'lumotlarini amaliy zaruriyat uchun foydalanish maqsadida jamlash asosida yerlarni tasniflash amalga oshiriladi. Qo'yilgan vazifalarga qarab AQShda yerlarni tasniflashning turli tizimlari qo'llaniladi. Masalan, tuproqlar qishloq xo'jaligida foydalanishga yaroqliligi bo'yicha, yerlarning mahsuldorligi bo'yicha va boshqa sinflarga guruhlanishi mumkin.

AQShda yerlarni sifat jihatdan baholash qishloq xo'jalik yerlarining mahsuldorligi bo'yicha amalga oshiriladi. Haydalma yerning mahsuldorligi eng kamida 10 yil davomidagi asosiy qishloq xo'jalik ekinlarining hosildorliklari bo'yicha aniqlanadi. Hosildorlik esa so'rov natijalari yoki maxsus anketa yordamida aniqlanadi. Ammo hosildorlik xo'jalik yuritish darajasiga chambarchas bog'liqdir. Shu sababli ham hosildorlik to'g'risidagi ma'lumotlar bilan bir qatorda almashlab ekish tizimi, tuproqlarni ishlash, o'g'itlarni qo'llash, melioratsiya va boshqa tadbirlar to'g'risida ham ma'lumotlar to'planadi. Ushbu ma'lumotlar asosida xo'jalik yuritish sinflari belgilanadi.

Eng mahsuldor yerlarni aniqlash maqsadida AQShda yerlarni iqtisodiy jihatdan tasniflash o'tkaziladi. Bunda qator tabiiy omillar bilan bir qatorda ba'zi iqtisodiy ko'rsatkichlar, jumladan, xo'jalikning o'lchamlari, yerdan foydalanishning tarkibi, jadallashganlik darajasi, xo'jalikning joylashgan o'rni va daromadlilik, mehnat xarajatlari va boshqalar hisobga olinadi.

AQShda ham haligacha yerlarni iqtisodiy baholashning yagona uslubiyati yaratilgan emas. Alohida shtatlarda foydalaniladigan bir qancha uslubiyatlar mavjud. Ular ichida keng tarqalgani, qishloq xo'jalik mahsulotlarini sotish natijasida olinadigan sof daromad qiymati bo'yicha yerlarni baholash uslubiyatidir.

Nazorat savollari

1. G'arbiy Yevropa davlatlarida yuritilayotgan yer kadastr tizimi o'z ichiga asosan nimalarni oladi?
2. G'arbiy Yevropa kadastr tizimining umumiy belgilari nimalardan iborat?
3. Ingliz kadastr qanday o'ziga xos xususiyatlarga ega?
4. Germaniyada yuritilayotgan kadastr tizimi qanday vazifalarni bajarishga qaratilgan?
5. Shvetsiya kadastrining asosiy mazmuni va mohiyati nimalardan iborat?
6. Janubiy Yevropa davlatlarida yuritiladigan kadastr tizimining mohiyati nimalardan iborat?
7. AQShda yuritiladiga yer kadastr asosan qaysi masalalarni hal qilishga yo'naltirilgan?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.: O'zbekiston, 1992.
2. O'zbekiston Respublikasining Yer kodeksi. O'zbekiston Respublikasining yangi qonunlari. 19-jild. T.: Adolat, 1998.
3. O'zbekiston Respublikasining qonuni. «Fermer xo'jaligi to'g'risida. Qishloq xo'jaligida islohotlarni chuqurlashtirishga doir qonun va me'yoriy hujjatlar to'plami. 1-jild. T.: Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, «Sharq», 1998.
4. O'zbekiston Respublikasining qonuni. «Davlat yer kadastrini to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining yangi qonunlari. 19-jild. T.: Adolat, 1998.
5. O'zbekiston Respublikasining qonuni. «Davlat kadastrlari to'g'risida». T.:O'zbekiston, 2001.
6. Указ Президента Республики Узбекистан от 24 июля 2006 г. №УП –3780 «О приватизации земельных участков, занятых зданиями и сооружениями юридических лиц и граждан. T.:2006.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1996 yil 17 iyuldagi 255 – sonli qarori «O'zbekiston Respublikasida davlat kadastrlarining yagona tizimini yaratish bo'yicha Nizomni tasdiqlash to'g'risida». T., 1996.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 31 dekabrda 543 – sonli qarori «O'zbekiston Respublikasida davlat kadastrlarini yuritish to'g'risida». T., 1999.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 21 dekabrda 492 – sonli qarori «O'zbekiston Respublikasi hududlarini kadastr bo'yicha bo'lish hamda yer uchastkalari, binolar va inshootlarning kadastr raqamlarini shakllantirish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida». T., 2001.
10. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. T.:O'zbekiston,1995.
11. Karimov I.A. Iqtisodiyotni erkinlashtirish, resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish - bosh yo'limiz. «Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak». T.:O'zbekiston, 2002.
12. Avezbayev S., Volkov S.N. «Yer tuzishni loyihalash». Darslik. T.: Yangi asr avlodi, 2004.
13. Avezbayev S., Volkov S.N. «Yer tuzish iqtisodi». Darslik. T.: Yangi asr avlodi, 2002.
14. Avezbayev S., Volkov S.N. «Yer tuzishning ilmiy asoslari». Darslik. T.: Yangi asr avlodi, 2002.
15. Артеменко В.В. и др. Кадастр земель населенных пунктов. М.:Колос, 1997.
16. Bobojonov A.R., Rahmonov Q.R., G'ofirov A.J. «Yer kadastrini». T.: Cho'lpon, 2002.
17. Bobojonov A.R.,Rahmonov K.R.,G'ofirov A.J. Yer kadastrini (darslik). T.,TIMI, 2008.
18. Дегтярев И.В. «Земельный кадастр». М.:Колос, 1979.
19. Дегтярев И.В. «Проблемы земельного кадастра». М.:Колос, 1979.

20. Ли В.Н. «Плодородие орошаемых земель Узбекистана». Т.: Фан, 1989.
21. Ларсон Герхард. Системы информации о недвижимости и земле. Земельное законодательство в действии. Сборник докладов участников семинара по теме «Земельная реформа, включая проблемы земельного законодательства и земельной регистрации», в Стокгольме 16-17 июня 1996 года. Таллин, 1997, стр. 88 – 102.
22. Магазинщиков Т.П. «Земельный кадастр». Лвов. Издательство Львовского университета, 1986.
23. Nomozov X.Q., Madrimova K.I., Turdimetov Sh.M. «Tuproq bonitirovkasi». T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2004.
24. Nigmatov A.N. «Yer huquqi». T.: Islom universiteti, 2001
25. Rasulov A., Ermatov A. «Tuproqshunoslik dehqonchilik asoslari bilan». T.: O'qituvchi, 1980.
26. Tolipov G'.A. va boshq. «O'zbekiston Respublikasi yer kadastr». T.: Agroinform, 1994.
27. Уидмарк Джим. Земельные реформы и системы земельного регулирования в Восточной Европе. Сборник докладов участников семинара по теме «Земельная реформа, включая проблемы земельного законодательства и земельной регистрации», в Стокгольме 16-17 июня 1996 года. Таллин, 1997, стр. 81 – 88.
28. Qo'ziyev R.Q., Yuldashev G'.Yu., Akramov I.A. «Tuproq bonitirovkasi». T.: Moliya, 2004.
29. Qurbonov E.Q., Bobojonov A.R., Rahmonov Q.R. «Yer kadastr asoslari». T.: TTESI, 1999.
30. Инструкция о порядке кадастрового деления территории и присвоения кадастровых номеров земельным участкам, зданиям и сооружениям. Т.: Госкомзем - Узгеодезкадастр, 2002.
31. Инструкция о порядке государственной регистрации прав на земельные участки в Республике Узбекистан. Т.: Госкомзем - Узгеодезкадастр, 1999.
32. O'zbekiston Respublikasi korxon va tashkilotlaridagi qishloq xo'jalik yerlarida qishloq xo'jalik ekinlari va yer turlari maydonlarini instrumental o'lchovi bo'yicha ko'rsatmasi. T.: Yer resurslari davlat qo'mitasi, 2001.
33. Tuman (shahar) yer kadastr kitobini yuritish bo'yicha ko'rsatma. RH-13-02-00. T.: Yer resurslari davlat qo'mitasi, 2000.
34. O'zbekiston Respublikasining qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlarini sifatli, iqtisodiy va qiymat bahosini aniqlashning muvaqqat uslubi. T.: Yer resurslari davlat qo'mitasi, 2002.
35. O'zbekiston Respublikasining yer fondi. T.: O'zgeodezkadastr, 2006.
36. O'zbekiston Respublikasining yer resurslari. Atlas. T.: Yer resurslari davlat qo'mitasi, 2001.
37. O'zbekiston Respublikasi Yer resurslarining holati to'g'risida Milliy hisobot. T., «Yergeodezkadastr», 2011.

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
V BOB YER KADASTRINI YURITISH TIZIMI.....	6
5.1. Korxonada, muassasa va tashkilotlarda yer kadastrini.....	6
5.1.1. Korxonada, muassasa va tashkilotlarda yer kadastrining vazifalari hamda ahamiyati.....	6
5.1.2. Korxonada, muassasa va tashkilotlarda yer kadastrini tashkil etish.....	7
5.1.3. Korxonada, muassasa va tashkilotlar yerdan foydalanishining hamda yer mulklarining tavsifi.....	9
5.1.4. Korxonada, muassasa va tashkilotlarda yer hisobi.....	13
5.1.5. Yer turlarining sifat tavsifi.....	20
5.2.3. Tumanda yer kadastrini hujjatlari.....	22
5.2.4. Tumanda yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarni ro'xatga olish tartibi.....	32
5.2.5. Tumanda davlat yer hisobi.....	36
5.2.6. Tumanda yer sifatini hisobga olish.....	46
5.2.7. Tuman yer balansi.....	53
5.3. Viloyatda yer kadastrini tashkil etish va yuritish.....	94
5.3.1. Viloyatda yuritiladigan yer kadastrining mazmuni va ahamiyati.....	94
5.3.2. Ma'muriy tuman va shahar yer balansini qabul qilish tartibi.....	96
5.3.3. Viloyat yer balansining mazmuni va uni tuzish shartlari.....	98
5.3.4. Viloyatda yer kadastrini va yerdan foydalanishning davlat nazoratini tashkil etish.....	99
5.4. Respublikada yer kadastrini. Milliy yer hisoboti.....	101
5.4.1. Respublikada yer kadastrini va yerdan foydalanishni davlat nazoratini tashkil etish vazifalari.....	101
5.4.2. Respublika bo'yicha yer balansini tuzish. Milliy yer hisoboti.....	103
5.4.3. Dunyo yer fondi tarkibida O'zbekiston Respublikasi yer maydonlarining tavsifi.....	105
VI BOB. YER KADASTRI MA'LUMOTLARIDAN FOYDALANISH.....	109
6.1. Yer tuzishda yer kadastrini ma'lumotlaridan foydalanish.....	109
VII BOB. XORIJIY MAMLUKATLARDA YER KADASTRI.....	113
7.1. Mustaqil davlatlar hamda stligida (MDH) yer kadastrini yuritish xususiyatlari	113
7.2. Rivojlangan mamlakatlarda yer kadastrini.....	115
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	119